

1 JANUARI 1956/60

22

Liberaal Reveil

EERSTE JAARGANG NR 1

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL · SECRETARIAAT · BOTTICELLIJSTRAAT 8, AMSTERDAM (Z.)

REDACTIE

W. Altink	Amsterdam
P. C. Boevé	Amstelveen
Prof. Mr N. E. H. van Esveld	Rotterdam
Mr W. H. Fockema Andreae	Rotterdam
H. H. Jacobse	Amsterdam
Drs H. A. Korthals	Voorschoten
Drs R. H. Neuberg	Amsterdam
Dr E. Nordlohne	Amsterdam
Drs L. D. Oosterveld	Amsterdam
Dr H. J. Roethof	Den Haag
Prof. Dr H. J. Witteveen	Rotterdam

DOELSTELLINGEN

LIBERAAL REVEIL zal een discussie- en studieorgaan zijn met betrekking tot de formulering en toepassing van de liberale beginselen in het licht van de tegenwoordige tijd;

LIBERAAL REVEIL zal daartoe als vernieuwende factor op verantwoord niveau onderwerpen van politieke, sociale, culturele en economische aard behandelen;

LIBERAAL REVEIL zal onafhankelijk zijn van enige politieke organisatie, teneinde zijn taak op onbevangen en critische wijze te kunnen verrichten.

Redactie adres: Botticellistraat 8, Amsterdam-Z.

Administratie: p/a Uitgeverij G. Stempfer, Prinsengracht 1079, Amsterdam-C.

Abonnementsprijs: f. 5.50 per jaar. Losse nummers f. 1.50

Postgironummer: 65.61.16, ten name van
Stichting Liberaal Reveil

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL

Liberaal Reveil

EERSTE JAARGANG No. 1

TEN GELEIDE

OP 2 SEPTEMBER 1955 werd ten kantore van notaris Andr. van der Laan te Amsterdam opgericht de Stichting Liberaal Reveil, die zich blijkens artikel 2 van de stichtingsacte ten doel stelt de uitwerking en verbreiding van de liberale beginselen. De Stichting, waarvan het bestuur gevormd wordt door W. Altink, P. C. Boevé (penningmeester), H. H. Jacobse, R. H. Neuberg, Dr E. Nordlohne, L. D. Oosterveld (secretaris) en Dr H. J. Roethof (voorzitter), ziet als eerste middel om haar doelstelling te verwezenlijken de uitgave, onafhankelijk van enige partij, van een op verantwoord niveau staand discussie- en studieorgaan, gericht op de formulering van liberale beginselen en de toepassing daarvan in dynamische zin op onderwerpen van staatkundige, maatschappelijke, economische en culturele aard. Het eerste nummer van dit blad ligt thans voor U.

De voorgeschiedenis van Liberaal Reveil is in betrekkelijk weinig woorden samen te vatten.

Reeds geruime tijd leeft bij velen de overtuiging, dat het liberalisme, vooropgesteld dat het de geest van de tegenwoordige tijd weet te verstaan, een nieuwe periode van voorspoed en bloei tegemoet gaat. De verkiezingsresultaten van de afgelopen jaren, waarbij de V.V.D. snel in aanhang won, vormden daarvan reeds een duidelijk bewijs. De initiatiefnemers achten het met die ontwikkeling in overeenstemming, dat de aanhangers van de liberale richting zich in steeds toenemende mate in het openbaar wenden tot het gehele Nederlandse volk. Dat het hoofdbestuur van de V.V.D. in dit opzicht zijn taak verstaat bleek

nog onlangs uit de organisatie van de grootse V.V.D.-manifestatie in Scheveningen, die waarlijk een unicum in de liberale geschiedenis mocht worden genoemd. Het mag daarbij natuurlijk niet blijven.

De initiatiefnemers zijn van oordeel, dat de verbreiding van de liberale beginselen op een zo breed front ter hand moet worden genomen. De partij als zodanig kan uiteraard door middel van zijn propaganda de goodwill met betrekking tot de liberale richting versterken. De leden van de kamerfracties doen stuk voor stuk het hunne om als voortrekkers van de liberale gedachtenwereld op te treden. Wij zijn daarvoor erkentelijk. In beide gevallen ligt echter het accent op de rechtstreekse politieke strijd, die tevens door allerlei nevenoverwegingen wordt bepaald. Waaraan de liberale richting intussen naar de mening van de initiatiefnemers tevens sterk de behoefte heeft is een forum, waar enigszins verwijderd van het directe strijdgewoel in meer rustige omgeving op verantwoord niveau allerlei theoretische en praktische vraagstukken met betrekking tot de plaats van het liberalisme in de moderne tijd besproken kunnen worden. Voorzover het de wetenschappelijke bestudering van de vrijzinnige beginselen betreft kwijt de Prof. Mr B. M. Teldersstichting zich reeds op uitnemende wijze van haar taak. Voor de stimulering van de verdere ontwikkeling van het liberalisme is het niettemin noodzakelijk zowel in eigen kring als ten aanzien van tegenstanders de discussie over dergelijke vraagstukken ter hand te nemen. Anders gezegd: het is de hoogste tijd de geestelijke achtergronden van het liberalisme, zoals wij die op dit moment verstaan, in ruimer kring door middel van een periodiek verschijnend orgaan te verdiepen en te verstevigen, waarbij het accent behoort te liggen op een vooruitstrevende aanpak, rekening houdend met de belangen van de Nederlandse bevolking als geheel.

Liberaal Reveil wenst zich thans van deze taak te gaan kwijten en heeft reeds een beroep gedaan op een ruime kring van medewerkers, die tezamen met de redactieraad dit streven inhoud zullen kunnen geven. Tot de te behandelen onderwerpen zullen ongetwijfeld behoren het vraagstuk van de volkshuisvesting, alle met de voortschrijdende technificatie en massaficatie samenhangende kwesties als industrialisatie, transmigratie, sociale nivellering, problemen van arbeidstijd en arbeidsvreugde, bestuurlijke indeling, cultuurspreiding en cultuurpolitiek, verder de betekenis van de doorbraakgedachte in de liberale sector, het probleem van de onderwijsvernieuwing, het radio- en televisievraagstuk, het bevolkingsprobleem, financieel-economische kwesties als conjunctuur- en belastingpolitiek, bezitsspreiding, staatkundige onderwerpen als afbakening van de liberale principes ten opzichte van andere en het contemporaine vrijheidsdenken in verschillende delen der wereld en op buitenlands terrein, integratie en bijstand aan minder ontwikkelde gebieden. Met het curatorium van de Prof. Mr B. M. Teldersstichting werd overeengekomen, dat publicaties van de Stichting, welke niet in

de vorm van afzonderlijke brochures het licht zullen zien, in ons orgaan worden opgenomen.

Liberaal Reveil mag begrijpelijkerwijze geen spreekbuis zijn en wordt daarom uitgegeven door een onafhankelijke Stichting Liberaal Reveil, die teneinde een waarlijk critische bezinning op de liberale beginselen te waarborgen los staat van enige politieke partij of organisatie, al stelt de Stichting uit de aard van de zaak de samenwerking met andere liberale organisaties en organen en medewerking aan andere liberale initiatieven als één harer belangrijkste richtsnoeren in de Stichtingsacte voorop. Om dezelfde reden (de noodzaak dus de discussie over hangende vraagstukken te stimuleren) aanvaardt de redactieraad slechts een beperkte verantwoordelijkheid ten aanzien van de af te drukken artikelen. Het opnemen daarvan betekent derhalve slechts, dat de redactieraad als geheel de beschouwingen waardevol acht in het kader van haar doelstelling, doch dat de ondertekenaar voor zijn pennevrucht ten volle persoonlijk verantwoordelijk blijft. Anonieme stukken worden als regel niet opgenomen met uitzondering van die welke in dat geval kunnen worden geacht afkomstig te zijn of de instemming te hebben van de voltallige redactieraad.

Liberaal Reveil zal voorlopig slechts viermaal per jaar verschijnen. Het is van den begine af onze bedoeling geweest de boog niet te overspannen en de eerste opzet enige mate bescheiden te houden met op de achtergrond onze hoop en verwachting, dat het dan binnen niet al te lange tijd redactioneel en financieel mogelijk zal zijn het uiteindelijke ideaal — een maandelijks verschijning — te bereiken. Bemoedigend was, dat de redactieraad tot dusverre nergens in zijn vertrouwen beschaamd werd wanneer een beroep om steun of medewerking tot enige liberale organisatie, stichting of persoon moest worden gericht. Een woord van dank is daarom hier met betrekking tot allen, die aan deze eerste verschijning in een of andere vorm hebben medegewerkt stellig op zijn plaats. In het bijzonder geldt deze dank de actieve voorzitter van de V.V.D., Prof. Mr P. J. Oud, die niet slechts zijn volledige persoonlijke medewerking en die van het hoofdbestuur van de V.V.D. toezegde, maar van zijn enthousiasme over het genomen initiatief onmiddellijk blijf gaf door het schrijven op ons desbetreffende verzoek van een op de volgende pagina's afgedrukte beschouwing, waarmede wij het passend vinden dit eerste nummer te openen.

DE REDACTIERAAD

LIBERAAL REVEIL

DE GRONDGEDACHTE, waarop het vertegenwoordigend stelsel berust, is de beste waarborg te scheppen, dat het politieke leven zonder revolutionnaire schokken zal kunnen verlopen. Voor dergelijke schokken is het gevaar het grootst, wanneer er een onoverbrugbare kloof ontstaan is tusschen de inzichten van de regeerders en de geregeerden. Het gaat er dus om het ontstaan van zo'n kloof te voorkomen.

Eerste voorwaarde om dit doel te kunnen bereiken is, dat er een instrument is, met behulp waarvan van de inzichten der geregeerden kan blijken. Men kan dit instrument zoeken in een rechtstreeks beslissingsrecht der geregeerden. Dan komt men bij de volksstemming — het referendum — terecht. In de moderne staat, waar dagelijks honderden beslissingen moeten worden genomen, is dit middel als algemene voorziening onbruikbaar, al kan men het wel voor enkele besluiten van bijzondere betekenis aanwenden. Voor dagelijks gebruik moet men zijn toevlucht nemen tot een vergadering van een beperkt aantal leden, die geacht kan worden namens het volk te spreken.

Wil deze vergadering aan haar doel kunnen beantwoorden, dan moet zij ook metterdaad een vertegenwoordiging van het gehele volk zijn. Dit betekent, dat zij samengesteld moet worden met behulp van een algemeen stemrecht. Dit beginsel wordt in de universele verklaring van de rechten van de mens, die de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties heeft vastgesteld, van zodanige betekenis geacht voor de vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld, dat zij het in art. 21 met zoveel woorden heeft nedergelegd. De door verkiezingen tot uiting gekomen wil van het volk zal, zo verlangt de Verklaring, de grondslag zijn van het gezag van de regering.

Dat de wil van het volk de grondslag zal zijn van het gezag van de regering betekent niet, dat die volkswil het gezag zelf zal zijn. Ware het zo, dan zou van een zelfstandig regeringsgezag geen sprake zijn. De regering zou dan niet anders zijn dan de mandataris van het volk. Zelfstandig regeringsgezag is met de beginselen der verklaring volkomen in overeenstemming, mits het zijn grondslag vindt in de door een verkiezing tot uiting gekomen wil van het volk.

Dit laatste is op verschillende wijzen te bereiken. Het volk kan zich zijn regering zelf kiezen. Zo doet men het in de Verenigde Staten van Amerika, waar de President zijn ambt dankt aan een algemene verkiezing. Die verkiezing maakt hem niet tot de lasthebber van zijn kiezers. Eenmaal benoemd oefent hij zijn taak volkomen zelfstandig

uit. Dat het presidiaal gezag op den duur in de volkswil zijn grondslag zal blijven vinden, wordt bereikt doordat het ambt slechts voor een beperkt aantal jaren wordt opgedragen. Er is periodieke aftreding en derhalve ook periodieke verkiezing. Een absoluut heerser is de President allerminst. Hij wordt gebonden door de bevoegdheden, die de Grondwet aan het Congres heeft verleend, welks gezag op zijn beurt zijn grondslag vindt in de bij periodieke verkiezingen gebleken volkswil. Ook het Congres oefent zijn taak zelfstandig uit en is niet aan enige last gebonden.

Bij ons in Nederland kennen wij wel de door het volk gekozen vertegenwoordiging — bij de uitoefening van haar taak aan generlei last of ruggespraak gebonden —, doch niet de door het volk gekozen regering. Ons regeringsstelsel is dat van de erfelijke monarchie. Wij kennen niet de periodieke benoeming van een hoofd van de Staat en wij voelen ons daarbij het tegendeel van ongelukkig.

Dat ondanks het erfelijkheidsbeginsel ter aanwijzing van het staatshoofd de Nederlandse regering de grondslag van haar gezag in de door verkiezing tot uiting gekomen wil van het volk vindt, danken wij aan de geleidelijke ontwikkeling in ons staatsrecht van het systeem der kabinetsoverheid. Dit betekent, dat de Koningin regeert in samenwerking met haar ministers. Zonder medewerking van een minister kan geen regeringsdaad worden verricht. Daarbij is de verantwoordelijkheid voor al hetgeen de regering doet of nalaat uitsluitend bij de ministers, aan wie door de Kamers te allen tijde rekenschap van hun doen en laten kan worden gevraagd. Acht een Kamer de afgelegde verantwoording onvoldoende, dan kan zij in het uiterste geval verklaren, dat zij, hetzij in een of meer ministers, hetzij in het gehele kabinet geen vertrouwen heeft. De door zo'n uitspraak getroffen bewindslieden zijn dan naar constitutioneel gewoonterecht tot heengaan verplicht.

Het vertrouwen der volksvertegenwoordiging is dus de grondslag voor het gezag van de regering. Die vertegenwoordiging zelf dankt haar gezag aan de wil van het volk, zoals deze tot uiting is gekomen bij de laatste verkiezing. Natuurlijk bestaat de mogelijkheid, dat, voordat de tijd voor een nieuwe verkiezing is aangebroken, twijfel rijst, of de vertegenwoordiging nog wel aan de wil van de kiezers beantwoordt. Is bij de regering die twijfel aanwezig, dan kan zij door gebruik te maken van het recht tot Kamerontbinding de samenstelling van de vertegenwoordiging ook tussentijds aan de wil van het volk toetsen. Zo vindt uiteindelijk het gezag der regering altijd zijn grondslag in de bij een verkiezing gebleken volkswil.

Grondslag voor het gezag der Kamers is dus het vertrouwen van het volk, grondslag voor het gezag der regering, het vertrouwen der volksvertegenwoordiging. Beide staatsmachten, regering en vertegenwoordiging, behoren echter haar taak zelfstandig te verrichten. Hier

kom ik nu tot de bezwaren, die bij mij bestaan tegen de richting, waarin onze constitutionele practijk zich in de latere jaren bezig is te ontwikkelen. Telkens weer blijkt, dat de regering niet optreedt als een zelfstandige macht, die tegenover de Staten-Generaal een eigen beleid ontwikkelt, waarvan zij vertrouwt, dat het bij de meerderheid instemming zal vinden, doch dat zij zich liever gedraagt naar hetgeen de meerderheid vooraf voor haar pasklaar heeft gemaakt. Onze kabinetsformaties zijn het resultaat van eindeloos onderhandelen met Kamerfracties. Richtlijnen worden opgesteld, waaraan kabinet en meerderheidsfracties zich wederkerig gebonden achten. Ernstige verwijten worden geuit, wanneer men meent, dat deze of gene het gesloten contract niet nakomt.

Dit dateert niet van vandaag of gister. Wij zien er de eerste sporen van reeds kort na de eerste wereldoorlog. Als in 1923 de Vlootwet wordt verworpen, stort men van anti-revolutionnaire zijde alle fiolen van zijn toorn uit over de katholieke tegenstemmers, omdat zij het in 1922 bij de kabinetsformatie gesloten accoord hebben geschonden. Bij het debat van 1922, na het optreden van het kabinet, heeft men het van de zijde der meerderheid een volkomen natuurlijke zaak gevonden, dat zo'n accoord is gesloten. De evenredige vertegenwoordiging maakt het niet anders mogelijk. Zij heeft immers doen breken met de practijk, dat politieke partijen vóór de verkiezingen een gemeenschappelijk program opstellen. Daarom moet het thans wel na de verkiezingen gebeuren.

Er is echter tussen het opstellen van een gemeenschappelijk program vóór of na de verkiezingen een zeer principieel verschil. Een vóór de verkiezingen opgesteld program is alleen een program van politieke partijen. Daaraan komt de regering niet te pas. Behalen de partijen, die het opstelden, bij de verkiezingen een meerderheid, dan is het program voor de komende kabinetsformatie een aanwijzing omtrent hetgeen bij de stembus als de wil van de kiezers is gebleken. Bovendien is het program vóór de verkiezingen openbaar gemaakt en hebben de tegenstanders van het program alle gelegenheid gehad de aandacht der kiezers op de bezwaren, die zij er tegen hebben, te vestigen. De regering, die zo'n program tot het hare maakt, doet het krachtens haar zelfstandig inzicht. Komt zij voort uit de partijen, die het program hebben opgesteld, dan leidt zij op de weg naar verwezenlijking van het program de partijen en niet de partijen haar.

Bij het opstellen van het program na de verkiezingen niets van dat alles. Nu zijn het niet meer politieke partijen, die zonder de regering een program opstellen, doch komt het program voort uit een accoord tussen kamerfracties en ministers in spe. De ministers leiden niet meer, doch zij worden geleid. Zij worden uitvoerders van besluiten, die door anderen zijn genomen. Zij behoeven natuurlijk die besluiten niet te aanvaarden, maar dan worden zij ook geen ministers. Van de kloeke

figuur van een regering, die een eigen verantwoordelijkheid torst, is geen sprake meer.

Eigen verantwoordelijkheid durven nog slechts de kabinetten aan, die men met een ietwat wonderlijke benaming niet-parlementaire kabinetten pleegt te noemen. Het zijn de kabinetten, die optreden zonder een met de partijen gesloten accord. Het Kabinet-Colijn van 1933, dat onder de naam „crisiskabinet” optrad, was er een van die soort. Maar na de oorlog heeft geen kabinet dat meer gewaagd.

Het gevolg van dit alles is mede, dat het zwaartepunt van de kabinetsformatie niet meer ligt bij hem, die als minister-president zal optreden. Dr Drees is thans voor de vierde maal minister-president. Hij heeft in feite nog niet eenmaal een kabinet zelf gevormd.

Men heeft mij bij dit alles goed te verstaan. Ik beweere niet, dat bij een kabinetsformatie alle contact van de formateur met partijleiders uit den boze is. Ik begrijp best, dat contact nodig kan zijn om zich enig inzicht te verschaffen, of een te vormen kabinet redelijke kansen heeft op samenwerking met de Kamer. Maar een dergelijk contact is geheel iets anders dan het sluiten van een bindend accord. Voor zover ik zelf bij een dergelijk contact betrokken ben geweest, heb ik dan ook altijd geweigerd aan een bindend accord mede te werken. Zo'n accord kleeft ook de grote fout aan, dat het binnenskamers wordt gesloten. Het ontnemt daardoor aan het openbaar debat in de Kamer een groot deel van zijn betekenis.

Ik mag de gedachten, die ik in deze beschouwing uitspreek, liberale gedachten noemen.

Men kan ze reeds aantreffen in de „Narede” van Thorbecke. Ik veroorloof mij tot slot een enkel citaat:

„In de constitutionele Monarchie is de Kroon eene zelfstandige magt, en is de Volksvertegenwoordiging eene zelfstandige magt; maar zelfstandig gelijk in een ligchaam de leden. Verwart men zelfstandigheid met volstreckte onafhankelijkheid, doet elke magt, alsof zij alleen en de eenige ware, haren wil gelden, dan wordt het organiek verband en geheel verbroken.

„De Minister kan niet dan in overeenstemming met het Parlement besturen, en hij is verantwoordelijk aan het Parlement. Wordt dit zoo begrepen, dat hij de dienaar der meerderheid is, blijft het niet vaststaan, dat het Gouvernement dienaar is van de Landswet en het Landsbelang, geroepen tot uitoefening van de regten en pligten der Kroon naar eigen begrip en overtuiging, niet naar de begrippen of den wil van anderen, Vorst zoo min als partij, dan gaat een der hoofdorganen en waarborgen der constitutionele Monarchie, en de ministeriële verantwoordelijkheid zelve te niet.”

Wij hebben ook op constitutioneel terrein te streven naar een „Liberaal réveil”. Kan men dat beter aantonen dan door deze woorden van Thorbecke in de herinnering terug te roepen?

BUREAUCRATIE

EN

DEMOCRATIE

IN EEN TIJD, waarin het overheidsingrijpen in omvang en intensiteit voortdurend toeneemt is het een verheugend verschijnsel, dat het apparaat waarvan de overheid zich bedient, steeds meer onderwerp van studie gaat vormen.

Niet alleen in het spraakgebruik, maar ook in studies heeft de bureaucratie vaak een slechte pers. Vincent de Gournay, aan wie ook de uitvinding van de woorden „laissez-faire, laissez-passer” wordt toegeschreven, gebruikte het woord bureaucratie voor het eerst en noemde het een ziekteverschijnsel. Een moderne Duitse socioloog spreekt over bureaucratie als „slechte confectie”.¹⁾

Bureaucratie hangt ten nauwste samen met het vraagstuk van het geven van leiding op grote schaal. In een kleine, overzichtelijke gemeenschap treedt het verschijnsel vrijwel niet op. In de laatste tientallen jaren hebben ambtenaren-apparaten van de overheid zo'n omvang aangenomen, dat zich allerlei „Noodlotsstemmen” hebben laten horen. Inderdaad is de groei aanzienlijk geweest. Tussen 1936 en 1948 werd het personeel in overheidsdienst in Nederland verdriedubbeld. In 1936 waren 60.000 en in 1948 189.000 personen in overheidsdienst. In de Verenigde Staten is het overheidsperoneel tussen 1936 en 1946 zelfs verviervoudigd.²⁾

OORZAKEN VAN DE ONTWIKKELING.

Een voorname factor in de ontwikkeling van de bureaucratie is de bevolkingsgroei geweest. Bovendien ging een steeds groter differentiatie van bevolkingsgroepen gepaard aan een toenemende gecompliceerdheid van de maatschappelijke organisatie. De problemen die hierdoor opgeworpen werden, vormden steeds meer het terrein van deskundigen en specialisten op ieder gebied. Daarvan vonden velen in de gezagsorganisatie van de overheid een blijvende plaats.

In de periode na de Franse revolutie oefenden technische en sociale inventies een steeds toenemende invloed uit op de samenleving. Het statische maatschappijbeeld van de middeleeuwen had thans plaats gemaakt voor een krachtige dynamiek op vrijwel ieder levensterrein. Het vertrouwen van de 18e eeuwse liberalen, dat de dynamische krachten in de maatschappij voortdurend tot 'n nieuw evenwicht zouden leiden (en dat dit nieuwe evenwicht in alle opzichten te prefereren zou zijn boven het oude), verdween uit het denken van de 19de eeuwse liberaal.

Waar het verbreken van het maatschappelijk evenwicht tot ontwrichtingen van maatschappelijke en menselijke verhouding leidde, werd een beroep gedaan op de overheid om deze ontwrichtingen te herstellen. Zo aarzelden liberale staatslieden aan het eind van de 19e eeuw niet met sociale wetgeving in te grijpen toen na een parlementaire enquête schrijnende misstanden in de arbeidsverhoudingen aan het licht kwamen. Dit voorbeeld staat niet alleen. Er voltrok zich een verandering in het liberale denken. Het liberale maatschappijbeeld wijzigde zich. Het liberale vrijheidsbegrip werd losgemaakt van de strikt juridische betekenis, waarin het voordien gestaan had. Het won aan diepte en betekenis. De formulering van de gedachte van de positieve vrijheid was de poort, waardoor het liberale denken een nieuwe vlucht kon nemen. Men stapte af van de eis van absolute staatsonthouding. Steeds meer werden aan de overheid bepaalde taken aangewezen. Deze veranderingen voltrokken zich in korte tijd en niet zonder heftige discussies. De tegenstellingen die zich naar goed Nederlands gebruik openbaarden in allerlei splitsingen, vormen er het bewijs van.

Werd overheidsinterventie in onze eeuw door vrijwel alle liberalen als noodzaak geaccepteerd, door het socialisme werd het geheel ten troon verheven. Staatsinterventie werd in de gedachten der staats-socialisten, het middel bij uitstek om veranderingen in de maatschappelijke structuur of maatschappelijke verhouding tot stand te brengen.

Dat deze denkwijze — evenals de liberale in mindere mate — een theoretisch fundament vormde voor uitbreiding van de bureaucratie van de overheid, is onmiskenbaar.

ENIGE KENMERKEN DER BUREAUCRATIE.

In een democratie is de belangrijkste functie van de bureaucratie het uitvoeren van maatregelen, waartoe in het samenspel tussen verantwoordelijk minister en volksvertegenwoordiging in principe besloten wordt. Het zwaartepunt ligt dus op de uitvoering. Toch hebben sommige overheidsdiensten een belangrijke invloed op het beleid, door 't adviseren van de verantwoordelijke minister in bepaalde maatregelen. (Andere diensten zijn speciaal belast met het geven van informaties, al of niet gebaseerd op wetenschappelijke arbeid, aan de verantwoordelijke instanties.) In onze democratie behoeft de minister niet noodzakelijk deskundig te zijn en hij kan dit ook niet zijn op ieder gebied dat zijn departement bestrijkt. Van deze politiek verantwoordelijke functionaris wordt verwacht dat hij de richtlijnen aangeeft voor het ambtelijke handelen. Bovengenoemde gang van zaken brengt echter met zich mee, dat politiek niet verantwoordelijke ambtenaren een grotere invloed op het beleid uitoefenen dan in sommige gevallen wel wenselijk zou zijn.

De Amsterdamse hoogleraar dr A. N. J. den Hollander legt de

nadruk op het zakelijke, onpersoonlijke karakter van de bureaucratie. De ambtenaar kent in zijn functie een persoonlijke anonimiteit. Dit kan tot gevolg hebben dat persoonlijke verantwoordelijkheid plaats maakt tot het „gedekt” willen zijn door voorschriften of aanwijzingen van superieuren. De onpersoonlijke verantwoordelijkheid kan in sommige gevallen leiden tot persoonlijke onverantwoordelijkheid, aldus prof. Den Hollander.

De bureaucratie is een centraal geleide, hiërarchisch geordende bevelsorganisatie. Deze eigenschappen maken het mogelijk om een zekere eenvormigheid in het ambtelijke handelen tot stand te brengen. Willekeur in behandeling wordt hierdoor bovendien zo veel mogelijk tegengegaan. De hiërarchische bevelsorganisatie brengt gevaren met zich mee. Naarmate de hiërarchische keten langer wordt, komt de ambtenaar verder af te staan van het subject waarvoor de maatregelen bedoeld zijn. Carl August Emde¹⁾ spreekt in dit verband van Fremdbezogenheit. Het gebrek aan contact met de levende werkelijkheid kan gemakkelijk tot onjuiste en in het bijzonder psychologisch onjuiste maatregelen leiden. Dit nadeel treedt in sterkere mate op indien de ambtenaar zich weinig bewust is van zijn dienende taak, van het feit dat in een democratie de klant koning is.

In de bureaucratie spelen algemene regels een overwegende rol. Zij worden aan de hand van abstracte maatstaven opgesteld. De algemeenheid van de regels is noodzakelijk om willekeur uit te sluiten. Een neiging om te veel gevallen onder een noemer te willen plaatsen heeft een „confectie” ten gevolge, die afbreuk doet aan de genuanceerdheid van elk geval. Hoewel „maatkleiding” in overheidsmaatregelen in een democratie tot de onmogelijkheid behoort, is het niettemin nodig dat aan verschillen van geval tot geval aandacht besteed wordt.

De algemene regels vormen meestal onderwerp van een nauwkeurige (en voor de leek soms onbegrijpelijke) formulering. Zij dient er voor om verschillen in interpretatie zoveel mogelijk tegen te gaan. Het spreekt vanzelf dat de regels op schriftelijke stukken moeten zijn vastgelegd. Het stuk doorloopt in vele gevallen een ook al weer schriftelijke voorgeschreven baan van paraafzetters, om vervolgens zijn bestemming te bereiken. Dit is soms niets meer of minder dan „afgelegd” te worden en slechts in zeldzame gevallen als bewijsstuk in een maandenlange correspondentie van het stof te worden ontdaan. Door deze gang van zaken ontstaat een „Aktenexistentialismus”¹⁾, dat weinig meer met de werkelijkheid te maken heeft. Het gevaar is inderdaad niet denkbeeldig dat de bureaucratie weinig contact heeft met de samenleving en als een lichaam met een eigen existentie daarboven staat.

De bureaucratie beroept zich bijzonder graag op de formele zijde van elke maatregel, hetgeen kan leiden tot een verderfelijk formalisme. Zo bestaat de neiging een zaak geheel te verwaarlozen, indien deze niet binnen het formele raam van bevoegdheden van het bureau valt. En

wee degene die het slachtoffer wordt van hulpvaardige ambtenaren, die het „geval” ieder op de beurt naar het volgende bureau of departement verwijzen.

Een aspect, dat hiermede schijnbaar in strijd schijnt is de tendentie van de bureaucratie om zich voortdurend uit te breiden. Men tracht bureau en outillage te vergroten en steeds meer onderwerpen aan de organiserende en coördinerende invloed toe te voegen. Wrijvingsverschijnselen met andere diensten en overlapping van werkzaamheden als gevolg hiervan zijn niet zeldzaam.

De bureaucratie is resistent tegen veranderingen. Zij reageert traag op de steeds wisselende structuur van de maatschappij. Het komt voor dat een bepaalde dienst, die niet meer in de nieuwe verhoudingen past, zich hardnekkig handhaaft door allerlei minder belangrijke onderwerpen aan te trekken om haar bestaan te rechtvaardigen.

De wens om zich op oude vertrouwde paden te blijven voortbewegen, kan soms spanningen oproepen tussen de minister die een nieuw beleid wenst te voeren en zijn ambtenarenapparaat. Daarbij is het dan een open vraag of de minister dan aan het langste eind trekt.

Criticasters van de bureaucratie verliezen vaak de voordelen van de hiërarchische ambtelijke organisatie uit het oog. Er zijn een groot aantal positieve elementen zoals: nauwgezetheid, bestendigheid, discipline, betrouwbaarheid, vermijding van willekeur, geschooldheid en deskundigheid. Deze eigenschappen worden nog versterkt door een ambtenaren-code, die zich in Nederland vrijwel volledig van de schokken van de oorlog hersteld heeft. Bovengenoemde kenmerken — naast nog andere zoals de regeling van de rechtspositie van de ambtenaar, bevordering etc., waaraan wij stilzwijgend voorbij zullen gaan — zijn er voornamelijk om bovenstaande positieve elementen te bevorderen.

Een groot voordeel van de bureaucratie is bovendien dat het zich heeft ontwikkeld tot een apparaat waarin specialisten en deskundigen op ieder gebied tot een — zij het vaak te veel geformaliseerde — samenwerking komen. Tenslotte willen wij op die deskundigheid nog even het licht laten vallen. Deskundigheid is een begrip dat onmeetbaarder wordt, naarmate de problemen complexer en ingewikkelder worden.

Daarom worden soms subjectieve maatstaven aangelegd bij benoemingen, zoals vriendschap, partijlidmaatschap, referenties van vrienden e.d. Zonder dat sprake behoeft te zijn van een „spoilsysteem” — waarbij men bepaalde ambtelijke functies vergeeft als beloning voor bewezen diensten aan politieke vrienden — bestaat er altijd de neiging om adviezen te vragen aan bekenden en geestverwanten. Men vraagt zich daarbij meestal niet af of de deskundigheid van een niet bevriende raadgever niet groter is. Dat bevordering naar ancienniteit, zoals zij in het ambtelijke apparaat veelvuldig voorkomen geen maatstaf voor deskundigheid of geschiktheid is behoeft geen betoog.

BUREAUCRATIE OOK IN HET BEDRIJFSLEVEN.

In het bedrijfsleven heeft de verambtelijking zich steeds meer doen gelden. Ook hier hangt zij ten nauwste samen met het probleem van leiding geven op grote schaal. Bovendien eist het voeren van een rationele administratie een routine-apparaat, dat aan stringente voorschriften gebonden is. Het overheidsingrijpen heeft voorts niet weinig tot een verdere bureaucrativering van het bedrijf bijgedragen.

Ten aanzien van de ambtenaar (die in het bedrijf de beter gewaardeerde titel van employé(!) heeft) is ook in het bedrijf de rechtspositie steeds meer in formele regels vastgelegd. Zo bestaan er in het grote bedrijf steeds meer vaste regels voor salariëring, pensioenen, vacaties, bevoegdheidsafbakening, etc., etc.

Hoewel er veel overeenkomst bestaat treden er toch verschillen met de overheidsbureaucratie op. Er wordt in het bedrijf meer naar capaciteit gekeken en minder naar ancienniteit bevorderd. Overheidsdiensten hebben doorgaans een veel duidelijker omlinjende hiërarchie en zijn veel meer gecentraliseerd dan het bedrijf. De omvang van de staf van het leidinggevende bedrijf is doorgaans kleiner. Een belangrijk verschil is wel dat het bedrijf is georiënteerd op de economische mogelijkheden, waardoor de omvang beperkt is. Het beleid van de onderneming staat in tegenstelling tot dat van de overheid onder de druk van de winstprikkel. Het werkterrein van de overheid is niet bij uitsluiting op de economische mogelijkheden gericht en minder aan grenzen gebonden. Het bedrijf ontvangt bovendien vele diensten van buiten haar organisatie staande deskundigen en instellingen, die bij de overheid meestal een plaats hebben binnen de hiërarchie.

Deze verschillen nemen niet weg, dat de bezwaren van de overheidsbureaucratie ook het ambtelijke apparaat van het bedrijf aankleven, hoewel de nadelen hiervan minder groot zijn en gemakkelijker te vermijden.

Gezien het voorgaande mogen wij stellen, dat de bureaucratie op verschillende punten een bedreiging voor de democratie inhoudt. Dit roept onmiddellijk de vraag op hoe de nadelen van de bureaucratie zoveel mogelijk kunnen worden gemitigeerd.

Laten wij voorop stellen, dat in een democratie, waarin door het samenspel tussen kabinet en volksvertegenwoordiging in principe de aard en de omvang van de overheidsmaatregelen worden vastgesteld en op grond waarvan de centrale overheid haar bevoegdheid heeft bepaalde maatregelen uit te voeren, moeilijk een ander dan een hiërarchisch georganiseerd uitvoeringsorgaan denkbaar zou zijn.

De nadelen van een bureaucratie kunnen nooit ten volle worden weggenomen. Deze nadelen zijn gebonden aan de specifieke eigenschappen van het apparaat en aan de eisen van rechtszekerheid en gelijkheid van behandeling, die men aan elk machtsapparaat stelt.

Er zijn reeds een paar verbeteringen denkbaar bij het contact van de bureaucratie met het publiek. Men zou er naar kunnen streven, voorschriften begrijpelijker te maken en te zorgen dat een goede behandeling van aanvragen en inlichtingen plaats vindt. Bovenal is belangrijk, dat de mentaliteit van de ambtenaar verbeterd wordt. Hij moet zich bewust zijn van zijn dienende taak.

Het belangrijkste bestrijdingsmiddel van de euvelen van de bureaucratie is naar onze mening het vergroten van contrôle door een door het volk gekozen lichaam. Het terrein waarover het ambtenarenapparaat zich uitstrekt is zo omvangrijk, dat het zelfs vanaf de top niet meer geheel is te overzien. De contrôle op het ambtelijke apparaat van de overheid door het parlement, strekt zich vrijwel alleen uit tot de beslissingen en principiële richtlijnen die aan de top genomen worden. Uitvoering van wetten, de door deze wetten gedelegeerde beschikkingsbevoegdheid, talloze andere besluiten van het gehele machtsapparaat, dit alles ontsnapt grotendeels aan de aandacht van het parlement.

Vergroting van het aantal kamerleden is reeds een stap op de goede weg. Daarnaast is het nuttig de bevoegdheden van de parlementsleden te vergroten. Men zou de leden van onze volksvertegenwoordiging b.v. meer dan tot nu toe kennis kunnen laten nemen van hetgeen ten departemente en in andere overheidsdiensten beslist wordt.

Het verdient daarbij aanbeveling kamerleden van ruimere financiële middelen te voorzien, waardoor zij in staat zijn zich medewerking van deskundigen te verzekeren.

Voorts zou het mogelijk zijn te komen tot een zekere politieke verantwoordelijkheid van een groter aantal topfunctionarissen van departementen. Dit zou een voortgaan betekenen op de weg, die men met de creatie van het instituut der staatssecretarissen heeft ingeslagen. Men zal er bij voortduring op bedacht moeten zijn, dat spontane organisatievormen in de maatschappij niet overwoekerd worden door het ambtelijke apparaat. Overheidsdiensten die niet strikt noodzakelijk zijn, dienen te worden opgeheven. De eis die hierbij op de achtergrond ligt is een eis die door elke liberaal aan de staatstaak wordt gesteld. Met name de taak om pas in te grijpen in de maatschappij als ontsporingen het maatschappelijk leven bedreigen. Dit komt voort uit het feit, dat de liberaal het primaat stelt van het zelfstandig handelen van de individuele mens boven het ingrijpen van de overheid. In dit verband is het goed er voor te waken dat de omvang van de overheidsdiensten zo klein mogelijk blijft. Dit is ook al reeds een vraag van efficiëntie. Hoe groter het overheidsapparaat des te meer nemen de euvelen, die aan de werking daarvan verbonden zijn, toe.

De vrees lijkt gewettigd, dat de meeste verbeteringsmaatregelen vrome wensen zullen blijven, indien de overheid zich in deze materie niet geconfronteerd weet met een sterk contrôle-apparaat.

Het zou wellicht nuttig kunnen zijn te onderzoeken of niet op de

volgende wijze de invloed van de volksvertegenwoordiging kan worden vergroot. Het is namelijk denkbaar dat door de kamerleden, c.q. kamerfracties een aantal aan deze kamerleden ondergeschikte gedelegeerden in permanente commissies worden benoemd, die tot taak hebben een bepaald onderdeel van het ambtelijk handelen beneden de top van het apparaat aan een permanente contrôle te onderwerpen. De kamerleden zouden dan op grond van rapporten van deze gedelegeerden in staat zijn zich een oordeel te vormen over overheidsmaatregelen, die thans aan hun aandacht ontsnappen. Eventuele bezwaren die hierdoor aan het licht zouden komen, zouden in het overleg tussen parlement en kabinet uit de weg geruimd kunnen worden. Een andere oplossing is denkbaar, die moeilijker uit te voeren is en waarschijnlijk op meer bezwaren zou stuiten. Deze oplossing is de creatie van door directe verkiezingen tot stand gekomen raden, die met een aantal nauwkeurig omschreven bevoegdheden bewapend, de contrôle over een bepaald gebied van overheidshandelen zou kunnen voeren. Ondoelmatig en gevaarlijk moet elke contrôle beschouwd worden binnen het bureaucratische apparaat zelf. De pogingen in Nazi-Duitsland om de activiteit van overheidsbureaux te stimuleren door het concurrentie-principe toe te passen, heeft wel laten zien, dat naast een volstrekte irrationaliteit de moraal en mentaliteit van de ambtenaar sterk ondermijnd werd. De opzet om twee diensten in te zetten voor het zelfde doel, waarbij de een de andere kan controleren en in evenwicht houden, leidt tot een machtsstrijd achter de schermen van de overheidsbureaucratie, met alle nadelen van dien. Wanneer men in dit verband denkt aan de drie veiligheidsdiensten, die West-Duitsland thans bezit behoeft deze stelling nauwelijks nader toegelicht te worden.

Wij hebben in de laatste alinea's aandacht gewijd aan de vergroting van contrôle op het executieve apparaat van de overheid. De reden hiervan is dat wij bij het beperken van de gevaren van de bureaucratie meer vertrouwen hebben in contrôle door geïnstitutioneerde lichamen, dan aan de resultaten van opvoedkundige lessen — hoe nuttig op zichzelf ook — zonder stok achter de deur.

De typische gevaren die sommige aspecten van de bureaucratie vertonen, alsmede het feit, dat een groot aantal belangrijke beslissingen aan de aandacht van de volksvertegenwoordiging ontsnappen, kunnen een bedreiging voor de democratie inhouden. Het is daarom noodzakelijk hierop voortdurend attent te zijn.

W. ALTINK

1) Carl August Emde: *Bürokratisierung unter Philosophischer und Soziologischer Sicht* (Akademie der Wissenschaften und Litteratur: jaarg. 1950, nr. 18).

2) Geciteerd door Prof. mr J. Bierens de Haan: *Bureaucratie* (Sociologisch Jaarboek).

DE HARDE KERN VAN ONS LIBERALISME

EEN GROTE BEW'OGENHEID, geen winzucht, bezielde de liberalen van het eerste uur. Onrecht en vernedering dreef hen te hoop. Was daar niet de hoogmoedige adel, die de derde stand dienstbaar en belastbaar naar welgevallen achtte? Lang had de derde stand het verdragen. Met een zekere rechtsgrond eerst. De adel immers betaalde met zijn bloed en de derde stand met zijn goed — zo luidde het oude adagium. Maar aan het einde van de achttiende eeuw betaalde de adel al lang niet meer met zijn bloed. En aan de hoven werd het goed van de derde stand verspild.

En zo ontstond het groeiende verzet tegen de oude in standen gebonden orde, die met de maatschappelijke, industrialiserende orde van het einde der achttiende eeuw geen enkel verband meer had. Verzet dus tegen onrecht en geloof in een betere orde — ziedaar de gloed van het eerste liberalisme. Wat waren de uitgangspunten van dit geloof? Zeker vonden zij hun oorsprong in de ideeën van de Verlichting, zoals de toen gangbare „redelijk denkende” beschouwingwijze is genoemd. Men aanvaardde in die jaren niet meer het gezag, omdat het nu eenmaal aldus was verordineerd. Wat in strijd was met de redelijkheid moest verdwijnen. En de standsbevoorrechting was immers onredelijk! (geworden, moet men historisch denkende toevoegen). Tegen al de knellende banden op staatkundig, geestelijk en economisch gebied werd de vrijheidsvaan geheven. Tegen de veelvuldige aantastingen ook van het eigendomsrecht. Want in dit recht zag men een waarborg van de vrijheid.

De strijd is om alles gegaan en alles is in de strijd geworpen. Er waren zondaren en heiligen aan beide zijden. Maar na de Napoleonische episode bleef toch het adagium: „Vrij baan voor het talent” en „iedere soldaat draagt een maarschalksstaf in de ransel”. Liberale beginselen in merg en been: gelijke ontwikkelingskansen!

Was het nu waar, dat het liberalisme zozeer verbonden was aan de ideeën der Verlichting, dat het daarom door orthodoxe Christenen verworpen behoorde te worden? Was het vertrouwen in de vrije mens te groot en het besef van de zonde te klein? Voor ons wordt hier door de Anti-Revolutionairen een vergissing gemaakt. Natuurlijk achten wij de waarde van het rationele denken niet klein, maar dieper ligt toch

de kern van onze opvatting. Wij geloven in een organische en historische samenhang van alle dingen, waaraan de mens met al zijn vrijheid, die wij hem toedenken, niet tornen kan. En van de zwakheid van de mens zijn wij overtuigd. Juist daarom willen wij geen ongecontroleerde machtsuitoefening of overspannen dirigisme. Het is maar een enkele stroming geweest in het liberalisme, die uitging van de these: „de mens is goed”. Veelal is ons uitgangspunt nederiger. En zo zien wij in de practische politiek ook een samenval van het Katholieke subsidiariteitsbeginsel, het Calvinistische beginsel der souvereiniteit in eigen kring en ons decentralisatie-beginsel. Waar wij ons echter wel tegen verzet hebben, is tegen de opvatting, dat de standenorde van de Middeleeuwen was een straforde, die als gevolg van de zonden moest worden gedragen.

Wij hebben voor onze opvatting moeten strijden en dat zal wel zo blijven. Wij hebben ook wel de hoogmoed gekend, toen het ons goed ging. Misschien hebben wij ons in de negentiende eeuw wel eens verbeeld „het denkend deel der natie” te zijn. Het was in een tijd, waarin het intellect zich overwinnaar waande op alle gebied, niet slechts op het staatkundige. Velen onzer behoorden tot dit intellect. Hun hoogmoed kwam voor de val en zij hun vergeven. Maar eens te meer blijkt zelfs uit onze misvattingen, dat wij vóór alles ons laven uit een geestelijke bron. En vormen niet de grondrechten, die thans allerwege worden aanvaard, van deze bron — niet van ons zelf! — het onvergankelijk monument?

Zo dragen wij een harde kern in ons. Dat moet ook. Want een principiële beweging moet ergens de kern bevatten, waarvoor zij wil staan en..... vallen. Op ieder uur. En bitter hard zijn de aanvallen op ons geweest. En onze felste bestrijders zijn aan onze eigen schoot ontsproten. Het zijn de Marxisten geweest, die ons onbevangen en vrije denken overnamen, maar ons toeslingerden: „Gij liegt, Uw vrijheid bestaat slechts in schijn, zij behoort er wel te zijn, maar de eigendomsverhoudingen maken haar in werkelijkheid tot een aanfluiting. Daal af uit Uw ideële toren en zie met ons de materiële werkelijkheid, waar Gij vrijheid preekt, is in werkelijkheid slavernij”.

Tegenover het adagium van de Franse Revolutie „de eigendom is een onaantastbaar en heilig recht”, stelde Proudhon: „de eigendom is diefstal”.

Indien men terugziet, hebben beide partijen elkander veel onrechtvaardige dingen gezegd. Grote groepen marxisten namen intussen de staatkundige vrijheidsbegrippen van het liberalisme over. Dankbaar was men weinig voor dit geschenk, althans men toonde dit niet. Maar dankbaarheid is inderdaad in de staatkunde een weinig gangbare munt. Maar op maatschappelijk gebied bleven de tegenstellingen tot op den huidigen dag, al is veel scherpte verdwenen. Maar ook hier is veel van onze terminologie door onze tegenstanders

overgenomen: „De weg naar de Vrijheid” heet immers het grote plan van de Partij van de Arbeid. Hoe sterk moet ons beginsel wel niet zijn! Maar wij verbinden aan onze terminologie, die wij zo vrij zijn zelf ook te behouden, toch onze eigen nuances.

Wij moeten toegeven, dat onze geestelijke vrijheidsbeginselen een fraaiere carrière hebben gehad dan onze economische-maatschappelijke, al wijzen wij bepaald de stelling af, dat wij voor de vergroeiing der eigendomsverhoudingen in de negentiende eeuw geen oog zouden hebben gehad. Integendeel! Een onverdachte getuige kome voor de vier-schaar, niemand minder dan Thorbecke en dat wel in 1844: „de eisch van een zeker bezit (voor het kiesrecht) is niet onredelijk. Doch wanneer in een Staat, waarin de nijverheid, door de bezitters van grote kapitalen beheerd, meer en meer maatschappelijke hoofdmagt wordt, negentig van de honderd vruchteloos zwoegen om door eigen vlijt den prijs der stemgerechtigheid goed te maken, is er strijd tussen stoffelijke huishouding en staatsbeginsel. Terwijl het laatste zich in steeds wijder kring tracht te doen gelden, verkleint de eerste steeds het aantal der bezitters. Het eene vordert gelijkheid, en de andere maakt de ongelijkheid steeds groter..... Wie vindt den toon, waarin deze dissonant zich oplost?” Deze regelen dateren van vóór het Communistisch Manifest. Of wij het dus hebben gezien! Maar onze oplossing is niet die van Marx geweest. Tegenover zijn onverzoenlijke klassenstrijd hebben wij de sociale politiek gesteld. In 1853 zegt Thorbecke het alweer in beginsel: „Druk den arbeider, dwing hem zich met het meest onmisbare te vergenoegen, en gij zult zijn ijver, de lust om zijn toestand te verbeteren uitdooven. Stel hem daarentegen tot genietingen boven zijne volstrekte behoefte in staat, en gij zult zijne kracht verhoogen, zijn vlijt verdubbelen en den grond leggen tot algemeene beschaving en zedelijke ontwikkeling der maatschappij”.

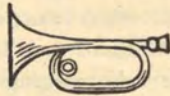
En wederom: wij hebben natuurlijk grote fouten gemaakt, het tempo wellicht te traag gevoerd, voor de passie der ontrechten te weinig begrip getoond. De vakbeweging is uiteindelijk toch gekomen — velen onzer hebben dat trouwens begroet. Maar van wie heeft de moderne vakbeweging meer geleerd: van Marx of van Thorbecke? En de uit andere bron ontsproten confessionele vakbeweging zal veel van onze voorman kunnen onderschrijven.

Vertoonde dus de stoffelijke vrijheid, door de liberalen als tegenhanger van de geestelijke geponeerd, het beeld van crisis en bittere strijd, over het recht op geestelijke vrijheid was men het in het Westen tot Hitler's komst wel ongeveer eens. De wetenschap bloeide en de resultaten waren voor ieder vrijelijk beschikbaar. Het zou aan onze generatie zijn voorbehouden hier de grote crisis te beleven. Nog staat mij het jaar 1933 te Leiden voor de geest. Voor het eerst verschenen Nazi's op een studentencongres. Een was een bekende anti-semiet. Toen de Rector-Magnificus — niemand minder dan Huizinga! — van 's mans

jammerlijk geschrijf had kennis genomen, ontbood hij hem en ontzegde hem, ongeacht alle diplomatieke gevolgen, de toegang tot der Academie „geheiligde grond”.

Sindsdien ontstond de atoomwetenschap in moderne plooi. Niet meer, als Kamerlingh Onnes' Laboratorium, werden de nieuwste vondsten in edelmoedige vreugde aan ieder getoond, niet meer werd van grote vorderingen heil verwacht. Neen, het onheil dreef als de paddestoel der atoomontploffing boven de gehele wetenschap der natuur. Woestijnen werden het proefveld, politicordons werden om de laboratoria getrokken, detectives volgden de geleerden, de grote gok om de kennis begon. Geestelijke vrijheid was er in het Westen, maar de draaikolk was en is als een afgrond zo diep.....

Opnieuw dus gorden wij ons ten strijde voor het oude ideaal. Niet slechts op het terrein der wetenschap, die de hand sloeg aan zichzelf, maar ook op dat der maatschappij, die hetzelfde dreigt te doen. Wetenschappelijk kan het overhalen van een handle fataal zijn, maar maatschappelijk bestaan er ook te zeer fatale sleutelposities, waarop fatale beslissingen kunnen worden genomen. Het evenwicht, de „cheks and balances” dreigen kort te sluiten door de opgestapelde machtsconcentraties. Ongecontroleerde managers staan op en dienen in bedwang te worden gehouden. Réveil dus blazen wij in totaal nieuwe omstandigheden en met totaal nieuwe middelen. Moge het ons noch aan moed, noch aan kracht ontbreken.

FINANCIELE HULP AAN ONDERONTWIKKELDE GEBIEDEN

ROND DE EVENAAR strekt zich een gordel van landen uit, welke men, kennelijk doelend op stoffelijke aspecten der beschaving, onderontwikkelde gebieden pleegt te noemen. Ruim één milliard, of, zo men China in de beschouwingen betreft, ruim anderhalf milliard mensen leiden er een armoedig bestaan en sterven veelal voor hun dertigste levensjaar. Op talloze plaatsen zijn honger, ziekte, schamele huisvesting en analphabetisme aan de orde van de dag.

Zonder ingrijpen van buitenaf lijken de vooruitzichten in deze gebieden somber. Kapitaalschaarste en gebrek aan geschoolde arbeidskrachten staan een voorspoedige ontwikkeling in de weg. Zelfs verergering van deze situatie schijnt niet uitgesloten. Immers, door de verwachte bevolkingsaanwas dreigt, gegeven de geringe hoeveelheid kapitaal en het uit den aard der zaak zeer starre consumptieniveau, via daling der gemiddelde arbeidsproductiviteit en inkomen per hoofd, de toch reeds lage spaarquote nog verder te dalen; de schaarste van het kapitaal t.o.v. de factor arbeid wordt nog vergroot, hetgeen betekent, dat, tenzij de techniek der voortbrenging afdoende verbeterd wordt, de arbeidsproductiviteit meer en meer zal afbrokkelen. Om nog maar te zwijgen over het werkgelegenheidsaspect van deze cirkelgang.

Deze toestand moet ontoelaatbaar worden geacht. In de eerste plaats om zuiver menselijke redenen. Doch daarnaast spelen politieke overwegingen een rol. De Russische beer was dan momenteel met westerse diplomaten gaan roeien en bramen plukken, kortom de tactiek was dan gewijzigd, niets wijst er op, dat het communisme zijn doel heeft prijsgegeven. Er zijn verscheidene wegen, die naar Moskou leiden. En, hoezeer de omstandigheden ook veranderen, de communistische machthebbers weten vaak op zeer efficiënte, zij het weinig elegante wijze menselijke ellende ten eigen bate te exploiteren. Armoede, en meer nog het besef, dat de westerse volkeren het zoveel beter hebben, maken de onderontwikkelde gebieden tot een vruchtbare voedingsbodem voor rode propaganda.

Wil men de gevaren, waaraan deze gebieden bloot staan, vermijden, dan zal de armoede moeten worden bestreden. Men zal technische hulp dienen te verschaffen en op uitgebreide schaal moeten investeren; ex-

perts van de Verenigde Naties hebben berekend, dat een investering van \$ 19.000.000.000.— per jaar vereist is, om het nationale inkomen der achtergebleven gebieden met 2 % per jaar te verhogen. De huidige besparingen in deze landen bedragen echter slecht \$ 5.000.000.000.— per jaar, ten enen male onvoldoende dus om de beoogde ontwikkeling in een redelijk tempo te doen verlopen. Opvoering der besparingen lijkt, waar zovelen op een minimum leven, weinig waarschijnlijk. Bovendien ontbreekt in deze gebieden veelal het politieke klimaat, hetwelk in West-Europa gedurende de negentiende, en in Rusland gedurende de twintigste eeuw uitgebreide besparingen mogelijk maakte door de massa's op een zeer laag levenspeil terug te dringen. Integendeel zelfs, door de verbeterde communicatiemogelijkheden is men bekend geworden met westerse consumptiegewoonten, een verschijnsel, dat het consumptiepeil in de onderontwikkelde gebieden eer dreigt te verhogen dan te verlagen.

Men is in deze landen dus veelal niet in staat, zelf binnen afzienbare tijd verbetering in de situatie te brengen. Daar bovendien migratie op grote schaal naar de meer met aardse goederen bedeelde gebieden niet tot de mogelijkheden behoort, is kapitaalimport geboden.

Nu zou men, de overige omstandigheden gelijk blijvend, mogen verwachten, dat het kapitaal automatisch van meer- naar minderontwikkelde gebieden stroomt; want schaarste impliceert hoge beloning. Helaas zijn die overige omstandigheden niet gelijk. Want juist in die gebieden, waarheen zich de internationale kapitaalstroom zou moeten richten, is de koopkrachtige vraag gering; men koestert er niet zelden de wens, bedrijven, vooral buitenlandse bedrijven te nationaliseren; en de monetaire situatie is er bedenkelijk, waardoor voortdurend het gevaar van devaluatie of deviezenrestricties dreigt. Dit alles, gevoegd bij de sociale onrust, maakt het voor de buitenlander onder de huidige verhoudingen weinig aantrekkelijk, in deze gebieden te investeren. Eerder is het tegendeel het geval; kapitaalvlucht ligt onder dergelijke omstandigheden meer voor de hand dan kapitaalimport.

Hoe zal de noodzakelijke ontwikkeling dan wel gefinancierd moeten worden?

Het is goed, zich eerst op zijn uitgangspunt te bezinnen, alvorens de gestelde vraag te beantwoorden. Wij grijpen daartoe terug op een analyse, welke prof. Zijlstra destijds in „Economisch-Statistische Berichten” heeft gegeven n.a.v. het verschijnen van „De weg naar de vrijheid”, rapport van de plancommissie van de P.v.d.A. Prof. Zijlstra betoogt o.m., dat liberalisme en socialisme, hoezeer naar grondslag verschillend, elkaar op sommige punten hebben gevonden. Liberalen, zich principieel stellend op de grondslag der individuele vrijheid, aanvaardden in een aantal gevallen overheidsinterventie; socialisten, principieële voorstanders van ordening door de overheid, aanvaardden menigmaal de wenselijkheid van het vrije initiatief der burgers.

Met name op het stuk van vermindering der conjuncturele schommelingen, van het monetaire beleid, en van correcties op de inkomensverdeling, voortvloeiend uit de werking van het vrije prijsmechanisme, aanvaarden liberalen overheidsinterventie.

Men schematiseert sterk, indien me deze drie punten beschouwt als een liberaal maximumprogramma van overheidsinterventie en een socialistisch minimum dito. Niettemin schuilt in een dergelijke voorstelling van zaken een belangrijke kern van waarheid. Want principieel beoogt de liberaal een ongerept bewaren der individuele vrijheid, waar mogelijk, en evenzo principieel legt de socialist het accent op overheidsingrijpen. Thorbecke's streven naar ontplooiing der zelfstandig werkzame kracht der individuën geldt nog steeds als Leitmotiv voor de liberalen.

Uit dit beginsel vloeit voort, dat liberalen in het algemeen aan private investeringen de voorkeur geven boven publieke investeringen. De bezwaren tegen overheidsinvesteringen zijn niet zozeer gebaseerd op de belangen der consumenten. Weliswaar worden in het algemeen deze belangen, gegeven een billijke inkomensverdeling, beter gediend via het vrije prijsmechanisme dan door overheidsplanning. Doch de onderscheiding particulier bedrijf — overheidsbedrijf behoeft niet noodzakelijk parallel te lopen met de tegenstelling prijsmechanisme versus overheidsplanning. Ook in een min of meer genationaliseerde samenleving kan in principe het prijsmechanisme onbelemmerd functioneren.

Neen, de bezwaren tegen overheidsinvesteringen liggen in een ander vlak. Investering door de overheid veronderstelt immers, tenzij de hieruit voortspruitende behoefte aan financieringsmiddelen door leningen gedekt wordt, de aanwezigheid van een eigen overheidsvermogen. En dit vermogen zal op de een of andere wijze aan de particuliere sector moeten worden onttrokken.

Men verwarre een dergelijke onteigening vooral niet met een algemene individuele bezitsvorming. Dit laatste moge wenselijk zijn, en in overeenstemming met liberale beginselen; het valt echter moeilijk in te zien, op welke wijze de bevolking gebaat is bij het afkomen van de particuliere sector zonder meer. Vergemeenschappelijking van het bezit verhoogt in genen dele de individuele vrijheid der burgers. Het ideaal van een „property-owning democracy” dreigt door een dergelijke manoeuvre eerder getorpedeerd dan verwerkelijkt te worden.

Kapitaalverschaffing aan onderontwikkelde gebieden dient derhalve principieel door de particuliere sector te geschieden. In hoeverre kan deze voorkeur echter gerealiseerd worden?

Onder de huidige omstandigheden zal zulks nauwelijks mogelijk zijn. Daar is in de eerste plaats — er werd reeds op gewezen — het politieke en monetaire klimaat, hetwelk voor particuliere kapitaalverschaffers bepaald niet aantrekkelijk is. Voorts speelt de aard der voorlopig te verrichten investeringen een rol. Naast modernisering van agrarische

bedrijven is technische hulp, medische verzorging, verbetering van irrigatiewerken en havens, en aanleg van wegen in eerste instantie geboden; financiering van dergelijke projecten ligt niet op de weg van het westerse particuliere kapitaal.

Waar enerzijds ontwikkeling noodzakelijk is, en anderzijds in de particuliere sector niet of nauwelijks geneigdheden bestaat, rechtstreeks in de achtergebleven gebieden te investeren, zullen, naast internationale lichamen zoals b.v. de Wereldbank, de overheden der westerse naties veelal de nodige middelen moeten verschaffen. Of men deze bedragen in de vorm van schenkingen of leningen ter beschikking zal stellen hangt af van de vraag, of toekomstige betalingen inzake rente en aflossing de draagkracht der betrokken onderontwikkelde gebieden te boven gaan; een tweede „Versailles” is buitengewoon ongewenst.

Schenkingen zullen de overheden gevoegelijk kunnen financieren uit belastingopbrengst; doch de voor buitenlandse leningen benodigde bedragen dienen de overheden, gelet op het hierboven geschetste liberale uitgangspunt, bij voorkeur te verkrijgen door op hun beurt geld via de kapitaalmarkt te lenen. Eventuele risico's, verbonden aan het in gebreke blijven der ontvangende landen, moeten door de overheid, d.w.z. door de gezamenlijke belastingbetalers, gedragen worden; want de westerse gemeenschap heeft enerzijds als geheel belang bij, en anderzijds als geheel de morele plicht tot ontwikkeling der achtergebleven gebieden. Het zij echter duidelijk gesteld: politieke noodzaak en morele plicht rechtvaardigen, dat de risico's, verbonden aan bedoelde leningen, door de gehele gemeenschap gedragen worden; doch dit impliceert allerminst de noodzaak van, en mag derhalve volgens liberale visie niet leiden tot willekeurige onteigening van particulier vermogen.

Naarmate nu de beoogde ontwikkeling voortschrijdt, de koopkracht der bevolking stijgt, de politieke en monetaire situatie verbetert, zal bij voortgezette industrialisatie der onderontwikkelde gebieden meer en meer de voorkeur gegeven moeten worden aan rechtstreekse private investeringen. Want, worde overheidsinterventie waar nodig aanvaard, particuliere werkzaamheid worde waar mogelijk gestimuleerd.

In het bovenstaande werden de beginselen uiteengezet, volgens welke een liberaal gaarne de ontwikkeling der achtergebleven gebieden ter hand zag genomen.

De feitelijke uitwerking van deze beginselen valt buiten het bestek van dit artikel.

Op één punt willen wij echter nog iets nader ingaan. Industrialisatie in gebieden met tot nog toe overwegend agrarische inslag, gebieden, waar ook vaak nog min of meer feodale verhoudingen heersen, moet noodzakelijkerwijs de sociale structuur aantasten. Doorbreking van de bestaande maatschappelijke structuur, een structuur, waarbinnen men zich, ondanks een armoedig bestaan geborgen wist, betekent vaak een

opoffering van traditionele waarden; en ook het systeem der „social controls”, de controlemaatregelen van het milieu, d.m. waarvan de mens er toe gebracht wordt overeenkomstig de geldende normen te leven, dreigt te veranderen, zelfs ten dele verloren te gaan. Zolang de betrokken individuen niet in een nieuwe structuur zijn geïntegreerd dreigen zij, beroofd van hun traditionele waarden en van hun traditionele plaats in de samenleving, overgelaten aan zichzelf in een geestelijk vacuum terecht te komen. Een dergelijke ontwikkeling behoort, gelet op hetgeen er in Europa sinds de eerste industriële revolutie is veranderd, tot de zeer reële mogelijkheden.

Ontkerstening en het losser worden van het gezinsverband zijn hier nog steeds aan de orde van de dag. In de terminologie van Tönnies: meer en meer dreigt de „Gemeinschaft” door de „Gesellschaft” verdrongen te worden.

Met deze mogelijke consequenties zal men bij het industrialiseren der achtergebleven gebieden terdege rekening moeten houden. Want al moge schrijnende armoede het menselijk geluk verduisteren, en een vruchtbare bodem vormen voor communistische propaganda, het is de vraag, of een meer met aardse goederen bedeeld, doch gedesintegreerd individu gelukkiger zal zijn en meer weerstand aan het gepijp der rode vogelaars zal kunnen bieden. Men hoede zich er voor, den duivel met Beëlzebub uit te drijven.

Deze beschouwingen monden uit in de conclusie, dat de overheden der onderontwikkelde gebieden de investeringen in de hand zullen moeten houden; zo verdient het bijvoorbeeld aanbeveling, het industrialisatietempo niet te forceren. Een zeker planmatigheid lijkt niet geheel ongewenst; het zou ons echter in het kader van dit artikel te ver voeren, in te gaan op de vraag, of en in hoeverre de onderontwikkelde gebieden, uitgaande van de wenselijkheid al te grote schokken in de sociale structuur te voorkomen, volgens een bepaald algemeen plan geïndustrialiseerd zouden moeten worden. Sprekend over de structuur der samenleving willen wij hier slechts wijzen op het descriptieve stadium, waarin de sociologie nog verkeert.

Hoe dit ook zij, de vraag, of en in hoeverre men in de onderontwikkelde gebieden de werking van het vrije prijsmechanisme ter zijde wenst te stellen, staat principiëel los van het probleem, of financiering door het buitenland bij voorkeur met private of publieke gelden dient te geschieden. Zelfs in het uiterste geval, namelijk centrale overheidsplanning der totale productie, zijn private investeringen mogelijk; want om aard en omvang der productie te regelen beschikt de overheid waarlijk wel over andere en betere instrumenten dan de juridische eigendom der productiemiddelen.

In dit artikel is getracht, een principiële liberale zienswijze te schetsen ten aanzien van de vraag, op welke wijze aan de achtergebleven gebie-

den de middelen, nodig voor hun ontwikkeling, bij voorkeur dienen te worden verschaft. Er zullen zich bij de feitelijke uitwerking tal van complicerende factoren voordoen. Doch, afgezien uiteraard van schenkingen, dient het uitgangspunt te zijn, dat de te verstrekken kapitalen eigendom van mensen en instellingen in de particuliere sector blijven. Want om de individuele vrijheid in alle rangen en standen der maatschappij te verhogen dient men niet te streven naar de vorming van collectief bezit, doch naar de opbouw van een „property-owning democracy”, naar een samenleving dus, waarin elk individu over een zeker eigen vermogen kan beschikken; een dergelijk streven kan niet gebaat zijn bij onteigening ten behoeve van de overheid.

INHOUD

<i>Ten geleide</i>	1
Mr. P. J. Oud: <i>Liberaal Reveil</i>	4
W. Altink: <i>Bureaucratie en Democratie</i>	8
Dr B. W. Kranenburg: <i>De harde kern van ons liberalisme</i>	15
R. H. Neuberg ec. drs.: <i>Financiële hulp aan de onderontwikkelde gebieden</i>	19

EEN GROOT DEEL VAN DE HUIDIGE anti-liberale vooroordeelen (want dit zijn het) moet worden toegeschreven aan het feit, dat de negentiende eeuwsche liberalen den tempel der vrijheid door geldschieters en speculanten hebben laten ontwijden. Zij moeten er met de zweep worden uitgeslagen. Maar de tempel van de godheid zelf moet blijven bestaan. Want als de vrijheid onder de menschen moet sterven, zouden gelijkheid en veiligheid en welvaart slechts dingen zijn, die een paard in een goed onderhouden stal kan krijgen.

SALVADOR DE MADARIAGA

Overwinnaars, waakt! p. 133

1 APRIL 1956

L
iberaal
R
eveil

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL - SECRETARIAAT BOTTICELLIJSTRAAT 8, AMSTERDAM (Z.)

EERSTE JAARGANG NR **2**

REDACTIE

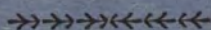
W. Altink	<i>Amsterdam</i>
P. C. Boevé	<i>Amstelveen</i>
Prof. Mr. N. E. H. van Esveld	<i>Rotterdam</i>
Mr. W. H. Fockema Andreae	<i>Rotterdam</i>
H. H. Jacobse	<i>Amsterdam</i>
Drs. H. A. Korthals	<i>Voorschoten</i>
Drs. R. H. Neuberg	<i>Amsterdam</i>
Dr. E. Nordlohne	<i>Amsterdam</i>
Drs. L. D. Oosterveld	<i>Amsterdam</i>
Dr. H. J. Roethof	<i>Den Haag</i>
Prof. Dr. H. J. Witteveen	<i>Rotterdam</i>

DOELSTELLINGEN

LIBERAAL REVEIL zal een discussie- en studicorgaan zijn met betrekking tot de formulering en toepassing van de liberale beginselen in het licht van de tegenwoordige tijd;

LIBERAAL REVEIL zal daartoe als vernieuwende factor op verantwoord niveau onderwerpen van politieke, sociale, culturele en economische aard behandelen;

LIBERAAL REVEIL zal onafhankelijk zijn van enige politieke organisatie, teneinde zijn taak op onbevangen en critische wijze te kunnen verrichten.

Redactie adres: Botticellistraat 8. Amsterdam-Z.

Administratie: p/a Uitgeverij G. Stempfer, Prinsengracht 1079, Amsterdam-C.

Abonnementsprijs: f. 5.50 per jaar. Losse nummers f. 1.50

Postgironummer: 65.61.16, ten name van
Stichting Liberaal Reveil

Mededeling: De abonné's worden verzocht het abonnementsgeld voor de eerste jaargang voor 1 mei over te maken op postgirorekening 65.61.16 ten name van Stichting Liberaal Reveil

Liberaal Reveil

EERSTE JAARGANG No. 2

Dr. A. P. J. van der Burg

SOCIALE ZEKERHEID EN PERSOONLIJKE VRIJHEID TIJDENS ZIEKTE

DE OMSTANDIGHEDEN, waarin de arbeider kwam te verkeren, die voor het tijdperk van de sociale verzekering door ziekte zijn werk en inkomsten verloor waren uitermate triest.

Wanneer men daarbij bedenkt, dat de daardoor ontstane armoede in vele gevallen verhinderde dat de getroffene zich van de nodige medische hulp, geneesmiddelen en extra-voeding kon voorzien, dan beseft men welk een zegen het stelsel ongevallenwet, ziekte- en invaliditeitswet en de ziekenfondsverzekering voor ons volk is. Wie dit nog niet voldoende kan inzien zou zijn oor eens te luisteren moeten leggen bij die door ziekte getroffen kleine zelfstandige of beoefenaar van een vrij beroep, die niet kon of wilde zorgen voor een verzekering, die hem een groot deel van zijn inkomsten tijdens ziekte waarborgt en hem van de middelen voorziet om de nodige hulp te betalen.

Tegenwoordig kennen wij de verplichte verzekering voor loontrekkers op dit gebied. Waarom verplicht? Men kan zich sinds de oprichting van de ziekenfondsen toch vrijwillig verzekeren? Inderdaad, maar gebleken was dat niet iedereen deze persoonlijke vrijheid om zich al of niet te verzekeren verantwoord kon of wilde gebruiken. Dit had tot gevolg dat vele zieken en hun gezinnen vaak op particuliere liefdadigheid en hulp van de gemeenschap waren aangewezen en min of meer onwetend parasiteerden op degenen die zich hun verantwoordelijkheid wel voldoende bewust waren geweest. Om deze redenen moet ook de verplichte verzekering voor een deel van ons volk als noodzakelijk worden gezien.

Iedere ziektekostenverzekering brengt met zich mede een prijsgeven van een deel van zijn persoonlijke vrijheid in dien zin dat men zich onderwerpt aan contrôlemaatregelen. Het is toch zo, dat de opgebrachte premies economisch moeten worden gebruikt om de grootte van de te

betalen bedragen zo beperkt mogelijk te houden, terwijl tegen misbruik dient te worden gewaakt.

Van belang is echter ook dat men de persoonlijke vrijheid niet meer dan beslist nodig is beperkt en dat men streeft naar een juiste synthese van de sociale zekerheid en de vrijheid van het individu ook tijdens ziekte. Er zijn bepaalde symptomen, die doen vermoeden dat niet alle betrokkenen de noodzaak van een dergelijke synthese inzien. Het kan dus van belang zijn, dat in een partij, die de persoonlijke vrijheid en de sociale rechtvaardigheid beide als grote waarden beschouwt, deze synthese tot een onderwerp van studie wordt gemaakt.

Een loontrekker is verplicht zich bij een ziekenfonds aan te sluiten wil hij in aanmerking komen voor uitkeringen volgens de ziekwet. Hier treffen wij als een belangrijke, doch noodzakelijke beperking van de persoonlijke vrijheid de organisatiedwang aan. Het is echter de vraag of deze beperking ook zo ver moet gaan, dat men ook wordt verplicht zich in een ziekenfonds te verzekeren en niet bij een andere verzekeringsinstelling. Deze vraag werd bevestigend beantwoord omdat sommige verzekeringsinstellingen in het verleden een verzekerde na een doorgemaakte ziekte wel eens de verzekering opzegden. Pas wanneer dit is verbeterd kan een eventuele verandering in dit opzicht veilig onder de ogen worden gezien.

De ziekenfondsen zijn in het algemeen tamelijk democratisch van opzet, want de meeste ziekenfondsen worden in principe door de verzekerden of door verzekerden en medewerkers (artsen, vroedvrouwen en apothekers) bestuurd. In de praktijk echter worden deze ziekenfondsen zeer zorgvuldig doch tamelijk autocratisch geleid door besturen en directies, omdat slechts een zeer klein deel van de verzekerden en medewerkers belang stellen in de gang van zaken bij hun ziekenfonds. Men geeft dus een deel van zijn persoonlijke vrijheid en invloed prijs door gebrek aan activiteit.

Bij ziekte kan men alleen uitkering van ziekgeld ontvangen wanneer men zich onmiddellijk onder behandeling stelt van zijn arts. De loontrekker mist dus de vrijheid van de zelfstandige of de ambtenaar om bij een verkoudheid of griep met een aspirientje en een hete kwast onder de wol te kruipen om zonder dokter beter te worden. Dit is gedaan om de mensen te dwingen zich direct van de meest deskundige hulp te voorzien en om de genezing te bespoedigen. Ook ging men daarbij uit van de gedachte dat de patiënt zelf niet kan beoordelen of zijn toestand medische hulp nodig maakt of niet, terwijl men bovendien wilde voorkomen dat de zieke ten onrechte thuis bleef.

Deze bepaling, die uitmuntend lijkt, heeft echter een keerzijde en wei deze, dat hij de massificatie in het ziekenfondswezen in de hand werkt en de artsen zoveel tijd kost, dat er te weinig van deze kostbare abstractie overblijft om de ernstige zieken de meest optimale aandacht te geven.

Deze bepaling is één van de oorzaken van de overvulling van de

(fonds) spreekuren en van het te grote aantal huisbezoeken die de huisartsen moeten maken, waardoor zij steeds haastig moeten werken. Een herziening van deze bepaling zou wel eens wenselijk kunnen zijn.

Met uitzondering van een enkel socialistisch getint ziekenfonds garanderen de ziekenfondsen hun verzekerden vrije huisartsen- en apothekerskeuze, vrije specialistenkeuze en vrije ziekenhuiskeuze.

De vrije huisartsen- en apothekerskeuze alsmede de vrije specialistenkeuze voor poliklinische behandeling word enin de praktijk wel geëffectueerd. De vrije ziekenhuiskeuze wordt in kleinere plaatsen beperkt tot de één of twee ziekenhuizen aldaar, in vele grote steden wordt de ziekenhuiskeuze zeer beperkt door het aantal bedden, dat er op een bepaald oogenblik vrij is. De vaststelling van de verpleegprijs (die tegenwoordig altijd hoog is) is zodanig dat de particuliere ziekenhuizen slechts rond kunnen komen indien alle bedden bezet zijn. Dit heeft tot gevolg, dat men vooral in grotere centra bij een spoedopneming genoeg moet nemen met het ziekenhuis dat toevallig een bed vrij heeft. Deze beknotting van de persoonlijke vrijheid kan dus eigenlijk door economische maatregelen worden opgeheven.

Van groter belang is echter nog het verlies aan persoonlijke vrijheid, dat de ziekenfondspatiënt zich moet laten welgevallen wanneer hij in grote steden in een ziekenhuis moet worden opgenomen waar men vrijwel uitsluitend gesloten afdelingen kent met chefs en assistenten. Hij wordt zaalpatiënt, d.w.z. hij moet op die grote zaal gaan liggen en alles meemaken van zijn medezieken — van het doen van de dagelijkse behoeften tot soms het sterven toe — ook al zou hij liever alleen of met weinigen liggen.

Vele specialisten in grote steden kunnen door dit systeem hun ziekenfondspatiënten niet in een ziekenhuis behandelen. De vrijheid van keuze wordt in dit opzicht voor de ziekenfondsverzekerden wel sterk beperkt. Doch ook in het ziekenhuis heeft hij geen keuze, want de chef bepaalt wie de zaalpatiënt zal behandelen of opereren, hij zelf, de eerste, tweede of zoveelste assistent en de patiënt wordt hierover niet geraadpleegd.

Men krijgt wel eens de indruk, dat sommige voormannen van de Partij van de Arbeid, die door hun functie enige zeggenschap over deze toestanden hebben, doch ook sommige van onze geestverwanten, die aan het hoofd van dergelijke grote gesloten afdelingen staan, deze beperking van de persoonlijke vrijheid voor de fondspatiënten van geen belang achten, omdat de technische verzorging toch zo goed is. De hier aangeduide beknotting van de vrije keuze is niet te wijten aan de ziekenfondsverzekering, doch meer een gevolg van de status van de ziekenfondspatiënt, zoals deze in de grote steden is geworden.

Het vraagstuk van de vele specialisten, die in grote steden hun fondspatiënten niet in een ziekenhuis kunnen behandelen is echter een zodanig brandend probleem, dat de minister van sociale zaken en volksgezondheid hiervoor een studiec commissie heeft ingesteld.

Onze overtuiging is dat wij niet alleen moeten streven naar een synthese van persoonlijke vrijheid en sociale zekerheid, doch ook naar een samengaan van zorg voor de gehele persoonlijkheid van de zieke mens en technische hulp bij de genezing van een ziekte.

Zoals bekend is heeft iedere verzekerde in een ziekenfonds het recht om zo vaak hij dit zelf nodig acht zijn huisarts te raadplegen of te ontbieden. Wanneer zijn gevoelens van onwel zijn hem naar zijn mening verhinderen te werken wordt dit recht door de toepassing van de ziekte-wet zelfs een plicht. Zoals reeds is uiteengezet was men bevreesd dat anders misschien te laat medische hulp zou worden ingeroepen. Nu is er een betrekkelijk kleine groep mensen, die straks ook nog bij de contrôle te pas zal komen, die meent nu ook geen enkele eigen verantwoordelijkheid voor zijn gezondheidstoestand meer te kunnen dragen en die van zijn rechten min of meer misbruik maakt door voor allerlei kleinigheden en onlustgevoelens de arts te raadplegen. Het is heel merkwaardig dat deze groep mensen voor de overgrote meerderheid niet bestaat uit — wat ik zou willen noemen — de echte zieken, maar uit mensen die weinig zin hebben in hun werk of die moeilijkheden in hun werk of huiselijke leven hebben en die bewust of onbewust vluchten in de toestand van onwelzijn. Deze mensen kunnen de verantwoordelijkheid in hun leven moeilijk dragen en zoeken bij de arts niet in de eerste plaats genezing dan wel een rechtvaardiging van hun klachten. En dit maakt dat de veilig lijkende „medaille” om toch nooit te laat medische hulp in te roepen een heel onveilige keerzijde heeft. Deze dus relatief kleine groep klagers overstroomt door hun frequent inroepen van hulp de spreekuren en verknoeit grote happen van de tijd van de artsen, waardoor vaak te weinig tijd overblijft voor de meestal bescheidener echte zieken. Niet alleen ontberen deze zieken dan soms de meest optimale behandeling, de echte zieken met gevoel voor verantwoordelijkheid voor hun werk worden door deze overstroming van de spreekuren vaak weerhouden van een bezoek waarvoor zij eerst uren met wachten moeten verdoen. Het is een nog onopgeloste vraag of men door het laten dragen van enige verantwoordelijkheid in de vorm van een kleine betaling bij ieder bezoek deze stroom niet wat moet indammen. De vrees is echter dat men dan ook de echte zieken deze rem aanlegt.

Het is deze kleine groep werkschuwen en lijdens aan onlustgevoelens die de contrôle op de uitvoering van de ziekte-wet noodzakelijk maakt, want zij zijn degenen, die er het meeste misbruik van trachten te maken. Eigenlijk is door de verplichting dat men onmiddellijk bij staken met werken de huisarts moet roepen, de huisarts tot de eerste controleur gemaakt. Was de eigenlijke taak van de behandelende arts een adviserende, iemand die een behandeling aanraadt of een handeling afriemt, door de eisen van de ziekte-wet en van de verzekeren is de arts een deel van zijn persoonlijke vrijheid in deze kwijt geraakt: hij moet nl. in eerste instantie beslissen of de patiënt al dan niet tot werken in staat is. De patiënt

die thuis blijft doet dat vaak niet meer op zijn eigen verantwoordelijkheid, maar hij vraagt nu zijn arts hem het werken te verbieden. Bij de echte zieken is dit geen probleem, daar kan de medicus uit de ziekteverschijnselen vaak gemakkelijk concluderen dat de patiënt niet tot werken in staat is en merkwaardigerwijze is het lang niet altijd eenvoudig deze patiënten dit advies te doen opvolgen.

Veel moeilijker is de beslissing bij mensen met pijnen en gevoelens van onwelzijn zonder ziekteverschijnselen. Hoe kan men deze sensaties objectief beoordelen? De arts heeft de indruk, vaak de overtuiging, dat zij wel kunnen werken, maar deze patiënten proberen ook langs allerlei omwegen door een eigen interpretatie van de uitspraken van de arts een werkverbod te krijgen. Gaat de arts daartegenin, dan is de patiënt ontstemd, zodat vele artsen dan maar zuchtend toegeven. Toegeven vaak, omdat wij artsen door de heftigheid van de geuite klachten, soms bang zijn dat de patiënt toch iets zou kunnen hebben ook al zijn er geen objectieve symptomen of omdat wij op dat ogenblik de moed of de tijd niet hebben met de patiënt een onaangename discussie te gaan voeren. Hier komt de contrôle te hulp, een contrôle die echter de persoonlijke vrijheid van de mens moet aantasten.

Daar verschijnt eerst de lekencontroleur in de woning, aan het bed, een man die men niet heeft geroepen, doch met de macht in de beslotenheid van het huis binnen te treden om op straffe van verlies van de ziektegeleidkering te constateren of de patiënt inderdaad in bed ligt en of deze de medische voorschriften opvolgt. Darana verschijnt de controlerende geneesheer of men moet naar hem toe.

De mensen vinden dit vervelend, de onlustlijders storen er zich niet veel aan, doch conscientieuze echte zieken gaan er dientengevolge wel eens te vroeg uit.

Met de contrôle is nauw verweven het vraagstuk van het beroepsgeheim van de arts. Het recht dat ieder op zijn geheim heeft is een belangrijk aspect van de persoonlijke vrijheid. Het is echter ook van groot belang voor de gezondheid van de mens. Geen mens toch mag uit vrees dat zijn geheim bij de medicus niet veilig zal zijn worden weerhouden zich onder behandeling te stellen. Zou het beroepsgeheim van de arts in de strikte opvattingen waarin wij het thans kennen niet bestaan, dan zouden velen aarzelen zich te laten behandelen. Het is nu door de sociale verzekeringswetten dat de zieke verzekerde niet alleen aan de behandelende maar ook aan de controlerende geneesheer vertrouwelijke mededelingen moet doen over zijn gezondheidstoestand. Het begrip beroepsgeheim van de arts is zo diep in ons volk geworteld, dat vrijwel niemand zich laat weerhouden dusdanige mededelingen aan de controlerende geneesheer te doen, en wel omdat deze ook arts is en tot geheimhouding verplicht wordt geacht.

Het is daarom dat men in de Koninklijke Maatschappij tot bevordering der geneeskunst de opvatting huldigt dat de controlerende genees-

heren en medische adviseurs van de sociale verzekeringsinstellingen strikt vertrouwelijke mededelingen geheim moeten houden en niet mogen doorgeven aan de uitvoeringsorganen of aan de rechter (leken dus). Inlichtingen van de behandelende arts aan de controlerende arts of medisch adviseur behoren tegenover derden dus principieel geheim te worden gehouden. De behandelende medicus heeft volgens deze opvattingen ook het recht en de plicht hem ter kennis gekomen geheimen, die niet met het te controleren ziektegeval te maken hebben, ook voor de controlerende arts te verzwijgen.

Omdat men bang is, dat de persoonlijke vrijheid door deze opvattingen van het beroepsgeheim de belangen van de gemeenschap zal schaden tracht men van bepaalde zijde aan deze strikte handhaving van het medisch beroepsgeheim te wrikken. Men begrijpe goed, dat de echte zieken in de zin van ziekte- en ongevallenwet in de meeste gevallen geen problemen scheppen, maar dat dit wederom de groep werkschuwen en lijders aan onlustgevoelens is die deze moeilijkheden oproept en die juist zo moeilijk grijpbaar is. Ook het beroepsgeheim van de medicus is een brandend vraagstuk, waaraan in september van het vorige jaar een „beroepsgeheimnummer” van het weekblad van de Koninklijke Maatschappij tot bevordering der geneeskunst is gewijd. In dit nummer neemt de socialist mr. H. B. J. Waslander stelling tegen de huidige opvattingen van de artsen van hun beroepsgeheim, daar deze de belangen van de gemeenschap schaden. Mr. Waslander meent dat de gemeenschap schade ondervindt doordat er te vaak ten onrechte uitkeringen worden genoten. Hierin kan men hem volmondig gelijk geven. Doch mr. Waslander begeeft zich op gevaarlijk terrein wanneer hij als remedie daartegen het beroepsgeheim van de medicus wil aantasten. Mr. Waslander meent nl. dat het voor de juiste beoordeling van een geval noodzakelijk kan zijn dat de controlerende artsen en medische adviseurs al hun (ook vertrouwelijke medische) gegevens in uitvoerige rapporten aan de directies van de uitvoeringsorganen doorgeven. Voorts acht hij het nodig dat de behandelende artsen meer dan tot nu toe vertrouwelijke gegevens over patiënten aan de controlerende artsen doorgeven. Het is wel duidelijk dat mr. Waslander vooral bedoelt, dat de behandelende geneesheer, die weet of vermoedt dat zijn patiënt ten onrechte uitkering geniet, dit niet met zijn zwijgplicht dekt en dat hij moet spreken ook al zou hij weten dat dit de patiënt direct zou schaden, nl. in zijn uitkering. Maar dit is voor vele behandelende artsen niet het probleem. Een verzekerde, die ten onrechte niet werkt, wordt medisch niet geschaad indien hij aan het werk wordt gezet en zijn uitkering wordt gestaakt. De moeilijkheid is vaak, dat de patiënt dit zijn arts kwalijk neemt. De ene arts neemt dit zwaarder op dan de andere, doch in het algemeen zal men in het besef dat de eigenlijke belangen van de patiënt en van de gemeenschap hier parallel lopen wel tot een bevredigende oplossing komen.

Wanneer men echter meent dit te moeten bereiken door een opheffing

van het beroepsgeheim, dan tast men de persoonlijke vrijheid op ontoelaatbare wijze aan en loopt men het grote gevaar dat de mensen bevreemd raken zich in bepaalde gevallen onder medische behandeling te stellen.

Een voorbeeld moge dit verduidelijken. Een patiënt die een geslachtsziekte heeft gekregen of die een abortus criminatis heeft ondergaan zal zich thans onbevreesd laten onderzoeken en helpen, wetende dat zijn geheim bij de behandelende arts en zelfs bij de controlerende arts veilig is. Wanneer echter de directies van de uitvoeringsorganen en de rechter ook van deze bevindingen kennis zouden nemen, dan zal de neiging om zich te laten behandelen sterk worden geremd.

Gelukkig hebben in hetzelfde „Beroepsgeheimnummer” dr. W. E. Steur, medisch adviseur en prof. mr. G. E. Langemeyer, Advocaat-Generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden op krachtige wijze stelling genomen tegen de door mr. Waslander ontwikkelde ideeën.

Bezien wij nu het gehele vraagstuk van de sociale zekerheid en de persoonlijke vrijheid bij ziekte nog eens in grote trekken, dan moeten wij vaststellen, dat deze sociale zekerheid inderdaad een groot goed is, dat daarbij een bepaalde beperking van de persoonlijke vrijheid niet geheel te voorkomen is en de prijs ook wel waard is. Wij moeten daarbij vaststellen dat bij sommigen de neiging bestaat deze beperking van de persoonlijke vrijheid te ver door te voeren.

De verplichting voor de loontrekkers om bij werkstaking ook voor zeer lichte ziektegevallen direct de huisarts te laten komen, waardoor dus de persoonlijke verantwoordelijkheid om met een huismiddeltje beter te worden de mens wordt ontnomen, heeft de veilige kant, dat de deskundige hulp niet te laat wordt ingeroepen. Men heeft, zoals gezegd is, deze maatregel ook ingevoerd om ongemotiveerd thuisblijven te voorkomen, maar dit werkt vaak averechts. Bij zeer lichte aandoeningen kan men in 1 á 2 dagen vaak weer beter zijn, maar is de dokter er eenmaal bijgehaald, dan krijgt de „ziekte” een officieel stempel en klampt men zich vast aan de stereotype raad van de arts: „Blijf er maar een paar dagen in”.

Niet alleen gaat hiermede in vele gevallen arbeidstijd van de werknemer verloren, maar ook de arts moet vaak zijn tijd verdoen, waardoor hij vaak te weinig tijd overhoudt om zijn volle aandacht te besteden aan de persoonlijkheid en de toestand van de ernstiger zieken. Daarom zou deze bepaling van de ziektewet toch eens nader moeten worden bezien.

De door de ziekenfondsverzekering gegeven vrijheid om ongelimiteerd de arts te raadplegen zonder dat hier nog een aparte financiële verantwoordelijkheid wordt opgelegd is gegeven om geen enkele zieke te weerhouden een arts te raadplegen. Dit recht wordt echter door een relatief kleine groep van ons volk bestaande uit werkschuwen en lijdens aan onlustgevoelens misbruik om de artsen onnodig en te vaak te raadplegen. Niet door hun aantal, maar vooral door de frequentie van hun bezoeken en verzoeken overstromen zij de spreekuren en knagen aan de

tijd die de artsen voor hun echte zieken zo hard nodig hebben. Deze kleine groep veroorzaakt de lange wachttijden met arbeidsverlies voor velen en het onpersoonlijke haastwerk in de ziekenfondspraktijk.

Het is lang niet zeker dat het aanleggen van een financiële rem hier de oplossing brengt, de meeste artsen zijn er huiverig voor omdat zij bang zijn dat de mensen die beslist medische hulp nodig zullen hebben ook geremd zullen worden. Velen zoeken een oplossing liever in een opvoeding tot verantwoordelijkheid van de verzekerden door hun artsen en ziekenfondsbestuurders en in het bevorderen van een betere organisatie van de praktijkuitoefening.

Het belang van het verlies van een deel van de persoonlijke vrijheid van de ziekenfondspatiënt bij opneming in een ziekenhuis vooral in sommige grote steden wordt door velen die ermede te maken hebben te weinig ingezien. Wij liberalen, die nog steeds de waarde van de menselijke persoonlijkheid hoogachten zullen er steeds naar moeten streven, dat de waarde van de menselijke persoonlijkheid ook van de ziekenfondspatiënt wordt erkend, zodat er geen discriminatie meer bestaat tussen de particuliere patiënt en de ziekenfondspatiënt. Het spreekt vanzelf, dat wij niet de rechten van de particuliere patiënt willen terugbrengen tot die van de huidige ziekenfondspatiënten, doch integendeel de ziekenfondspatiënt willen opheffen tot het niveau van de andere patiënten. Om dit te bereiken zal men de besturen van de ziekenhuizen en de medici moeten beïnvloeden.

Tenslotte de contrôle op de uitvoering van de ziekte- en ongevallenwet. Deze brengt met zich mede dat een belangrijk deel van de persoonlijke vrijheid, zoals b.v. de onschendbaarheid van de woning, wordt opgeofferd. Zoals uiteengezet is willen sommigen zelfs zo ver gaan dat zij het recht op ieders eigen geheim willen aantasten. Nu begrijpe men nog eens goed, dat deze contrôle met de vrijheidsbeperkingen is ingesteld omdat een vrij kleine groep willekeurig of onwillekeurig misbruik van de wet tracht te maken. De persoonlijke vrijheid van de zeer grote groep loontrekkers van ons volk wordt genivelleerd doordat de kleine groep werkschuwen en onlustlijders van de vrijheid misbruik maakt. Daar men dit misbruik nog onvoldoende kan voorkomen neigt men ertoe de persoonlijke vrijheid van vrijwel het hele volk nog meer aan te tasten en o.i. op ontoelaatbare wijze.

Men zal dit euvel in de oorsprong moeten aantasten en deze ligt op het brede maatschappelijk terrain. De groep mensen, die hun moeilijkheden en hun tegenzin in hun leven en werk ontvluchten in een ziekte, moeten wij zo klein mogelijk trachten te maken. Waarom hebben zij geen vreugde in hun leven en arbeid? Daar kunnen vele oorzaken voor zijn, zoals aangeboren eigenschappen, een slecht huwelijk, gezins- en financiële moeilijkheden, vooral de huidige woningnood, verkeerde beroepskeuze, de toenemende mechanisering van het werk, het onvermogen de vrije tijd goed te gebruiken enz. En dan rijst voor ons oog de

berg werk die wij allen nog hebben te verzetten: wegen te zoeken om te komen tot betere huwelijksvoorbereiding, hulpverlening bij gezins- en andere moeilijkheden, bovenal opheffing van de woningnood, betere beroepskeuze, betere opleiding, het verschaffen van meer arbeidsvreugde enz. Het is geen wonder, dat sommigen, die dit alles ook nuttig en noodzakelijk achten, doch die er voor nu nog geen gat zien, er toe komen te zeggen: het is toch gemakkelijker om de persoonlijke vrijheid dan nog maar wat verder te beperken. Ons streven moet echter zijn de burgers en de omstandigheden waarin zij leven en werken zodanig te helpen verbeteren, dat de mensen de persoonlijke vrijheid op een verantwoorde wijze kunnen dragen. Wij moeten ervoor waken dat de overgrote meerderheid van ons volk, die reeds getoond heeft dit te kunnen, niet terwille van een kleine groep misbruikmakers zodanig in hun persoonlijke vrijheid wordt beknót, dat de synthese van persoonlijke vrijheid en sociale zekerheid voor hen wordt verstoord.

HUMANISME ALS GRONDSLAG VOOR DE LIBERALE KEUZE

DE POLITIEKE DAAD is het uitvloeisel van vele overwegingen. In hoogste aanleg is die daad bepaald door de opvattingen van geloof of levensbeschouwing. Het algemeen uitgangspunt is in het geloof of de levensbeschouwing geworteld. Geloof of levensbeschouwing geven evenwel geen concreet antwoord op de vraag hoe hier en nu een bepaald probleem opgelost moet worden. De beoordeling van de verschijnselen, die tezamen een probleem scheppen, kan verschillend zijn, niet door verschil in zedelijk willen, maar door verschil in ontwikkeling of gevoel, ervaring of temperament. Ook de middelen tot oplossing van het probleem kunnen door verscheidene mensen verschillend worden beoordeeld. En ook nu weer behoeft dit verschil in oordeel zijn grond niet te vinden in een wezenlijk verschil in zedelijke grondslag. Mede door dit gemotiveerd verschil in inzicht (bij gelijk uitgangspunt) staat het niet bij voorbaat vast, dat een vertegenwoordiger in alle gevallen zal handelen als zijn kiezer van eigen geloof of levensovertuiging. Daar vele partijen zich aandienen, die soms onderling niet sterk verschillen, moet de kiezer met 'n zekere mate van kennis zijn stem uitbrengen. Hoe groter de keuze is, hoe meer kennis bij de kiezer voorondersteld moet worden.

Dat dit een vraagstuk voor de christenen in ons land uitmaakt, zal zelfs de politiek-gedesinteresseerden zijn opgevallen. Als de dag der verkiezingen nadert, vinden wij nu eens een folder in de bus, waarin een heel rijtje Ned. hervormde dominees u uitnodigt op partij a te stemmen, terwijl dan weer een folder binnenwaait met een hele rij andere Ned. hervormde dominees, die aansporen uw vertrouwen aan partij b te schenken. Het herderlijk schrijven van 1955 stelt dan ook vast (blz. 19): „Over de partijkeuze kan tussen leden van Christus' lichaam een diepgaand verschil bestaan”. Ook de rooms-katholieken weten, dat zij in geweten over politieke zaken niet altijd eensgezind kunnen zijn. In het bisschoppelijk mandement van 1954 wordt terzake opgemerkt: „Wij houden voor ogen, dat bijzonder bij het vormen van een praktisch politiek oordeel „rechtmatig verschil van inzicht” mogelijk is, ook onder katholieken”. (blz. 35, regel 7/9).

Naast de georganiseerde religies komen in Nederland ook groepen ongodsdienstigen voor. Dat is niet verwonderlijk, als men weet, dat ruim anderhalf miljoen Nederlanders niet tot een kerkgenootschap gerekend wensen te worden. De belangrijkste groep onder de ongodsdienstigen is ongetwijfeld het Humanistisch Verbond, dat voor hen een geestelijk tehuis tracht te zijn. Zoals in elke groep bestaat ook in het Humanistisch Verbond verscheidenheid van opvatting, zelfs over het samenbundelend beginsel. Maar men kan toch wel zonder tegenspraak te ontmoeten stellen, dat het moderne, ongodsdienstige humanisme, zoals dat in het Humanistisch Verbond gestalte heeft gekregen, gekenmerkt wordt door:

- a. de overtuiging, dat elke mens weet heeft van goed en kwaad, mooi en lelijk, waarheid en leugen;

- b. de wil, om elke mens, als enkeling en als lid van de samenleving, volstrekt te eerbiedigen;
- c. de bereidheid, om kritisch en onbevangen te staan ten aanzien van eigen en anderer denken en doen.

Men kan deze punten nader toegelicht vinden in publikaties van het Humanistisch Verbond 1). Met deze drie punten als grondslag, komt men niet rechtstreeks bij een bepaalde politieke richting terecht. Wie als humanist zich rekenschap wil geven, hoe hij op verantwoorde wijze zijn stem uitbrengt, zal de grondslagen nader naar het maatschappelijk vlak moeten uitwerken. Het is dan, om te beginnen, voor mij niet moeilijk om uit de gedachte van de eerbiediging van elke individu de gevolgtrekking te maken, dat de staatkundige orde moet inhouden een volstrekte eerbiediging van de particuliere levenssfeer van elke mens. Eerbiediging van elke individu wordt immers pas realiteit, wanneer elk lid van de groep een levenssfeer kan scheppen overeenkomstig eigen inzichten en kwaliteiten. Een ieder, ook de staat, dient halt te houden voor de particuliere sfeer en dient aan elke mens gelegenheid te laten al of niet in georganiseerd verband eigen gedachten te ontwikkelen en toe te passen. Aan die eerbied staat een grens. Namelijk daar, waar anderen geschaad of in het openbaar gekwetst zouden worden. Doch overigens kan de staatsorde slechts eerbied voor de mens verwerklijken, als ongelijke aspiraties van de mens in hun ontwikkeling niet geremd of belaagd worden. Wanneer de staatsorde uniformiteit zou voorschrijven, zou aan het uniek-zijn van elke individu geweld worden aangedaan. Een geweld, dat te smartelijker en onaantvaardbaarder zou worden gevoeld, naarmate men van de uniforme norm verder afstaat. De humanist zal van elke staatsorde moeten verlangen, dat de persoonlijke vrijheid gegarandeerd wordt. Zonder die vrijheid kan de mens niet zedelijk handelen. Het normbesef komt tot ontwikkeling en tot gelding, wanneer men, verlost van traditie of dwang, uit eigen kracht en in volle vrijheid een keuze uit verschillende mogelijkheden kan doen. Wenst men een samenleving van in zedelijk besef levende burgers, dan is de erkenning van de vrijheid van uiting onmisbare voorwaarde. En dan doet het er niet toe of het hier uiting betreft van godsdienstige of ongodsdienstige, onredelijke of wetenschappelijke geestesprodukten. Voor een officiële staatskerk is geen plaats, evenmin als een officiële, exclusieve partij van de regering. Uiting en organisatorische vormgeving zullen vrij moeten zijn, wil een humanist het land waar hij woont als zijn vaderland kunnen liefhebben.

Naast deze vrijheid zal de humanist ook van de overheid verlangen een zekere mate van gelijkheid. Namelijk een gelijkheid van appreciatie voor de maatschappelijk gerichte stromingen. Mits de strevingen niet gericht zijn op ontbinding der menselijke samenleving, dient de overheid zich geen oordeel of gezag aan te matigen op het gebied van de geestelijke activiteit der burgers. Zou de overheid een andere houding aannemen, dan wordt de ontwikkeling der burgers beïnvloed en is de eerbiediging van de mens als enkeling of als lid van een groep in het gedrang gekomen. Het veroordelen van een mening, die van die der

1) Bijv. in „Beginselen en doel van het Humanistisch Verbond”, Utrecht 1955

overheidsdragers afwijkt, werkt in de richting van geestelijke verstar-
ring. Ook op het gebied van de geest bestaat evenwel van nature be-
weging. Dit komt door het verlangen om oude waarheden opnieuw op
hun juistheid te toetsen. Wie geen verandering van opinie wenst, zal
het vrije onderzoek moeten verbieden. Met de moderne techniek en de
perfektie in de diktatoriale staatsinrichting is een overheid daartoe ook
op huiveringwekkende wijze in staat, doch dan is het menselijke element
uit het openbare leven gebannen. Men krijgt dan de idee, de abstraktie,
waaraan het individuele verlangen en het persoonlijk geluk onderge-
schikt worden gemaakt. Wie dit niet wil, ook geen zweem daarvan, zal
de neutrale overheid moeten nastreven, die voor geen enkele groep bij-
zondere voorkeur koestert en geen enkele groep verstoort.

De eerbied voor de verscheidenheid aan opvattingen der burgers siert
de overheid niet slechts op het dusgenaamde geestelijke terrein van ge-
loof en levensbeschouwing, kunsten en wetenschappen. Een zo enge
grens zou in feite weinig meer dan van academische waarde zijn, aange-
zien de kring der geestelijke elite slechts een relatief gering deel van
een volk omvat. Belangrijker is het economische en sociale vlak. Onge-
veer 40% van het Nederlandse volk vervult een economische functie,
hetzij als loontrekkende, hetzij als ondernemer, terwijl nagenoeg 90%
als consument optreedt door geld te besteden.

De neutraliteit van de overheid zal zich ook moeten uitstrekken tot de
keuze van de plaats van de individu in het economisch leven en tot de
consumptie. Wordt die neutraliteit namelijk prijsgegeven, dan betekent
dat, dat de overheidsdragers hun invloed en macht aanwenden ten aan-
zien van het beroep dat men zal uitoefenen of de goederen die men zal
kopen. Laten wij de vraagstukken van economische organisatie, verbonden
aan overheidsbemoeiing met arbeidskeuze en consumptie, buiten be-
schouwing, dan blijft daar nog het levensgeluk, dat verloren gaat, wan-
neer men geen uitzicht heeft op een functie waartoe men zich geschikt
acht en waarvoor men ambitie heeft, en wanneer men zijn behoeften
niet naar eigen inzicht mag bevredigen. Deze zaken zijn zeer belangrijk,
daar zij beslissen, of wij plezier in het werk hebben of niet en of ons
werk voor ons zin heeft of niet. Een mens is geen machine en kan dus
niet naar willekeurig welgevallen nu eens voor dit werk en dan weer
voor dat werk worden aangewezen. Om iemand te bewegen een bepaal-
de plaats in het produktieproces in te nemen, dient men middelen te ge-
bruiken die in overeenstemming met de menselijke waardigheid zijn:
dus geen vleiery, geen zachte drang, geen bedreiging en geen geweld,
doch: een behoorlijke tegenprestatie in geld, die de werker kan besteden
naar eigen inzicht. De besteding van het inkomen is een hoogst per-
soonlijke zaak, en er zijn niet twee mensen met eenzelfde inkomen, die
het loon of salaris op dezelfde manier besteden. De opvattingen over
wat nastrevenswaard is, lopen zeer uiteen. En dit geldt in het bijzonder
bij artikelen met een luxe karakter en bij die waarbij het kwaliteits-
aspect belangrijk is. Zou men misschien brood kunnen rantsoeneren (hoe-
wel sommige beslist geen witbrood mogen hebben en anderen bruin-
brood niet door hun keelgat kunnen krijgen), moeilijker wordt het met
meubilair, kleren, sieraden, boeken en tijdschriften, ontspanning. De

behoeften van de mensen bestaan niet uit een bepaalde hoeveelheid calorieën, vitamines, eiwit, zetmeel, vet, enz. in tabletten en pillen toe te dienen maar uit verschillende hoeveelheden van een zeer groot aantal artikelen. De mens is een uniek wezen. Geen twee mensen zijn identiek en evenmin zijn hun behoeften aan elkaar gelijk. Vrije bestedingsmogelijkheid is derhalve een onmisbaar element van een economische orde, die aan het individuele wezen van elke mens recht wil doen wedervaren.

Bij al hun individualiteit en misschien wel daardoor, zijn de mensen maatschappelijk ingestelde wezens: zijn zij — door hun ongelijkheid en verschil in kunnen — op elkaar aangewezen. Waar die samenwerking in vrijheid wordt verkregen en door alle belanghebbenden als nuttig wordt gewaardeerd, ontwikkelt de organisatie zich voorspoedig. Samenwerking heft de individuele tekortkomingen op en verlicht de moeilijke strijd om het bestaan. Samenwerking kweekt waardering voor mensen die in het maatschappelijk leven een verschillende plaats innemen. De openheid, die een humanist moet kenmerken, doet hem de aanpak van problemen in de eerste plaats zoeken in overleg en samenwerking. Hem staat daarbij voor ogen, dat de sociale orde gekenmerkt behoort te worden door gemeenschappelijk dragen van „onverdiende” lasten, en wel in evenredigheid met ieders kracht, zodat ieder een redelijk aandeel in de totale nationale produktie verkrijgt.

De spanning, die er bestaat tussen het feit der grote onderlinge verschillen in kunnen en willen en het feit der gelijkheid van elke mens als drager van menselijkheid zal wellicht nimmer geheel kunnen worden overwonnen, maar bij een sociale orde gebaseerd op samenwerking, broederschap en solidariteit kan toch een grote mate van harmonie bereikt worden. Een harmonie die geen stilstand betekent, maar die steeds een evenwicht tussen omhoogstrevende krachten nastreeft. Hierbij zal in het bijzonder gedacht moeten worden aan het scheppen van gelijke ontwikkelings- en ontplooiingskansen voor ieder, ongeacht de plaats van de ouders op de maatschappelijke ladder.

Hebben wij in het bovenstaande gepoogd humanistische uitgangspunten uit te werken voor het maatschappelijk leven, toch moeten wij vaststellen, dat ook nu nog geen gedetailleerd programma van politiek is ontvouwd. De toepassing der ontwikkelde beginselen op het volksleven in een bepaald land en op een bepaald moment vraagt om een uitwerking die een concrete toestand verwezenlijkt.

De humanist in Nederland zal zich afvragen, of hij verantwoord is aan een bepaalde — reeds bestaande — partij zijn stem te geven of dat hij genoodzaakt is om — zich daarbij spiegelende aan de confessionele groepen — een eigen humanistische partij op te richten.

Bezien wij thans achtereenvolgens de communistische, christelijk-historische, rooms-katholieke, anti-revolutionaire, sociaal-democratische en liberaal-democratische richtingen.

De communistische partij streeft „naar de invoering van een staatsvorm die de uitoefening van de macht door de arbeidersklasse verzekert”. Dat wil dus zeggen: dictatuur door de communistische partij, die zich de voorvechtster waant van de arbeidende mens. Een levenssfeer voor niet-communisten wordt niet erkend. Intern geldt de regel „wan-

neer besluiten zijn genomen en de politiek is vastgesteld, zijn zij voor allen bindend en moeten alle journalisten, schrijvers, sprekers en parlementaire vertegenwoordigers dezelfde politiek verdedigen. Inbreuk op de discipline kan van niemand geduld worden" 1). Ruimte voor geestelijke ontplooiing wordt dus niet gelaten. De vrijheid bestaat niet. Neutraliteit van de staat nog minder. Gelijke mogelijkheden worden niet geschapen. Op economisch gebied stelt de communistische partij de socialisatie der voornaamste produktiemiddelen, om zodoende te komen tot een „planmatige verdeling der goederen”, d.w.z. dat de vrijheid van broepskeuze en inkomensbesteding vervangen wordt door arbeidstoewijzing en rantsoenering. Deze gehele conceptie strijdt met de humanistische uitgangspunten en met mijn uitwerking daarvan op maatschappelijk gebied. Het zal voor een humanist niet wel mogelijk zijn zijn stem aan de communistische partij te geven.

De christelijk-historische richting, vorm gekregen in de Christelijk-Historische Unie, heeft vele aantrekkelijke kanten. Zij staat open voor de groei van het sociale leven en stelt de gelijkgerechtigheid van allen, onverschillig in welke economische toestand zij zich bevinden, op de voorgrond. Zij spreekt zich uit voor samenwerking en saamhorigheid. Hoogst bedenkelijk, en voor een humanist onaanvaardbaar, is echter art. 4 van het „Program van beginselen”, dat als volgt luidt: „In overeenstemming met de historische ontwikkeling van het christendom op Nederlandse bodem, moet Nederland bestuurd worden als een christelijke staat in protestantse zin”. Hoewel de volle betekenis van deze zin niet geheel duidelijk is, moet gevreesd worden, dat een humanistische minderheid van een christelijk-historische meerderheid geen goeds te verwachten heeft. In geestelijk opzicht lijkt de christelijk-historische zienswijze weinig ruimte voor niet-protestanten te laten. Overigens behoeft de democratische gezindheid niet in twijfel getrokken te worden. Zonder een gevaar voor een aanvaardbare maatschappijorde te zijn, is de C.H.U. toch een groep, die een te smalle basis heeft om voor niet-protestanten aantrekkelijk te zijn.

De politieke groepering, die zich uitdrukkelijk als katholieke partij aandient, stelt zich op de grondslag van de zedelijke normen gelegen in de natuurlijke orde en in de goddelijke openbaring, gelijk deze door het kerkelijk leergezag worden verklaard. De normen van de natuurlijke orde zouden misschien wel voor niet-katholieken aanvaardbaar kunnen zijn, die volgens de „goddelijke openbaring” stellig ook, als daar bijv. de maatschappelijke kant van de tien geboden en de opvattingen, vervat in de bergrede, mede bedoeld zouden zijn, maar de normen als geformuleerd door het kerkelijk leergezag zijn onaanvaardbaar. Wat het kerkelijk leergezag leert is o.m. te vinden in pauselijke encyclieken. Deze encyclieken zijn niet voor eens en altijd het laatste woord. Maar men kent er in katholieke kring toch steeds grote waarde aan toe. Het laatste woord over de menselijke vrijheid heeft de paus gesproken in 1888, toen hij de encycliek „Libertas” uitsprak. De inhoud van dit pauselijk woord

1) Beginselverklaring der C.P.N. (De Waarheid), blz. 5 en 8.

wordt geacht nog geschikt te zijn voor onze tijd 1). Althans zo denken katholieken er over. Wij lezen echter op blz. 56 van de encycliek de volgende woorden: „het is volstrekt niet geoorloofd de vrijheid van gedachte, van drukpers en van onderwijs, alsook de vrijheid van alle godsdiensten zonder onderscheid, te vorderen, te verdedigen of te verlenen als evenzovele rechten, die de natuur aan de mens gegeven zou hebben”. Deze opvattingen gaan lijnrecht tegen de humanistische, zoals uit de voorgaande uiteenzettingen wel is af te leiden. Steun aan een katholieke partij zal de humanist niet kunnen verlenen.

Van alle politiek-confessionele groeperingen is de Anti-revolutionaire Partij naar haar beginselen ongetwijfeld de sympathiekste en de meest aanvaardbare. Zij toch stelt 2) dat de overheid alle burgers, onverschillig welke hun belijdenis aangaande de eeuwige dingen zij, behoort te behandelen op voet van gelijkheid. De overheid dient in de conscientie, voor zover die het vermoeden van achtbaarheid niet mist en haar uitspraak geen afbreuk doet aan de vervulling van de noodzakelijke overheidstaak, een grens te erkennen voor hare macht. Verder aanvaarden de anti-revolutionairen de (liberale) grondwet van 1848 als uitgangspunt voor hervorming der staaatsinstellingen. Dit alles klinkt mooi, maar in de uitvoering ervan moeten wij te dikwijls vaststellen, dat de leden der antirevolutionaire partij veelal zeer conservatief en voor nieuwe ideeën ontoegankelijk zijn. Verschillende cultuuruitingen (toneel, film, ballet) schijnen voor hen niet te bestaan. Dit alles leidt in het bijzonder tot een geestelijke armoede bij de opvoeding der jeugd. Hieraan kan een humanist niet medewerken. Wanneer de antirevolutionaire praktijk meer de beginselen zal naderen, kan van een grote afstand tot de maatschappelijke uitgangspunten der humanisten niet meer gesproken worden. Onduidelijk zal steeds wel blijven, wat de antirevolutionairen bedoelen, wanneer zij zeggen, dat overheid en onderdaan in conscientie aan de ordinantien Gods gebonden zijn. Hier ligt ook 'n dogmatisch verschil met de humanisten, aan wie immers „gods ordinantien” niet geopenbaard zijn!

Is het voor de humanist niet moeilijk op goede gronden alle bovengenoemde partijen te moeten afwijzen, het is zeker ook niet gemakkelijk, terstond een keuze te kunnen doen tussen de partijen van het sociaal-democratische en liberaal-democratische beginsel. Beide groeperingen zijn in zoverre aantrekkelijk, dat zij zich duidelijk openstellen voor allen. In het Beginselprogramma van de Partij van de Arbeid staat: „De partij staat open voor personen van zeer verschillende levensovertuiging, die instemmen met haar beginselprogramma”. Uit het liberale beginselprogramma kan deze zin geciteerd worden 3): „Het antwoord op de vraag, hoe de geestelijke overtuiging, waaruit het staatkundig beginsel voortkomt, be-

- 1) Een Nederlandse vertaling van „Libertas” werd uitgegeven door de N.V. Gooi & Sticht, Hilversum 1949, in de reeks Ecclesia Docens, pauselijke documenten voor onzen tijd. — Enige kanttekeningen bij de encycliek zijn gemaakt in „Katholicisme, vrijheid en verdraagzaamheid, uitg. JOVD 1954.
- 2) Nl. in art. IV van het „Beginselprogramma van de Antirevolutionaire partij”.
- 3) Art. 1, lid 2 van het Beginselprogramma van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie.

hoort te worden verstaan, aan het individuele geweten overlatend, acht zij gemeenschappelijk inzicht omtrent dit staatkundig beginsel voldoende voor vruchtdragend samengaan in dezelfde staatkundige organisatie".

Beide partijen zijn vurige voorstandsters van de democratie, al schijnt de sociaal-democratische benadering der democratie meer radicaal-revolutionair, de liberaal-democratische benadering meer historisch-organisch van karakter te zijn.

De Partij van de Arbeid wenst volgens haar beginselprogram een samenleving, „doordrongen van de eerbiediging van de medemens". Toch is enig onbehagen gerezen naar aanleiding van de woorden van de socialistische voorman Burger, gesproken bij de behandeling in de Tweede Kamer van de wettelijke regeling van de lijkverbranding. Stellen de liberalen, dat de vrije menselijke geest de levenskracht der gemeenschap is, dat ieder in Nederland op zijn manier zalig moet kunnen worden, en dat derhalve bijvoorbeeld aan de voorstanders van lijkverbranding geen beperkingen mogen worden opgelegd bij de bouw van crematoria, evenmin als er beperkingen worden opgelegd aan kerkebouw, de woordvoerder der Partij van de Arbeid meende, dat een compromissenpolitiek ten aanzien van de geestelijke vrijheid geboden was, omdat er zovelen zijn, die zich ergeren, wanneer anderen hun eigen stoffelijk overschot willen laten verassen. Hier wordt dus gecapituleerd voor de geestelijke dwang, die sommige groepen der Nederlandse bevolking aan een andere groep willen opleggen. Zolang dit een incidentele „vergissing" van de heer Burger is, zullen de socialistisch georiënteerde humanisten niet terstond behoefte hebben, zich van de Partij van de Arbeid af te wenden, al heeft het principiële opkomen voor de geestelijke vrijheid door de Volkspartij voor vrijheid en democratie grote aantrekkingskracht op humanisten, die, als minderheid, reeds meermalen miskend werden door confessionele bewindslieden.

Aanleiding tot het oprichten van een humanistische partij wordt in Nederland niet gevoeld. Men wil zich bepaaldelijk niet aan confessionele partijorganisaties spiegelen. En dat is in staatkundig opzicht ook daarom gunstig, omdat een humanistische partij ten aanzien van economische en sociale politiek aan dezelfde vleugelvorming zou gaan leiden als de confessionele partijen: de vleugels van groepen personen, die meer voor socialisatie en plan-economie voelen en van groepen personen, die meer geporteerd zijn voor economische machtsspreiding en ordening door middel van het prijsmechanisme 2). Deze tegenstelling is gebaseerd op een verschillende beoordeling van feitelijke verhoudingen. Anderzijds is er een verschil in temperament: het socialisme vertrouwt op de gemeenschapszin als de omstandigheden daarvoor gunstig zijn; het liberalisme echter verwacht meer van een beroep op het beheerste eigenbelang.

Waarom in laatste aanleg tenslotte voor de liberale partij gekozen wordt, is afhankelijk van het inzicht, door welke krachten een samenleving in stand wordt gehouden. Dit inzicht is niet geworteld in schone bespiegelingen, maar in de ervaring, dat de mens komt tot het leveren

2) Een uiteenzetting over de maatschappelijke opvattingen van personen binnen het Humanistisch Verbond kan gevonden worden in: „Humanisme en sociale gerechtigheid", Utrecht, 1955, blz. 10 e.v.

van prestaties die voor anderen nuttig zijn, wanneer hij daarvoor een beloning, een inkomen krijgt en dit inkomen naar eigen inzicht mag besteden.

Indien men geen vrije keuze heeft bij het besteden van het inkomen, gaat een deel van de prikkel om voor anderen nuttige arbeid te leveren verloren. De verschillen in de beloning voor de verschillende soorten arbeid geven aan de verschillen in intensiteit van betekenis van die arbeid, bij de situatie van het ogenblik.

De vrije besteding van het inkomen brengt aan het licht, naar welke goederen de belangstelling van het publiek uitgaat. De prijs voor deze goederen is het richtpunt voor de ondernemers. Het streven naar inkomen (winst) bij de ondernemers brengt hun er toe, de consument zo goed mogelijk te bevredigen. Immers, zou de ondernemer slechte prestaties leveren, dan wordt de klandizie verloren. Om goede en goedkope produktie te verkrijgen moet de ondernemer doelmatig werken en het procédé in onderdelen splitsen. Deze arbeidsverdeling leidt er toe, dat werknemers worden gevraagd met verschil in kwaliteiten. Schaarse nuttige kwaliteiten worden ruimer beloond dan veelvuldig voorkomende kwaliteiten. Naar het loon dat geboden wordt, richt men zijn opleiding, daarbij uitgaande van aanleg en ambitie. Zo wordt de arbeid verdeeld over de plaatsen, waar arbeid verlangd wordt.

Het merkwaardige van dit systeem is, dat het werkt, zonder dat iemand fysiek gedwongen wordt iets te doen, wat hij niet wil.

De essentiële punten waar het hier omgaat zijn:

- a. de vrije besteding van het inkomen;
- b. de op winst gerichte produktie door ondernemers die met elkaar wedijveren;
- c. de differentiatie in de beloning van de arbeid.

Wie een dezer punten aantast, tast het stelsel aan en stagneert zijn werking. Om dan toch efficiënte produktie en stimulering van de werklust te willen bereiken, moet gegrepen worden naar vleierij, overreding, door propaganda met irrationele voorstellingen, vreesaanjaging of dwang.

Alle utopistische ideaalstaten, waarbij geen ongelijkheid in beloning zou zijn, waarbij niet meer „voor het gewin maar voor het gezin” geproduceerd zou worden, en waarbij de staat de produktie beheerst, zijn steeds geëindigd in wanorde, tyrannie en armoede.

Met deze wetenschap en dit inzicht, is het niet moeilijk te kiezen voor een economische orde waarbij de produktie geschiedt in een veelheid van partikuliere bedrijven, en niet in staatsbedrijven afhankelijk van één macht (de staat), en waarbij loondifferentiatie bestaat (en geen gelijkheid met arbeidseinsatz onder bedreiging).

Is er voor de staat nu in het geheel geen taak weggelegd? Het antwoord luidt, dat de overheid, geroepen om het algemeen belang te dienen, alles moet doen om een gunstige werking van het vrije sociaal-economische stelsel te bevorderen. Er moet koopkracht onder het volk zijn: dus is beïnvloeding van de verdeling van het nationaal inkomen soms dringend nodig; het produktie-apparaat moet kunnen werken, dus is het vereist tegen machtsconcentraties op te treden en zullen conjunc-

turele onevenwichtigheden gecompenseerd moeten worden; werkwilligen moeten capabel zijn, dus moet het onderwijs goed en voor ieder toegankelijk zijn.

Bezien wij thans tot slot of dit programma voor de Nederlandse liberalen vrome woorden waren, of dat ernstig is gestreefd naar de uitvoering ervan. Daarbij moet de lezer er wel aan denken, dat het aantal liberale kabinetten, zelfs in de zo liberale negentiende eeuw, beperkt is geweest, terwijl in de 20ste eeuw slechts twee liberale kabinetten geregeerd hebben: het kabinet-Pierson tot 1901 en het kabinet-Cort van der Linden van 1913-1918 dat al spoedig in beslag genomen werd door de problemen van de Eerste Wereldoorlog.

Maar ondanks deze beperkingen kan op het volgende gewezen worden: — de democratie werd ingeluid door de liberaal Thorbecke met de grondwetsherziening in 1848 en leidde tot haar vervolmaking in 1917 onder het liberale kabinet-Cort van der Linden;

— een sociaal uitwerkende economische orde werd bevorderd door de invoering van de vermogens- en inkomstenbelasting van de liberaal Pierson (1892 en '93) en door de ongevallenwet van de liberaal Lely (1901), de kindervetten van de liberaal Cort van der Linden (van kracht sedert 1905), de woningwet van de liberaal Goeman Borgesius (1901);

— de geestelijke ontwikkeling werd bevorderd door de oprichting van de h.b.s. door de liberaal Thorbecke (1864) en door de invoering van de leerplicht door het liberale kabinet-Pierson in 1900;

— de gedachte van de klassenstrijd (met zijn wapens, staking en uitsluiting) werd opgelost in de Stichting van de Arbeid (1945) waarbinnen arbeiders en ondernemers gemeenschappelijke problemen door overleg regelen. Aan de oprichting van de Stichting van de Arbeid had de liberaal Stikker een werkzaam aandeel.

Het liberale beginsel heeft bewezen tot vruchtdragende staatkunde te kunnen aansporen. Het heeft geleid tot een maatschappij-inrichting, die in haar beginselen aanvaardbaar is voor wie zich op dit gebied door humanistische opvattingen laat leiden. Tussen de humanistische levensbeschouwing en de liberale staatkunde bestaat geen kortsluiting. Veeleer kan men zeggen, dat zij in elkaar overgaan. Het behoeft voor een moderne humanist derhalve niet moeilijk te zijn, om, zoekende naar een verantwoorde politieke keuze, de weg van de liberale staatkunde te volgen.

Dr. E. NORDLOHNE

SUBSIDIËRING IN DE KULTUURPOLITIEK

MIJ HOUDEND aan het onderwerp dat de redactie mij opgaf en als titel boven mijn opstel vermeld staat zal het vooreerst nodig zijn de samenstellende begrippen ervan nader te definiëren. Wat is subsidiëring of liever waartoe dient subsidiëring? Dat deze vraag niet zo voetstoots door ieder gelijk beantwoord zal worden, blijkt uit de behandeling van het wetsontwerp „instelling van een raad voor de kunst” in onze volksvertegenwoordiging vooral uit die in de Eerste Kamer op 22 maart 1955. Er blijkt immers over het begrip subsidiëring enige verwarring te heersen.

Wat beoogt deze: steun aan de Kunst of steun aan de Kunstenaars? Een van beide of beide? Ik hoop in het vervolg van dit artikel hier mijn antwoord te kunnen geven. Zwaar weegt ook de inhoud van het begrip: Kultuurpolitiek. In enkele der redevoeringen in de hierboven vermelde vergadering werd hier dan ook vrij uitvoerig op ingegaan, zonder deze term echter expressis verbis te gebruiken.

Laat mij nu beginnen met te trachten hierover iets naders te zeggen. Kultuurpolitiek kan één van twee houdingen tot uitgangspunt hebben. Of de politiek, die het samenstel van geestelijke verworvenheden van een groep of volk beschermt of die dit samenspel doelbewust bevordert, dus er richting aan tracht te geven. Indien de Kultuurpolitiek zich uitsluitend tot beschermen zouden beperken, rijst de vraag wat dan wel beschermd zou dienen te worden. In de loop der eeuwen heeft zich in het geografische bepaalde deel van Europa, dat Nederland heet, een vorm van samenleving ontwikkeld, die een duidelijk eigen „geestesmerk” (zo indringend door Huizinga beschreven) draagt. Dit geestesmerk komt op velerlei gebieden der samenleving duidelijk tot uiting, gebieden zo rijk geschakeerd als daar zijn politiek leven, ethische opvattingen, wetenschap en kunst. Het gedrag van de doorsnee Nederlander in het verkeer met anderen behoort er evenzeer toe als de uitingen van bij voorbeeld poëzie en schilderkunst. Nu is in de laatste jaren het meer en meer gewoonte geworden, om slechts aan kunstprestaties te denken, wanneer men het over „Kultuur” heeft. Een kwestie van woordgebruik, die op zichzelf niets bedenkelijks bergt, mits men wil bedenken, dat inderdaad de kunstuiting niet is los te maken van het beschavingspeil, dat de groep of het volk, waaruit deze kunstuiting ontstaan is, heeft bereikt. Zonder een niet aflatende bescherming van de beschaving van het gehele volk is een afdoende bescherming van de kunstuitingen ervan onmogelijk. In het vervolg van dit artikel denk ik speciaal aan de bescherming van heden en toekomst. Bescherming van het in het verleden verworvene ligt in een ander vlak — namelijk in het museale, als ik het zo mag aandui-

den. Dat zich ook bij de bescherming en vooral bij de propagering van het erfgoed vraagstukken voordoen, die parallel lopen met die van de propagering van de hedendaagse kunst, is niet met een enkel voorbeeld duidelijk te maken. Laat ik hier dan ook maar volstaan met er aan te herinneren dat de waardering voor het verleden wordt bepaald door het heden. Wel nergens is dit zo duidelijk als bij die voor de beeldende kunsten, al zal het de volijverige verdedigers der „Klassieke” kunst vreemd in de oren klinken, dat zelfs zij anders, geheel anders naar deze kunst kijken dan hun vaders en grootvaders — en dat dit komt door die door hen zó verfoeide eigentijdse kunst!

Genoeg hiervan en teruggekeerd tot het subsidievraagstuk — waar ook helaas, de hierboven genoemde ijveraars voor de „Klassieken” hun stem in doen klinken zoals u in de Handelingen, waarnaar ik hierboven al verwees, kunt nalezen zo al niet kunt bekijken, als de suggestie van én hunner, die in een naar zijn mening geslaagde grap om opneming van een afbeelding van Ouborgs „vader en zoon” als bijlage verzocht, opgevolgd wordt.

De subsidiëring dus diene tot bescherming der hedendaagse kunst. Of moet niet alleen de kunst maar ook de kunstenaar beschermd worden? Mijns inziens ligt dit laatste in een geheel ander vlak namelijk in dat der sociale voorzieningen, die wel degelijk dienen gehanteerd te worden, zowel uit zuiver menselijke overwegingen, maar ook omdat ik niet zó zeker ervan ben als Prof. Gerretson, dat met een lege maag de schoonste kunstwerken geschapen zouden worden. Slechts voor zeer jonge mensen mag dit soms opgaan: de vreugde om het bohème bestaan verdwijnt al wel vóór de leeftijd van dertig bereikt is. Maar Nederland biedt zijn kunstbeoefenende kinderen zo'n sociale bescherming, die bepaald niet slecht genoemd mag worden, hoewel zij geen rekening kan houden en zelfs niet mag houden met de grootte van het talent van de gesteunde.

Alle kunstbeoefenaars gelijkelijk verzekerd van een minimum levensmogelijkheid is een redelijke basis waarop een kunstbeschermingspolitiek opgebouwd kan worden. Hiernaast zij nog een voorwaarde te vervullen; allen, die zich aangetrokken voelen tot het gaan beoefenen van een tak van kunst, moeten hiertoe gelijk in staat gesteld worden. Het nu bestaande beurzenstelsel is ter vervulling van deze tweede voorwaarde, helaas, nog strikt onvoldoende. Een aanvulling hierop — en niet alleen door afschaffing van het schoolgeld, maar vooral ook door het opnemen der studerende in de bovengenoemde sociale voorzieningen is een dringende eis. Maar de ware kunstbescherming en vooral ook de kunstbevordering beginnen eerst, als bovenstaande eisen vervuld zijn. En het machtigste wapen hierbij is de subsidiëring. Deze is op velerlei wijze toe te passen, door opdrachten, jaargelden, subsidies aan gezelschappen, orkesten, subsidies voor bepaalde uitvoeringen etc. Eerstens moeten we ons duidelijk voor ogen stellen wie wel dient te subsidiëren of beter gezegd, wie kan subsidiëren. In de XVIIe en XVIIIe eeuw is het de vorst, zijn het ook andere wereldlijke en vooral kerkelijke autoriteiten die financiële mogelijkheden scheppen, om kunstwerken te maken of uit te voeren. Ook toen reeds was het immers bijna altijd onmogelijk om uitvoe-

ringen en scheppingen van werkelijke allure zonder steun tot stand te brengen.

Een opera, een orkest, een toneelgroep behoren tot de dingen, welke een vorst (maar ook een zichzelf respecterende stedelijke overheid) bekostigde, niet in de eerste plaats voor zijn onderdanen, maar voor zich en voor zijn naasten. Dat de onderdanen er dan bij tijd en wijle van mee konden genieten, is zeker in deze eeuwen een irrelevante bijzaak. De XIXe eeuw brengt hierin niet zó veel verandering. Al breidt de kunstbeschermerde groep zich dan uit met de leden van de midden-klasse — de aard der kunstbescherming blijft dezelfde.

Het is het individu, dat zelf bepaalt, waar en hoe hij de kunstbeoefening bevorderen zal. Toch komt in deze tijd echter een nieuw element naar voren, dat een steeds belangrijker rol in deze materie zal gaan spelen. Het is de vereniging, het genootschap of onder welke andere naam ook een aantal enthousiasten tezamen die bevordering der kunsten tot hun doel maakten. Uiterst belangrijk is dit nieuwe element en wel om twee redenen. In de eerste plaats vangt de collectiviteit van het optreden hier een gebrek aan middelen van elk der leden afzonderlijk op. En in de tweede plaats (en dit lijkt mij nog véél belangrijker) komt de daad van bevordering in deze collectiviteit tot stand. Niet meer één vorst of zijn raadgever, maar een groep oordelaars tracht een cultuurbevordering, de politiek te voeren. Deze democratisering heeft voordelen. Rijker geschakeerd kan de keuze zijn, wijder en in meer richtingen de blikken gaan om talent te ontdekken. Ook gevaren kan deze gemeenschappelijke speurtocht meebrengen. Wordt het oordeel gezamenlijk geformuleerd, dan kan een vervlakking, een zoeken naar de grootste gemene deler allicht ontstaan. Maar er is nog een groter gevaar, dat wij ook heden ten dage nog steeds bij deze verenigingen zien optreden. Wij worden immers allen steeds ouder en daardoor bijna in alle gevallen steeds minder geneigd ons met nieuwigheden in te laten. Toegegeven: ook de enkeling, die de kunst bevordert ontkomt hieraan niet. Maar de enkeling sterft en op zijn plaats komt een jonger mens, in de ideeënwereld van zijn eigen generatie opgevoed. De vereniging echter zal — door de meerhoofdigheid van het bestuur én door de verklaarbare zucht van zo'n bestuur om z'n eigen ideeën te blijven voorstaan bij voorbeeld door steeds zoveel mogelijk gelijk gestemden te coöpteren — duurzamer een bepaalde idee blijven setunen, ook al kwamen de volgende generaties tot volkomen andere inzichten. Hiervoor bestaat nog altijd en overal ter wereld slechts één oplossing; een nieuwe vereniging oprichten. En dat zien we dan ook steeds weer gebeuren.

Mijn conclusie uit het voorgaande: Kunstbevordering door de enkeling brengt willekeur mee, maar kan ook door de geestelijke kwaliteiten van zo een enkeling de meest verrassende resultaten opleveren, kunstbevordering in collectiviteit leidt allicht tot vervlakking en verstarring.

Laat mij dit met één voorbeeld illustreren. Het Kröller-Müllermuseum, het levenswerk van Mevr. Kröller-Müller en haar adviseur dr. H. P. Breumer, is uniek in de wereld als verzameling van moderne kunst van zeer hoge kwaliteit, het Stedelijk Museum te Amsterdam daarentegen — ontstaan als het is uit de verzamelingen van een vereniging — kan

slechts met de grootste moeite en kosten de achterstand in internationale kunst inhalen, veroorzaakt door de verouderde kijk op de eigentijdse kunstontwikkeling van vroegere besturen van die vereniging. In grove trekken bestaat ook in het heden nog steeds deze zelfde groepering van de kunstverzamelaars. De vereniging, de particulier en de overheid. Sinds de eerste wereldoorlog is deze laatste weer prominent geworden. Prominenter dan in de liberale gedachtengang van het einde der negentiende eeuw mogelijk en vooral wenselijk scheen. Reeds toen werd vooral van liberale zijde heftig geopponeerd tegen de geleidelijk groter wordende staatsinmenging, meestal onder het aanhalen van Thorbecke's: „Kunst is geen regeringszaak” — een gedeeltelijke en dus vervalste aanhaling 1).

Terecht wees ook laatstelijk de heer De Vos van Steenwijk op de volledige tekst van Thorbecke's woorden, woorden die toeschreven naar de steun aan jonge, begaafde kunstenaars door juist de staat. In dat woord „begaafde” ligt een moeilijkheid. Het brengt namelijk het element van keuring en beoordeling in de ondersteuningspolitiek van de staat. Hierboven wees ik reeds op de mijns inziens noodzakelijke voorwaarden die aan de subsidiëring als kunstbevorderend politiek instrument vooraf dient te gaan: het scheppen van een minimum bestaansmogelijkheid voor allen, die zich kunstenaar willen noemen en de mogelijkheid voor allen, om desgewenst kunstonderwijs te volgen. Hierdoor verkrijgt men een vrijwel amorfe massa, echter nuttig en nodig als voedingsbodem voor de op te bouwen cultuur. Eerst dan komt deze aan de orde en vereist inderdaad grote geestkracht en soepelheid om waarlijk cultuurbevorderend te zijn. Er zal gekozen dienen te worden en daarvoor is intelligentie en moed nodig. Intelligentie omdat door de keuze op een bepaald doel zal moeten worden afgewerkt, omdat deze slechts met vrucht zal kunnen geschieden met een bepaalde ontwikkelingsgang van de cultuur als duidelijk gestelde. Moed omdat men zeker weet, dat men, aldus vooruitdenkend, in conflict komt met de overgrote groep van zijn medemensen, die niet kunnen of willen vooruitzien. In de zich op het ogenblik weer geleidelijk herstellende intereuropese — en zelfs wijdere — internationale samenhang der cultuuruitingen (samenhang die in het tijdperk der Gothiek, in Erasmus' tijd en in de Barok werkelijk universeel genoemd kon worden) is het slechts voor de vakman en de waarachtige „dilettant” mogelijk het gehele terrein middels een voortdurende studie te overzien. Het moet daarom niet anders dan funest werken, wanneer het lekenpubliek zich actief hiermede gaat bemoeien.

Met ongefundeerde kritiek, die zo snel tot dwaasheden uit de mond van de kritikus leidt is de cultuur stellig niet gebaat. Het goedkope lachsucces, dat bij voorbeeld een kamerlid, die verzen citeert, die hij persoonlijk niet fraai vindt, behaalt bij een groep van medeleken, weegt ook voor hem toch niet op tegen het gevaar om de onsterfelijkheid te verwerven als het voorbeeld van de eeuwige filister.

Kultuur is een ernstige zaak, en een slecht vers altijd meer waard dan

1) Volledig luidt dit citaat: „Kunst is geen regeringszaak — in zoverre de Regering geen oordeel, noch enig gezag heeft op het gebied der kunst”.

een slechte grap. Waarmee ik waarlijk niet de in de Kamer geciteerde verzen slecht zou willen noemen ! Dit alweer om nogmaals met de meeste nadruk te betogen, dat men niet zorgvuldig genoeg kan zijn in de keuze van degenen, die de subsidiëring als kultuurbevorderend element zullen moeten hanteren. Men tracht in de commissie een panacee voor onpartijdigheid te vinden. Dezelfde moeilijkheden, die ik hierboven bij het verenigingsbestuur constateerde, kleven ook aan de commissie. Een gemiddelde der vertegenwoordigende meningen zal meestentijds het resultaat der beraadslagingen worden. Hoe groter de commissie, des te sterker zal dit spreken. Dat dit een zéér ernstige rem op een wezenlijk vooruitstrevend beleid kan zijn, is duidelijk. Hoe dit nu te vermijden, is niet zo gemakkelijk te zeggen. Een snelle doorstroming van commissieleden (door hen hoogsten twee jaar te laten aanblijven) zal waarschijnlijk reeds uitkomst bieden. Dit is nog te versterken door te bepalen, dat ieder slechts driemaal met een tussenpoze van vier jaar zal kunnen worden herkozen. Hierdoor is het misschien mogelijk een gevaarlijke éénvormigheid én veroudering tegen te gaan. Hiernaast blijft het mogelijk om — telkens wanneer men de geschikte man daartoe vindt — aan een enkeling een onderdeel der subsidiëringstaak op te dragen. Een proef, die het Ministerie van O.K. en W. nu juist hiermee neemt, lijkt zeer goed te gaan slagen. Het voorgaande gaat er van uit, dat de overheid het leeuwenaandeel der financiering van de cultuurbevordering zal blijven verzorgen. Er gaan regelmatig stemmen op, die er op wijzen, dat de particulier graag cultuurbevorderend zou wenschen op te treden, als niet de zware belastingdruk hem dit financieel onmogelijk maakte. Men houde mij ten goede, maar ik geloof daar niet veel van. De lering uit de praktijk is immers geheel anders. Het optreden als „Kultuurbevorderaar” (hetzij als verzamelaar of als steunpilaar voor auteurs of gezelschappen, die het verspreiden van kunstuitingen beogen) is bijna altijd geheel onafhankelijk van de financiële positie van de betrokkene. Eén uitzondering is duidelijk: de verzamelaar van schilderijen die deze als beleggingsobject ziet. Maar van deze heer hebben wij niets te verwachten ter bevordering der eigentijdse cultuur. Werken van levende kunstenaars hebben nog immers geen vaste notering. Aan zijn lijf geen nieuwerwetsigheden ! De zeventiende eeuw is, wat hij zoekt. Maar de echte geïnteresseerde, de gegrepene door het raadsel der steeds wisselende kultuuraspecten denkt niet aan de financiële gevolgen van zijn doen. Hij steekt zich dikwijls zelfs diep in de schuld door zijn enthousiaste bijstand in Kultuuraangelegenheden. Voorzover ik deze mensen ken (en ik ken er gelukkig toch nog velen) zullen zij weliswaar dankbaar zijn voor een belastingverlaging, er echter niet heel veel meer om doen dan te voren. Het enthousiasme, de geestdrift ontbreekt bij de meesten onzer landgenoten. En als dat er niet is helpt een belastingvrijstelling slechts de kunsthandel — op zichzelf ook geheel niet verwerpelijk. Néén, naar mijn mening zal slechts een langdurige, grondige opvoeding tot het zien of genieten van kunst héél misschien in staat zijn deze in de laatste anderhalve eeuw ontstane geestesgesteldheid te veranderen. Ik hoop, dat de redactie mij eens de gelegenheid zal willen geven dit punt — dat nu te ver zou voeren — te behandelen.

Toen de Stichting Liberaal Reveil aan het einde van het vorige jaar het verschijnen van Liberaal Reveil aankondigde, vond dit initiatief grote weerklank.

Het eerste nummer werd verzonden in het vertrouwen, dat velen zich op dit discussie- en studieorgaan zouden abonneren.

Dit vertrouwen is niet beschaamd.

Tallozen meldden zich aan als abonné om regelmatig te kunnen kennismaken van bespreking en discussie van problemen van politieke aard.

Toch is het noodzakelijk om door een groter aantal abonné's het blad een gezonde financiële basis te geven, terwijl de gedachten van de redactie uitgaan naar een grotere frequentie in de verschijning van het blad met een grotere omvang. Dit maakt het mogelijk dat meer problemen op aantrekkelijke en verantwoorde wijze kunnen worden aangesneden.

Daarom stellen wij het op prijs indien U in Uw omgeving zoudt willen wijzen op het verschijnen van Liberaal Reveil.

En..... indien U nog geen abonné mocht zijn U zo spoedig mogelijk daartoe te willen aanmelden. Hiervoor kunt U gebruik maken van inliggende antwoordkaart.

DE REDACTIERAAD

INHOUD

Dr. A. P. J. van der Burg: <i>Sociale zekerheid en persoonlijke vrijheid tijdens ziekte.</i>	25
Dr. E. Nordlohne: <i>Humanisme als grondslag voor de liberale keuze</i>	34
Mr. L. J. F. Wijsenbeek: <i>Subsidieëring in de cultuurpolitiek</i> .	43
Van de redaktieraad	48

In volgende nummers kan publikatie worden verwacht van:

Mr. H. van Riel: *Jacques Mollet du Pan-Politiek Publicist.*

Dr. H. J. Roethof: *Hulpverlening aan minder geprivilegeerde gebieden.*

P. C. Boevé: *Hernieuwde schoolstrijd.*

H. J. Noortman: *Het Liberalisme in West-Duitsland.*

Dr. K. van Dijk: *De positie van de vrouw in het maatschappelijk werk.*

Prof. Dr. C. Goedhart: *Liberale fiskale politiek.*

THE HOPE OF LASTING PEACE IN THE world depends on the restoration of liberal principles in the world - the principles of respect for the rights of all nations, of the rule of equal law, of toleration for varieties of opinion and political system.

THE PASSWORD OF LIBERALISM IS: „Peace through Justice abroad and Security with Liberty at home”.

SIR WILLIAM BEVERIDGE,

Why I am a Liberal, p.p. 41 en 115.

1 JULI 1956

L*iberaal*
R*eveil*

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL · SECRETARIAAT BOTTICELLIJSTRAAT 8, AMSTERDAM (Z.)

EERSTE JAARGANG NR 3

REDACTIE

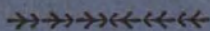
W. Altink	<i>Amsterdam</i>
P. C. Boevé	<i>Amstelveen</i>
Prof. Mr. N. E. H. van Esveld	<i>Rotterdam</i>
Mr. W. H. Fockema Andreae	<i>Rotterdam</i>
H. H. Jacobse	<i>Amsterdam</i>
Drs. H. A. Korthals	<i>Voorschoten</i>
Drs. R. H. Neuberg	<i>Amsterdam</i>
Dr. E. Nordlohne	<i>Amsterdam</i>
Drs. L. D. Oosterveld	<i>Amsterdam</i>
Dr. H. J. Roethof	<i>Den Haag</i>
Prof. Dr. H. J. Witteveen	<i>Rotterdam</i>

DOELSTELLINGEN

LIBERAAL REVEIL zal een discussie- en studieorgaan zijn met betrekking tot de formulering en toepassing van de liberale beginselen in het licht van de tegenwoordige tijd;

LIBERAAL REVEIL zal daartoe als vernieuwende factor op verantwoord niveau onderwerpen van politieke, sociale, culturele en economische aard behandelen;

LIBERAAL REVEIL zal onafhankelijk zijn van enige politieke organisatie, teneinde zijn taak op onbevangen en critische wijze te kunnen verrichten.

Redactie adres: Botticellistraat 8. Amsterdam-Z.

Administratie: p/a Uitgeverij G. Stempher, Prinsengracht 1079, Amsterdam-C

Abonnementsprijs: f. 5.50 per jaar. Losse nummers f. 1.50

Postgironummer: 65.61.16, ten name van

Stichting Liberaal Reveil
te Amstelveen.

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL

Liberaal Reveil

EERSTE JAARGANG No. 3

Mr H. van Riel

JACQUES MALLET DU PAN

POLITIEK PUBLICIST

1749 - 1800

EEN VAN DE DAGBLADEN, die men als *soit-disant* ontwikkeld Nederlander leest, is de „Nieuwe Rotterdamse Courant”. Mijn persoonlijke aandacht gaat, wanneer ik deze courant opneem, in de eerste plaats uit naar Tom Poes en de familie-advertenties, maar daarna zoek ik een merkwaardige rubriek, die zich ook door zijn lettertype onderscheidt. Vaak bewonder ik de inhoud, bijna altijd de stijl. Hoe de schrijver heet, weet ik niet, maar zijn werk herinnert mij aan twee mijner lievelingsboeken: de *Essays of Elia* van Charles Lamb en de *Causeries du Lundi* van Saint Beuve.

Ik bezit van deze Franse opstellen onder meer een bloemlezing, samengesteld door prof. Lanson, die in 1909 bij Garnier frères in Parijs verscheen. Bladerend in die uitgaaf werd een paar maanden geleden mijn aandacht getrokken door een op 1 september 1851 verschenen essay over Mallet du Pan, dat men kan vinden in deel IV van de volledige uitgaaf Parijs 1859 op pagina 471 met als titel *Mémoires et Correspondance de Mallet du Pan* recueillis et mis en ordre par M. A. Sayous, 2 vol. in-8°, Amyot et Cherbuliez, 1851. De herlezing hiervan brengt mij tot de slotsom, dat Mallet du Pan verdient, dat zijn naam en werk in Nederland voor het voetlicht worden gebracht; bij een, overigens summier, bibliografisch onderzoek is mij van vroegere Nederlandse publicaties niets gebleken.

De verschijning van „Liberaal Réveil” biedt mij de gelegenheid thans een schuchtere aanvang hiermede te maken. Omdat ik geloof, dat Mallet du Pan een politiek opmerker van uitzonderlijke scherpthe des geestes is geweest — verschillende zijner denkbeelden omtrent verloop en bestrijding van revolutionaire bewegingen hebben ook heden nog practische waarde — maar ook omdat zijn gedachtengang deels een op het liberalisme vooruitlopend kenmerk draagt, lijkt „Liberaal Réveil” mij eigenlijk heel geschikt om deze figuur te introduceren.

Aangezien het mijn lezers zal gaan als mij, voordat ik de *Causeries du Lundi* opensloeg, namelijk dat zij niets of bijna niets omtrent de man te weten, wil het mij het beste toeschijnen, met een feitelijk overzicht over zijn herkomst te beginnen. Ook hier is, als bij elke biografische studie, de herkomst van belang.

SOCIALE AFKOMST.

Jacques Mallet du Pan werd in 1749 in Céligny bij Genève geboren als zoon van een dominee. De familie, die oorspronkelijk uit Rouaan kwam en zich in 1558 in Genève had gevestigd, kwam daar naar het schijnt tot enig sociaal aanzien. Voor zover ik namelijk heb kunnen nagaan bereikten verschillende dragers van zijn naam de positie van „membres aux conseils législatifs”, en enkele die van „conseiller”. Hoe men dit sociologisch gesproken in Nederlandse 18de eeuwse begrippen zou moeten transponeren zou ik niet zo dadelijk weten, al ware het slechts omdat in de Republiek het burgemeesterschap van Monnikendam weer iets anders betekende dan dat van Gorinchem, en een Oudewaterse schepen door een Haarlemse confrère wellicht geen geschikte huwelijkspretendent voor zijn dochter werd geacht. In elk geval, min of meer een heer van stand zal hij, om met Maarten Toonder te spreken, wel zijn geweest. Overigens werd in zijn eigen tijd, zij het door vijanden, wel eens aan zijn genealogische kwalificaties getwijfeld. In een in september 1793 verschenen pamflet, dat luistert naar de titel *Conversation entre deux français émigrés, sur la brochure de M. Mallet du Pan, intitulée: Considérations sur la nature de la Révolution de France, et sur les causes qui en prolongent la durée*, wordt het object onzer aandachtige genegenheid nogal op de korrel genomen. Het geval speelt zich af in de vorm van een vraaggesprek tussen een chevalier en een abbé. De abbé informeert: „C'est donc une de ces âmes brûlantes dévorée de l'amour de sa religion et à qui la seule envie de la défendre contre ses infâmes détracteurs a mis la plume à la main?”

De aangesproken chevalier geeft het weinig vriendelijke bescheid: „Rien de tout cela; M. Mallet du Pan est protestant et très-petit bourgeois de la deuxième ou troisième classe de la très petite république de Genève. Expatrié volontairement ou involontairement depuis les derniers troubles de son pays, il est venu à Paris chercher de la célébrité (que son esprit à certains égards pouvait lui mériter) et du pain”.

Hiermede is geloof ik aan het vraagstuk van de sociale positie van het milieu, waarin hij opgroeide, voldoende aandacht besteed. Over geldmiddelen van betekenis hebben de ouders vermoedelijk niet beschikt.

Ik kom nog even terug op dat pamflet, waarvan zich een exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage bevindt, met andere soortgelijke publicaties tezamen in één band gebonden en gecatalogiseerd onder nummer 787/J 21. Onderhoudende lectuur vormt het niet, maar het is wel belangrijk voor degene die kennis wil nemen van de mentaliteit van emigranten, of reden vindt zich te verdiepen in het gedachtenleven van een platvloers conservatief. Dat was de schrijver van deze *Conversations* stellig, en de afstand van de Maistre of de Bonald, zijn tijdgenoten, tot hem, acht ik aanzienlijk.

De vader was dus dominee. In het Genève van die tijd zal dit met zich mee hebben gebracht, dat Jacques opgroeide in een omgeving van materiële eenvoud, orthodox, als regel tot een vrij streng Calvinisme neigend, waar aan vroegtijdige, naar tegenwoordig inzicht voortijdige, intellectuele vorming, op de klassieken gebaseerd, uitzonderlijke waar-

de werd gehecht. Men herinnere zich, dat van die in Nederland opgegroeide andere grote Zwitsers-Franse liberaal, Benjamin de Constant Rebecque, als normaal werd geaccepteerd, dat hij op zijn 12de jaar het Grieks en Latijn vrijwel perfect beheerste en met klem van redenen over politieke en zedekundige vraagstukken vermocht te argumenteren. Thans zou men dat griezelig vinden; toen werd het als de aanloop van een fraaie carrière beschouwd. De Zwitserse aristocratie en semi-aristocratie was nu eenmaal weinig met aardse goederen gezegend en moest brood en eer in het buitenland gaan zoeken. Wien de adeldom sierde met het zwaard en anders maar met de pen. Een plaats voor geleerde polyglotten was ergens te vinden en wie behoorlijk en veel schreef kwam financieel wel aan zijn trek. Ook de opvoeding van Mallet du Pan zal met deze factoren gerekend hebben en het resultaat bleef niet uit, vooral niet, toen hij als vele zijner landgenoten een introductie van de invloedrijke Voltaire wist te verkrijgen.

STEUN VAN VOLTAIRE.

Op diens voorspraak gaf de landgraaf van Hessen-Kassel hem op 23-jarige leeftijd een leerstoel, maar helaas bleek de jonge professor te critisch, te eerlijk of te weinig wereldwijs. Men weet, wanneer men met jongelieden van die leeftijd te maken heeft, immers nooit of zij hun eigen belangen soms schaden door bewust normatief handelen — dat zijn degenen die hun gehele leven zonder aan materiële consequenties te denken voor een bepaald ideaal zullen blijven vechten en, gemeenlijk, bij tijd en wijle brokken blijven maken — of dat zij behoren tot de grotere groep, die het nog zwak gefundeerd zelfrespect door voorbarig ten koste van anderen gelanceerde spitsigheden trachten te onderheien. Als regel zullen de diverse factoren wel dooreen lopen. Onze hoogleraar hield een inaugurele oratie onder de titel *Quelle est l'influence de la philosophie sur les belles-lettres?* en struikelde daarover meteen. Ik heb de tekst van de rede niet kunnen vinden, maar er schijnen gewaagde denkbeelden in te zijn verkondigd. Baan en salaris waren verloren en bij Voltaire was Jacques uit de gunst, want Voltaire was wel vrijmoedig, maar tegelijkertijd niet weinig wereldwijs, en had daarom een afkeer van mislukte aanbevelenen.

Aangezien Mallet du Pan over geen particuliere revenuen beschikte moest hij een nieuwe bron van inkomen zoeken. Waarschijnlijk was hem inmiddels, na het Hessische experiment, duidelijk geworden, dat een betaalde betrekking, waaraan toentertijd in de soort functie die iemand als hij kon ambiëren, steeds het element gunstbetoon was verbonden, hem niet lag. In zulke gevallen zat altijd een kans in het schrijven van populair wetenschappelijke tijdschriftartikelen om den brode, evenals heden ten dage een honorabel doch sober ambt. Hij werd medewerker aan het *Journal de Politique et de la Littérature*, dan wel de *Annales politiques et littéraires*, van de toenmaals bekende hervormingsgezinde publicist Linguet. Na enige jaren keerde deze man naar Frankrijk terug om prompt in de Bastille te verdwijnen.

POPULAIR-WETENSCHAPPELIJKE ARBEID.

Mallet du Pan zette het werk van Linguet voort onder de titel: *Anna-*

les pour faire suite à celles de M. Linguet. De inhoud was van algemeen beschouwende politieke aard, de ontwikkelde denkbeelden geavanceerd, maar zeker niet radicaal. Een Zwitsers getinte, gematigde, laat 18de eeuwse liberaliteit, zou men kunnen zeggen. Verre van alle gezindheid tot omwentelingen, maar deze bij wijlen wel voorspellend. Mallet du Pan is zijn hele leven meer een voorspeller, een analyticus, een zeer verlicht toeschouwer gebleven dan een medespeler geworden. Toch heeft hij, zoals wij later zullen zien, eenmaal de taak van actief diplomaat op zich genomen, maar dat was nadat de faam zijner politieke scherpzinnigheid tot haar zenith was gestegen. Voorlopig werd de journalist Mallet in een onaangenaam gekrakeel met de journalist Linguet, die in 1783 uit de Bastille was vrijgelaten, gewikkeld. Details doen na zoveel jaar niet meer terzake. Genoeg zij, dat de beschuldiging plagiaat luidde, en het antwoord wel afdoende was.

In 1784 heeft Mallet du Pan desondanks een aanzienlijke hoogte in zijn beroep bereikt. Hij is dan vast medewerker aan de *Mercure de France* van Panckoucke geworden, en trekt daaruit een behoorlijk inkomen (*Mémoires I*, 121 e.v.); de familie was naar Parijs verhuisd.

AAN DE VOORAVOND VAN DE REVOLUTIE.

Frankrijk stond te dier tijd aan de vooravond van de revolutie, die Mallet had voorspeld. Het standpunt van Linguet, dat de basis van de staat is macht, en haar fundament de economische ondergeschiktheid der volksklasse, had hij tot het zijne gemaakt, en dit tegelijkertijd zó begrepen dat, wilde het apparaat functioneren, beide factoren aanwezig moesten zijn. Met andere woorden: dat, op zijn minst, in het Frankrijk van zijn dagen, aan de onderworpenheid der smalle gemeente niet sympathie voor hun meesters, maar alleen vrees voor het apparaat van de staat ten grondslag lag. En juist dat staatsapparaat wankelde, èn door slechte organisatie, èn door de desastreuze toestand der geldmiddelen, èn door de ontbinding der geesten. Deze laatste naar mijn gevoelen als steeds terugkerende voorwaarde of begeleidend verschijnsel van alle revoluties, die meer in de twijfelzucht der heersers dan in de stoutmoedigheid der onderdrukten hun laatste oorsprong vinden. Mallet heeft een min of meer gelijksoortig denkbeeld in een memorie van Lord Elgin van 20 november 1793 als volgt onder woorden gebracht: „Une révolution est essentiellement un déplacement de pouvoir, lequel s'opère nécessairement toutes les fois que d'ancien pouvoir n'a plus la force de protéger la chose publique, ou le courage de se protéger lui-même.” (*Mémoires I*, 395). Het is in het waarnemen en verklaren van wat zich tussen 1789 en 1800 in en om Frankrijk afspeelt, dat Mallet zijn grootheid toont. Hij heeft begrepen, dat in het gegeven beeld der Franse situatie de politieke revolutie tot een sociale revolutie moest worden, en daarnevens dat na omwentelingen van die omvang geen „restitutio ad integrum” mogelijk zou zijn, zeker niet in het economische. Wij zouden tegenwoordig zeggen dat wanneer de economische basis der maatschappelijke pyramide eenmaal illegaal is verbreed, men haar niet legaal weer kan versmallen. Bovendien suggereerde hij — eigenlijk wel zonder diepere motivering — dat zulks niet juist zou zijn.

Dat geeft hem recht op de ere naam: voorloper der liberalen enerzijds, en heeft hem anderzijds in een voortdurende strijd gewikkeld met de aristocratische emigrantengroep die, voortlevend in de roes van met affecten beladen droombeelden, alleen aan restauratie dacht. (*Mémoires* I, 371).

Deze lieden waren in hun verblindheid de bitterste vijanden van de man, die in feite hun ware belangen het best en redelijkst behartigde.

Mallet had nochtans evenzeer als zij een afschuw van wat in Parijs gebeurde; niets heeft hem misschien dieper bewogen dan het bloedbad in de Tuilerieën van 10 augustus 1792, en ondanks de ons vreemde rethoriek kon ik daarom zijn in Genève geschreven brief van 31 augustus 1792, die gedrukt werd onder de titel: *Lettre de M. Mallet du Pan à M.d.B., sur les événements de Paris du 10 août (1792)* niet zonder enige emotie lezen. Het hoogtepunt vormt de beschrijving van de aanval van het Parijse grauw op de Zwitserse garden (pag. 23 e.v.). Dat het zijn onvoldoende bewapende, slechts van een paar patronen per man voorziene landgenoten waren, die hier als slachtoffers van hun eed vielen, heeft de Zwitser natuurlijk diep geraakt. Maar daarnaast spreekt een menselijke verontwaardiging, die hem siert, gericht zowel op de aanstichters van het onheil als tegen degenen wier laksheid of lafheid dan wel wier wanbegrip zoveel tot de catastrofe had bijgedragen.

Wij zijn daarmede genaderd tot het hoogtepunt van Mallet's journalistieke werk. Als zodanig namelijk beschouw ik zijn *Considérations sur la nature de la révolution de France et sur les causes qui en prolongent la durée* (Londres, et se trouve à Bruxelles, chez Emm. Flon, Imprimeur-Libraire, 1793).

Hierin toch vindt men een aantal dier door het toevallige heenziende uitspraken, waarop 's mans min of meer blijvende faam is gegrondvest. Een enkele daarvan moge ik te Uwen gerieve en te mijnen genoegen citeren.

Pag. 12. La doctrine de la souveraineté du peuple; la délégation du pouvoir absolu à la multitude indigente et frénétique; la liberté placée dans le droit de n'en respecter aucun; les propriétaires asservis à des légistes faméliques, qui se chargent de définir la propriété; les manoeuvres de quelques scélérats, représentées comme une émanation de la volonté nationale; la révolte faisant la base du Gouvernement, et la loi une exception à l'ordre public; tout ce circuit anarchique défendu par les armes, par la perversité et par l'égarement, exclut même la démocratie organisée; mais il est aisé de prévoir que, de la surface qu'ils ont envahi, ces dogmes et ces exemples, s'élanceront bientôt sur tous les peuples.

Pag. 30. D'ailleurs, de toutes les formes de gouvernement, la démocratie, chez un grand peuple, est celle qui électrise le plus fortement et généralise le plus vite les passions. Elle développe cet amour de la domination qui forme le second instinct de l'homme; rendez-lui aujourd'hui son indépendance, demain il l'aimera comme moyen d'autorité, et une fois soustrait à la puissance des loix, son premier besoin sera d'usurper.

Pag. 40. L'inégalité toujours croissante des fortunes et les gaspillages

d'un luxe immodéré, contrastoient de plus en plus avec les haillons d'une misère laborieuse. Par des tables de proportion que le Comité du commerce et des colonies a fait dresser en Angleterre, sur les résultats de plusieurs années, il est prouvé que, dans cette isle dont l'ivresse commerciale et l'opulence tournent tous les cabinets depuis trente ans, la classe immense des gens vivans de leur travail, et leurs familles s'appauvrissent, chaque jour, par la disproportion des salaires avec les subsistances.

Presque tous les grands états de l'Europe, et la France plus que tout autre, sont frappés de cette maladie.

Pag. 80. On verra les possesseurs d'assignats, trompés par les menaces, heureusement sans conséquence, de Royalistes sans lumières, fausement persuadés que la banqueroute du papier seroit signée, le jour ou l'autorité souveraine reprendroit dans les mains du Monarque la tutèle des propriétés; et préférant un désastre qui entraîne leur ruine sur le cours d'une ou deux années, au désastre qui l'accompliroit dans un quart-d'heure.

On verra les détenteurs des biens de l'Eglise, redoutant des restitutions sans indemnité, s'unir à l'effroi et aux efforts des assignataires.

Pag. 111. On a trop souvent et trop follement répété que c'était ici la cause des Rois: ce propos d'antichambre a passé de la bouche des courtisans dans celles des anarchistes; il n'est pas besoin de demander à ces derniers s'il leur convenait ou non de populariser leurs intérêts, en les faisant regarder comme communs à tous les peuples, et comme en opposition avec ceux des Souverains.

Je le prononce hautement; s'il en était ainsi, la révolution seroit indestructible, mais elle périra, car elle est un attentat sur les peuples encore plus que sur les gouvernemens, car elle est conjurée contre les droits des nations, beaucoup plus qu'en faveur des droits de l'homme.

Mallet had Frankrijk ondertussen eind 1792 voorgoed verlaten en is na vele omzwervingen door Duitsland — zijn door de Fransen bedreigd vaderland bleek geen veilige haven te zijn — in 1798 in Londen gearriveerd. In dit tijdvak valt zijn diplomatieke werkzaamheid.

Zonder reden was hij inmiddels niet uit Frankrijk vertrokken.

De man, die door zijn vrijmoedigheid het misnoegen van de landgraaf van Hessen-Kassel had opgewekt, die de weg naar burgerlijke vrijheden mede had geëffend, viel niet in de smaak der revolutionaire machthebbers. Hierover vertelt hij ons in het 10de hoofdstuk van het eerste deel van zijn in 1851 door Sayons bij Amyos et Cherbulier uitgegeven Mémoires et Correspondance op pag. 233 e.v. het een en ander. Wie door de figuur van Mallet du Pan geboeid mocht zijn, acht deze mémoires onmisbaar en wie van geschiedschrijving heet van de naald houdt en van politieke anecdotes, ontdekt nog prettige lectuur daarnevens. Zelf denk ik hierbij bijvoorbeeld aan het 6de hoofdstuk van het eerste deel en aan het 2de hoofdstuk van het tweede deel. Als onvermijdelijk slot kreeg de auteur zijn doodvonnis thuisgestuurd, in 1794. De misdaad: libelliste. Het is indrukwekkend, hoezeer schrikbewinden elkander gelijk zijn.

Nu de diplomatieke missie.

OP DIPLOMATIEKE MISSIE.

Koning Lodewijk XVI, die in het voorjaar van 1792 het ergste voor zich en de zijnen reeds zag aankomen, wilde een laatste poging doen om en de vreemde mogendheden en de Franse monarchisten in het buitenland volledig in te lichten over de ernst der feitelijke situatie. Tevens beoogde hij een enkel advies te geven omtrent de vraag hoe men de dingen wel en niet zou moeten aanvatten om de kans op bevrijding van Frankrijk groter te maken, zonder de positie der Koninklijke familie op het uiterste in gevaar te stellen.

Zo snel het voornemen van Mallet om Frankrijk de rug toe te keren aan de omgeving des Konings ter ore kwam, nam men het besluit hem tot boodschapper uit te kiezen.

Als vertrouwensman des Konings derhalve verliet hij Parijs op 21 mei 1792, ontkwam aan de police des passe-portes en bereikte via Genève op 12 juni 1792 Frankfort. Het was zijn bedoeling om via de maarschalk de Castries zich met de in Koblenz verblijf houdende graaf van Artois in verbinding te stellen. Alleen al terwille van de geboden geheimhouding moesten zo weinig mogelijk tussenpersonen van de zending op de hoogte zijn.

Mallet legde aan de Prinsen een nota over — later herhaalde hij dit ten aanzien van Koning Lodewijk XVIII — waarvan de inhoud echter niet in goede aarde viel. (*Mémoires* I, 28, e.v. en II, 150, e.v.).

Kon men er ten aanzien van de jonge professor van 1772 nog aan twifelen of hij alleen indescreeet was of door liefde tot de waarheid gedreven, thans ligt de zaak duidelijk. De diplomaat deed niet anders dan zijn opdracht in de zaak des Konings volvoeren en men verbaast er zich na 160 jaren slechts over, met hoeveel kortzichtigheid de wereld ook toen werd geregeerd.

Dat de Franse emigranten in feite van de diensten van Mallet verder geen gebruik hebben gemaakt, dat men zijn heldere, positieve en volmaakt zakelijke adviezen in de wind heeft geslagen, was een domheid, die Frankrijk misschien nog jaren van onderdrukking en de wereld stromen bloeds heeft gekost.

Ik lanceer hier overigens een stelling waarvan ik mij bewust ben, dat zij onbewijsbaar en misschien niet eens waarschijnlijk is, maar ik acht mij gerechtigd mij van deze stijlfiguur te bedienen ter onderstreping van de objectieve waarde die ik aan de uiteenzettingen en raadslagen meen toe te mogen kennen.

Wie gelooft de politieke toekomst te kunnen voorspellen, komt, als hij geen genie is, immer bedrogen uit, al zal hij de eigen ontmaskering dikwijls niet beleven.

Mallet daarentegen heeft herhaaldelijk gelijk gehad en dat geluk valt bij toekomstvoorspellingen maar weinigen ten deel. Minstens éénmaal heeft ook hij zich echter vergist; wel zag hij, als nasleep de proletarische revolutie, de militaire dictatuur aankomen, maar dat Napoleon Bonaparte de dictator zou zijn, is hem niet ingeschoten voor het zover was. Hier faalde de visie van de grote man en dat moge kleinere geesten, die op hun beurt aan waarzeggerij doen, tot vertroosting strekken.

ADVISEUR VAN REGERINGEN.

Al werd de missie een mislukking, de reputatie van Mallet du Pan leed daar niet onder. Enige jaren lang is hij als adviseur van gekroonde hoofden en ministers opgetreden. De neerslag hiervan vindt men in de *Correspondance inédite de Mallet du Pan avec la Cour de Vienne (1794—1798)*, publiée d'après les manuscrits conservés aux Archives de Vienne par André Michel deel I en II. Paris, Librairie Plon, 1884.

De inleiding door André Michel vormt een onmisbare bijdrage; ook het voorwoord van Taine is de aandacht waard.

Eén passage, die voorkomt op pag. 109 van het eerste deel, en Nederland in 1794 betreft, zal U zonder twijfel interesseren:

„La haine qu'ont inspiré les Anglais en Hollande et qu'ils ont le malheur d'inspirer partout par la licence scandaleuse de leurs armées et la honte insultante de leurs procédés, à fait recevoir les Français sans répugnance, et ils n'éprouveront aucun obstacle à entraîner, volontairement ou non, les Hollandais dans leur querelle”.

De meeste van deze politieke brieven zijn geschreven van Zwitserland uit, waar Mallet in die jaren in verschillende plaatsen heeft gewoond. Als slot van de behandeling dezer correspondentie zij Uw aandacht gevraagd voor het ten dienste van de Keizer van Duitsland opgestelde algemeen politiek exposé, model ener samenvatting van een historische situatie (tome Premier, pag. 18 e.v.).

Een aantal van de beste geesten uit die jaren, o.a. Friedrich van Gentz, kwam onder de indruk van dusdanige betogen, waaruit evenveel zin voor werkelijkheid, als overtuigingskracht, als scherpte van denkvermogen sprak.

Fernand Baldensperger vestigt in het 2e deel van zijn steeds weer fascinerende boek *Le Mouvement des Idées dans l'Emigration Française (1789—1815)* hierop de aandacht en voegt daaraan toe „Ce qui, chez Mallet, ajoutait encore à la force persuasive, c'est le rattachement de ses constructions à sa connaissance, dénuée d'illusion, du passé: les vertus républicaines demandées soudain à un milieu politique corrompu, l'inévitable pesée de l'Ancien Régime sur le développement actuel d'un principe nouveau, tous ces morts vivants manoeuvrants pour une grande part les plus hardis initiateurs”.

Ik veroorloof mij dit citaat, omdat prof. Baldensperger pregnanter dan ik dat zou kunnen zegt, wat de grondslag van het werk van Mallet vormt.

Wij naderen inmiddels langzamerhand het einde van dit levensverhaal. Rest nog een enkel facet, waarop ik Uw aandacht moet vestigen op straffe van anders te onvolledig te zijn.

Mallet du Pan heeft als een der eersten de potentiële gevaarlijkheid voor West-Europa van de Moscovitische staat onderkend. Ziet hier wat hij op pag. 87/88 van zijn in Londen, in 1789 verschenen tijdschrift *Du Péril de la Balance Politique de l'Europe* schreef:

„Les faits que nous venons de rappeler sont de notre tems; ils ont eu l'Europe entière pour témoin: elle a considéré avec trop de prudence peut-être, les progrès de cette politique entreprenante, devant laquelle les droits des nations se sont évanouis, la sûreté des conventions a disparu, et l'abus de la puissance est devenu un titre d'usurpation. L'E, pire immense qui, depuis vingt ans, porte

ainsi tour à tour chez ses voisins, la terreur, la corruption, le despotisme ou la guerre, embrasse tous les climats, et pourroit embrasser toutes les ressources. Des mers presque inaccessibles à la marine Européene, des déserts ou des nations asservies, voila ses frontières."

Als een typische coïncidentie teken ik hierbij aan, dat in de laatste aflevering van de „Historische Zeitschrift", oktober 1955, Band 180, Heft 2, op pag. 278, soortgelijke profetieën worden besproken van de Abbé de Pradt, een tijdgenoot en relatie van het voorwerp dezer navorsingen.

Ik heb U reeds eerder medegedeeld, dat Mallet du Pan zich in 1798 in Londen, meer bepaaldelijk in Richmond, vestigde. Zijn werk ging voort, en de resultaten daarvan kan men terugvinden in de delen van de *Mercurie Britannique* ou *Notices Historiques et Critiques sur les Affaires du Tems*. Veel wat daarin geschreven werd is van ephemeren aard, maar mijn aandacht wordt toch speciaal getrokken door het opstel in het IIe deel, verschenen in Londen in 1798, op pag. 342 e.v., dat als titel heeft: *Du Degré d'Influence qu'a eu la Philosophie Française sur la Révolution*. Rousseau wordt hierin geweldig over de hekel gehaald en wie het boek van J. L. Talmon over „The Origine of totalitarian democracy" kent, sluit zich volgaarne bij deze kritiek aan.

Het leven van Mallet du Pan liep in de loop van het jaar 1800 ten einde. Op de pagina's 253/254 van het 5e deel van de *Mercurie Britannique* neemt hij daarbij zinspelend op de naderende dood, afscheid van zijn lezers en zijn laatste woorden strekken, dunkt mij, de, steeds nuchtere en correcte, liberaal tot lof:

„Les Souscripteurs qui ont payé d'avance l'abonnement en entier de deux guinées, pour la seconde année complete du *Mercurie Britannique*, sont priés de retirer la morté de cette somme c'est-à-dire une guinée, chez la Libraire ou le Bureau où ils ont payé leur abonnement".

Mallet du Pan stierf als goede journalist straatarm. Het Engelse volk bracht £ 1.000.— bij elkaar en de Britse regering kende de weduwe een levenslang jaargeld van £ 250.— toe. Officiële waardering ontbrak derhalve uiteindelijk niet.

Sommige mijner lezers zullen veroordelen dat ik de mens achter het werk geheel schuil liet gaan. Naar mijn gevoelen echter deed ik zulks in ons milieu terecht.

Ik eindig met een nawoord, bestemd voor degenen die dieper op de behandelde stof in mocht willen gaan.

LITERATUUR.

Een nuttige samenvatting omtrent oeuvre en betekenis vond ik van de hand van Saint-Marc Girardin in het „*Journal des Débats*" van woensdag 22 september 1852; niet ondienstig is verder het, ultramontaans georiënteerde, artikel van pater Adrien Houard S.J. in „*Etudes publiées par des Pères de la Compagnie de Jésus*", Tome 74, pag. 677 e.v., Parijs 1898.

Voor de bibliografie consultere men de „*Encyclopaedia of the Social Sciences*", s.v. Mallet du Pan „*Baldensperger*" deel II, pag. 78 en „*Peuples et Civilisations*", *Histoire Générale*, deel XIV, uitgave Parijs 1935 op pag. 10/11. WP 2020-11, dl. 10, blz. 594.

HULPVERLENING AAN MINDER GEPRIVILEGIEERDE GEBIEDEN

HET VRAAGSTUK van de minder ontwikkelde of minder gepri-
vilegieerde gebieden¹⁾ staat tegenwoordig in het middel-
punt van de belangstelling. Terwijl er ten tijde van de Volkenbond
in het kader van deze organisatie nog geen bijzondere aandacht aan werd
gewijd, kennen de Verenigde Naties een geheel net van lichamen en
instellingen, die zich geheel of hoofdzakelijk met de verbetering van het
lot van de minder bedeelde volken bezighouden. Ook in verscheidene
Westerse landen wordt het probleem tegenwoordig in allerlei kringen
druk besproken. Wat kunnen de oorzaken daarvan zijn?

Dat meer dan anderhalf miljard mensen, dus ongeveer twee derde
van de totale wereldbevolking, over gebieden, die meer dan de helft
van de aardoppervlakte beslaan, in uiterst armoedige omstandigheden
verkeren dan wel beneden het bestaansminimum leven, was ook vroeger
reeds het geval. In dit opzicht is er niets veranderd, zij het dat juist in
de hierbedoelde gebieden, met een aantal belangrijke uitzonderingen, de
bevolkingen de neiging vertonen tot snelle uitbreiding tengevolge van
hoog geboortecijfer. De veronderstelling ligt derhave voor de hand, dat
het verantwoordelijkheidsbesef in de rijkere met stoffelijke en kulturele
gaven bedeelde volken de laatste jaren sterk is gegroeid. Zonder dit te
willen ontkennen, geeft het toch geen bevredigend antwoord op de
vraag, welke ons bezighoudt. Niet alleen een kwestie van gegroeid ver-
antwoordelijkheidsbesef kan tot het verschijnen van de sterk gestegen
belangstelling hebben bijgedragen; minstens drie andere aspecten drin-
gen zich immers in dit verband aan ons op.

NIET ALLEEN GROEIEND VERANTWOORDELIJKHEIDSBESEF.

In de eerste plaats zijn de technische mogelijkheden, waarover de
mens beschikt, de afgelopen decennia dermate uitgebreid, dat de wel-
vaart in de rijkere landen betrekkelijk snel kan stijgen. Soms lijkt het er
zelfs op, dat ons in dit opzicht — indien wij vernietiging door een alles
verwoestende oorlog kunnen voorkomen — nog perspectieven wachten,
waarvan velen zelf op dit ogenblik nog nauwelijks durven te dromen.
Het paradoxale verschijnsel doet zich echter voor, dat deze verhoogde
welvaart niet of nauwelijks ten goede komt aan de armere gebieden.
Het welvaartsverschil tussen „West” en „Oost” wordt met andere
woorden steeds groter. Hier schijnt zich een ontwikkeling te voltrek-
ken op internationaal gebied, die Marx destijds ten onrechte voorspeld

¹⁾ De nieuwste, moeilijk vertaalbare, terminologie in de Verenigde Naties
luidt: *under privileged territories*.

heeft voor de verhoudingen binnen de naties, te weten de voortdurende verrijking van de rijken en de „Verelendung“ van de grote massa's. Het spreekt vanzelf, dat men in het licht van deze feiten vooral in Westerse intellectuele kringen steeds meer de indruk moet krijgen, dat het voortbestaan van armoede in de wereld naast het aanwezig zijn van zovele potentiële ontwikkelingskansen eenvoudig niet meer mag worden geduld.

In de tweede plaats echter beginnen de idealen van vrijheid en gelijkheid der Franse revolutie, die in niet onbelangrijke mate de negentiende eeuwse ontwikkeling in de Westerse landen hebben beheerst, onder invloed van allerlei factoren (waaronder de snelle uitwisseling van denkbeelden als gevolg van verbeterde communicatie- en publiciteitsmiddelen) eveneens gemeengoed te worden onder de onwetende massa's van Azië en Afrika. Toen Wilson in 1919 zijn zelfbeschikkingsrecht der nationaliteiten propageerde werd daarmee de politieke vrijheid van alle naties gepredikt, doch in feite beperkte dit zelfbeschikkingsrecht zich in zijn toepassing — en dan nog met vele gebreken — tot Europese mogendheden. Thans hebben echter reeds verscheidene Aziatische en Afrikaanse naties dit wapen met succes gehanteerd of staan op het punt dit te doen. Zij hebben zich de politieke onafhankelijkheid voorgesteld als de oplossing al hunner moeilijkheden. In de praktijk is echter reeds gebleken, dat hun economische en sociale vraagstukken na het verkrijgen van die onafhankelijkheid eerder de neiging vertonen problematischer vormen aan te nemen, ten dele als gevolg van het gegroeide bewustzijn der massa's die niet langer met een armoede genoegen wensden te nemen waarin zij vroeger in meerdere mate hebben berust. Niet zelden trouwens zijn hun tegenwoordige omstandigheden slechter geworden dan onder het vroegere koloniale bestuur. Een niet onbelangrijk gedeelte van de wereldcrisis is tot deze tegenstelling tussen „Have's“ en „Have not's“ terug te brengen.

Dit laatste brengt ons meteen op het derde aspect van de kwestie, namelijk de grotere onderlinge afhankelijkheid tussen de verschillende naties. De techniek heeft de afstanden overbrugd en de wereld kleiner gemaakt. Er kan nergens op aarde meer iets belangrijks gebeuren of het wordt in praktisch alle uithoeken van de wereldbol binnen vier-entwintig uur bekend. Iedere moeilijkheid wordt daardoor duizendvoudig vergroot doordat zij onmiddellijk wordt geregistreerd en zich aan alle staatslieden van de wereld als zodanig onbarmhartig opdringt. Ieder product wordt duizendmaal meer begerenswaard doordat het in de kortst mogelijke tijd van het rijkere gebied naar het armere kan worden overgebracht en daar in ieder geval voor enkele bevoorrechten bereikbaar wordt. Ieder verschil in levensstandaard wordt ten voeten uit gesignaleerd en voor de massa's aanschouwelijk gemaakt via film, pers, radio en literatuur. De afgelopen jaren hebben geleerd hoe moeilijk oorlogen nog te lokaliseren zijn en hoe ook economische crisis hier zijn weerslag elders op korte termijn dreigt te doen gevoelen. Onder dergelijke omstandigheden dringt de eis van hulp aan minder ontwikkelde gebieden zich niet slechts aan het Westen op als een idealistische plicht doch als een bittere noodzaak tevens voor de instandhouding en verde-

diging van de eigen belangen van dit Westen. Het was dan ook bepaald geen overstatement toen de Nederlandse minister zonder portefeuille, mr. J. H. A. M. Luns, in de negende algemene vergadering van de Verenigde Naties van een allesoverheersend vraagstuk sprak. „Het wel-slagen of falen van deze algemene vergadering,” aldus minister Luns, „hangt grotendeels af van de vraag, of wij er in zullen slagen een oplossing te vinden voor het probleem van de financiering van de economische ontwikkeling van de achtergebleven gebieden.” Ook Koningin Juliana heeft vorig jaar in haar toespraak tot de jeugd het probleem kernachtig omschreven, zeggende: „Het is een uitdaging aan de Westerse beschaving, dat wat ze over de wereld verbreid heeft, te maken tot iets waarlijk en blijvend goeds. Zij heeft gepredikt de waarde van de persoonlijkheid, de liefde tot de naaste en eerbied ook voor zijn aardse leven. Zal ze die nu werkelijk op algemene schaal in toepassing durven brengen?

Als ze haar eigen boodschap ontrouw wordt, zal ze worden teruggedrongen tot haar uitgangspunten en opgerold worden als een oud perkament. Haar levenskansen zullen worden afgesneden. Toekomst zal ze niet meer hebben. Maar in het andere geval zal zij behouden worden en het wonder tot stand zien komen van vrede en welvaart voor allen. Een groot motief voor oorlog valt weg, als iedereen zijn aandeel kan hebben in de welvaart der wereld, zowel bij het maken als bij het genieten er van. Wie heeft dan immers nog belang bij het verstoren van dat evenwicht, dat men in vrede geniet? Al even weinig als dat de burgers van Leiden of van een andere stad of dorp er enige zin in zouden zien, elkaar te beoorlogen, al evenmin zal dat dan in de volkerengemeenschap worden ingezien.”

PROBLEEMSTELLING.

Ziehier de probleemstelling waarom aan hulpverlening aan minder geprivilegieerde gebieden eenvoudig niet meer te ontkomen is:

1. Gegroeid verantwoordelijkheidsbesef in de Westerse wereld;
2. Uitbreiding van de technische mogelijkheden waardoor armoede een anomalie wordt;
3. Gegroeid zelfbewustzijn in de minder met stoffelijke en kulturele gaven bedeelde gebieden;
4. Gegroeide onderlinge afhankelijkheid tussen de naties der wereld.

Een probleem stellen is nuttig. Zolang een probleem niet duidelijk is gesteld kan het niet tot een oplossing worden gebracht. Een andere kwestie blijft, dat met het stellen van een vraagstuk de juiste methode van oplossing nog niet steeds dadelijk voor de hand ligt. De laatste wijsheid mag wel in het bijzonder geacht worden van toepassing te zijn op de hulpverlening aan minder geprivilegieerde gebieden. Over de meest doeltreffende wijze waarop de hulp kan worden geboden lopen de meningen namelijk nogal eens uiteen en dit kan wellicht als één van de belangrijkste oorzaken worden beschouwd, dat er tot dusver op het onderhavige gebied nog zo betrekkelijk weinig gebeurt.

BIJSTAND VAN DE VERENIGDE NATIES

Ten aanzien van hulpverlening aan minder geprivilegieerde gebieden gaan de gedachten uiteraard allereerst uit naar de afdeling technische bijstand van de Verenigde Naties en de gespecialiseerde organisaties, die op dit gebied werkzaam zijn, zoals de wereldvoedselorganisatie, de wereldgezondheidsorganisatie, de internationale arbeidsorganisatie en de U.N.E.S.C.O. De bij de Verenigde Naties aangesloten regeringen stellen jaarlijks bepaalde percentages ter beschikking van de afdeling technische bijstand, die de plannen opstelt en beslist op welke wijze de aldus verkregen fondsen in de hulpbehoevende landen zullen worden besteed. Oorspronkelijk onttrokken de landen achter het IJzeren Gordijn zich aan deze vorm van hulpverlening, doch daar is enkele jaren geleden verandering in gekomen. De bijeengebrachte middelen bleven echter tot dusver gering. Nederland bijvoorbeeld, dat bepaald geen slecht figuur slaat, draagt jaarlijks slechts enkele miljoenen bij terwijl het defensiebudget in de anderhalf miljard loopt. Bijdragen van andere landen moeten in dit licht worden gezien. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat de vijfde algemene vergadering in 1950 tot de konklusie kwam, dat de financiële behoeften voor de economische ontwikkeling van minder geprivilegieerde gebieden slechts door middel van een veel grotere injectie van internationale publieke fondsen zouden kunnen worden bestreden. Zo ontstond de gedachte aan de schepping van een internationaal noodfonds, hetwelk voorlopig over een bedrag van 250 miljoen dollar zou dienen te beschikken. De Nederlandse bijdrage voor dit fonds zou tussen de 20 à 25 miljoen gulden moeten omvatten. In het bijzonder Britse en Amerikaanse bezwaren hebben evenwel de vorming van een dergelijk fonds tot dusver in de weg gestaan. Beide landen voelen meer voor eigen projekten; ten aanzien van Groot-Brittannië is dit het Colomboplan voor het Britse Gemenebest, ten aanzien van de Verenigde Staten het zogenaamde Punt 4 programma van de voormalige Amerikaanse president Truman. Hulpverlening in het kader der Verenigde Naties komt zonder twijfel aan enkele verklaarbare psychologische bezwaren tegen hulpverlening van de volken der minder geprivilegieerde gebieden tegemoet. Politiek hebben deze volken immers in het verleden geheel of in overwegende mate onder Westerse invloed gestaan of staan dit nog. De politieke vrijwording dan wel politieke bewustwording heeft sterke weerstanden tegen iedere nieuwe of voortgezette vorm van overheersing in het leven geroepen. Onbeperkte politieke economische vrijheid zijn in breder kringen idealen geworden, die door de volksleiders zonder gevaar voor eigen positie niet gemakkelijk meer kunnen worden weersproken. Hulpverlening in het kader van de Verenigde Naties heeft het voordeel van het a-politieke karakter en zal als zodanig de neiging hebben gemakkelijker aanvaard te worden dan welke bilaterale vorm van hulpverlening ook, die al dan niet met goede bedoelingen aan de desbetreffende volken wordt aangeboden.

ERNSTIGE BEZWAREN.

Anderzijds zijn aan hulpverlening in het kader der Verenigde Naties ernstige bezwaren verbonden van technische en politieke aard. Om te beginnen dringen de regeringen van minder ontwikkelde landen nogal eens aan op het uitzenden van topfiguren, voor wie dikwijls geen voldoende of bevredigende werkzaamheden beschikbaar blijken te zijn. Het nationaal prestige verzet zich dan tegen de komst van krachten op middelbaar niveau, waarvan men aanneemt, dat ze wel uit kringen der eigen gemeenschap kunnen worden aangetrokken. De topfiguur krijgt na aankomst arbeid te verrichten, niet overeenkomstig zijn zeer specialistische opleiding met als verdere konsekwentie dat hij het noodzakelijk contact op laag niveau door het ontbreken van een middenlaag niet behoorlijk tot stand kan brengen. Aangezien de hulpbehoevende landen zelf zich het recht voorbehouden over de vorm van hulpverlening te beslissen, hebben de Verenigde Naties in zulke gevallen geen andere keuze dan de betrokkenen uit te zenden dan wel van iedere bijstand af te zien. Een vergelijkbaar verschijnsel doet zich voor met betrekking tot de uitzending van lokale krachten. Deze wil men liefst een zo degelijk mogelijke opleiding geven in de verst ontwikkelde landen. Men slaat daardoor als het ware een stadium over. Ontwikkeling van minder geprivilegieerde gebieden is nu eenmaal geen kwestie van het doen van een sprong van feodaal systeem naar ultramoderne Westerse technocratie, doch dient een proces te zijn van geleidelijke vooruitgang. Het opleiden van autochtone figuren in iets verder in ontwikkeling voortgeschreden gebieden dan het eigen land zou zeker de voorkeur verdienen.

Ook het jaarlijks vaststellen van de bijdragen door de verschillende landen bleek een ernstig bezwaar op te leveren voor de zozeer gewenste continuïteit in de hulpverlening.

Het uitvoeren van grote projekten blijft moeilijk zolang geen zekerheid bestaat omtrent de een volgend jaar ter beschikking staande middelen. In het verleden bleek het om die reden meermalen noodzakelijk over te gaan tot het opzeggen van reeds aangegane verbintenissen met alle nadelige gevolgen van dien.

Daarnaast lijdt het terzake van de hulpverlening door de Verenigde Naties opgestelde programma aan tweeslachtigheid.

Eenzijds wordt gesteld, dat de nadruk bij de hulpverlening dient te vallen op de verhoging van de produktie door een evenwichtig programma voor industrialisatie en landbouwverbetering, anderzijds heet het dat technische hulp enkel dient te worden verleend op verzoek van en in overeenstemming met de betrokken regering. Eenzijds werd besloten, dat de economische ontwikkeling niet zal mogen bijdragen tot de rijkdom en macht van een kleine fraktie der autochtone bevolking in het hulpbehoevende gebied, opdat een gelijkmatige spreiding van haar vruchten over brede lagen van de bevolking mogelijk wordt, anderzijds staat voorgeschreven dat technische hulpverlening nooit mag worden een middel tot buitenlandse economische en politieke inmenging in de binnenlandse verhoudingen van het betrokken land, noch verge-

zeld mag gaan van enige politieke pressie. Nu echter het een of het ander, maar tegelijkertijd kan men geen twee heren dienen. Indien de Verenigde Naties de bijstand slechts verlenen kunnen terwijl iedere mogelijkheid van controle op de besteding van de fondsen of het tot stand brengen van een zo efficiënt mogelijke organisatie ontbreekt, zal de keuze helaas in de meeste gevallen moeten neerkomen op het in het geheel niet verlenen van de hulp dan wel het storten van de fondsen in een bodemloze put. Hulpverlening aan een gemeenschap, die van corruptie doortrokken is en wier gebrekkige organisatie niet is ingericht op het besteden van de fondsen op althans enigszins doeltreffende wijze heeft nu eenmaal weinig zin. De Amerikaanse hulp aan Tsjang Kai Sjek kwam langs de bodemloze put der corruptie uiteindelijk uitsluitend aan de nieuwe kommunistische machthebbers ten goede.

Daarom is het zo lichtvaardig het vraagstuk simplistisch te stellen, gelijk in ongetwijfeld idealistische kringen hier te lande nogal eens gebeurt: „Besteedt het bedrag der belastingverlaging aan de hulpverlening en de zaak is gezond”. In werkelijkheid begint dan eerst het probleem.

Het naast elkaar bestaan van de gespecialiseerde organen in de Verenigde Naties, die zich met de hulpverlening belasten, heeft verder in de praktijk nogal eens geleid tot een onverantwoorde luxueuze opzet — zodat het voor velen de schijn kreeg alsof het desbetreffende lichaam zich als een doel in zichzelf ging beschouwen — en een langs elkaar heen werken. Een overmaat aan plannen en een gebrek aan paraatheid was niet zelden van de gevolgde opzet het resultaat. De wijze, waarop de hier bedoelde organen hun fondsen ontvangen gaat via een stelsel van percentages. Indien een bepaalde gespecialiseerde organisatie nog wel doch een andere geen middelen meer ter beschikking had, leidde het gebrek aan coördinatie herhaaldelijk tot het toekennen van prioriteit aan minder boven meer noodzakelijke projecten.

Daarenboven bracht de hulpverlening in het kader der Verenigde Naties de tegenstelling tussen kommunistische en niet-kommunistische landen wel zeer sterk op de voorgrond. Zoals de zaken staan dienen de Verenigde Staten om feitelijke redenen van welstand de grootste bijdragen tot de hulpverlening te leveren. Indien de personen, die ter plaatse het werk moeten verrichten echter voor een niet onbelangrijk deel afkomstig zijn uit de kommunistische landen, die in vele gevallen niet nalaten hun specifieke opvattingen aan de bevolking van het minder geprivilegieerde gebied op te dringen, moet zulks met name voor de Verenigde Staten — die in de praktijk verreweg de grootste bijdrage leveren — als een minder aantrekkelijke gedachte worden beschouwd.

In het algemeen trouwens moet worden vastgesteld, dat het Westen de grootste financier in de plannen zal dienen te zijn. Het is onder dergelijke omstandigheden voor dit Westen weinig plezierig de fondsen voor een groot gedeelte te zien wegvloeien naar landen wier regeringen een jegens dit Westen dikwijls vijandige of weinig stabiele politiek voeren. Hulpverlening dreigt dan immers het karakter te krijgen van een versterking van het pro-kommunistische blok met Westerse middelen. Op dit aspect van de zaak is o.a. van de zijde van het socialis-

tische kamerlid De Kadt in **Socialisme en Democratie** treffend de aandacht gevestigd.

Tenslotte speelt nog de St. Nikolaasgedachte bij de hulpverlening in het kader der Verenigde Naties een rol en waarachtig niet slechts naar één zijde. Ook voor de minder bedeelde volken moet het in het licht van haar sterk gegroeid zelfbewustzijn op den duur een onaangenaam denkbeeld zijn hulp te aanvaarden, waartegenover uit eigen krachten in het geheel niets kan worden gesteld. De gedachte, dat het Westen nog steeds niet de juiste psychologische benadering van de Oosterse volkeren op het gebied van de hulpverlening heeft gevonden, kan in kringen van de laatste herhaaldelijk worden vernomen. Onder bepaalde omstandigheden kan op den duur ook de zogenaamde „belangeloze” hulp ongewenste psychologische effecten teweeg brengen, ongewenster zelfs dan de hulpverlening, die duidelijk het karakter van wederkerigheid draagt. De arme, die het doorlopend van fooien moet hebben zal zich te langen leste, indien hem niet ieder begrip van menselijke waardigheid is ontnomen, van een zekere wrevel jegens de milde gevers niet kunnen vrijpleiten. Tenzij hij, al is het dan uiteraard in een andere dan de financiële sfeer, bij tijden in staat is de gever met een tegenprestatie te verrassen. Bij de discussies over technische bijstand zal dit aspect — de noodzaak, dat zowel hulpverlenende als hulpverkrijgende landen bij de hulpverlening belang hebben — niet uit het oog mogen worden verloren, wil men zich niet al te ver van een reële basis verwijderen. Dat de geringe mate van hulpverlening in het kader van de Verenigde Naties als gevolg van de nog slechts schuchtere bereidheid in de verschillende landen tot het brengen van offers voor een niet onbelangrijke gedeelte aan bovengenoemde factoren moet worden toegeschreven, is wellicht een niet al te gewaagde konklusie.

BIJSTAND IN DE REGIONALE SFEER.

Naast hulpverlening door de Verenigde Naties zijn pogingen gedaan tot het verlenen van bijstand in de regionale en bilaterale sfeer. Onder de eerste categorie vallen het Colombo- en het Straatsburgplan. Het Colombo-plan was oorspronkelijk bedoeld als een vorm van wederkerige hulpverlening binnen het Britse Gemenebest, doch sluit de toetreding van daarbuiten liggende mogendheden niet uit, zodat met name landen als Thailand en Indonesië er in zijn begrepen. Dit plan was gebaseerd op een financiering voor een derde uit gelden ter beschikking gesteld door het Gemenebest, voor een derde uit nationale fondsen en voor een derde uit internationale middelen. De laatstgenoemde vorm van het verkrijgen van fondsen bleek geen groot succes. De Internationale Bank stelde slechts gelden ter beschikking ten behoeve van direct kommercieel verantwoorde projecten, terwijl de projecten in het kader van het Colombo-plan veelal een sociale strekking hadden. Daarnaast bleef het moeilijk de hulpverlening via de Verenigde Naties met dit Colombo-plan te combineren, doordat het Colombo-plan geen centrale administratie kende en als het ware uiteenviel in een aantal bilaterale projecten.

Een dergelijke centrale administratie kende het Straatsburgplan wel. Terwijl echter volgens het Colombo-plan ook hulpverlening mogelijk was aan soevereine mogendheden beperkte het Straatsburgplan zich primair tot het delikate vraagstuk van de betrekkingen der Europese naties tot haar overzeese gebiedsdelen. Het Straatsburgplan berust op de gedachtingang, dat het mogelijk moet zijn de concurrentie binnen Europa te verminderen door de landen zonder overzeese gebieden in de gelegenheid te stellen mede in die gebieden te investeren, waardoor dus de basis voor de ontwikkeling van die gebieden niet onaanzienlijk zou worden verbreed. Een Europese investeringsbank zal volgens het Straatsburgplan er zorg voor dragen, dat kapitaal in de overzeese gebieden worden belegd, waarbij tevens voor de coördinatie en „ver-europeïsering” van dit kapitaal de nodige maatregelen genomen kunnen worden. Ter tegemoetkoming aan bepaalde bezwaren van „moederlanden” voorziet het plan in een stelsel volgens hetwelk aan de deelnemende Europese staten een bepaald voorkeurstarief wordt gegeven boven derden, doch beneden de bestaande tarieven voor de moederlanden. Een van de uitgangspunten van het plan is de vitale behoefte van Europa aan grondstoffen. Overwogen werd, dat Europa weliswaar een groot deel van zijn grondstoffen uit het dollargebied betrokken heeft (die het dank zij Amerikaanse hulp na de oorlog heeft kunnen voldoen) doch dat het noch mogelijk noch wenselijk is een dergelijke toestand te handhaven. Aanbevolen werd achtereenvolgens: een vermeerderde produktie van grondstoffen in de overzeese gebieden en in het bijzonder een vermeerderde produktie van die materialen welke momenteel uit het dollargebied moeten worden geïmporteerd of naar dat gebied zouden kunnen worden geëxporteerd; het benutten van de hulpbronnen van alle deelnemende staten in het uitrusten en ontwikkelen van de overzeese gebieden; de coördinatie van investeringsplannen per gebied en per produkt; de oprichting van een Europese bank voor de verwezenlijking van zojuist genoemde doelstellingen, een en ander in nauwe samenwerking met de Internationale Herstelbank alsmede de invoering van een preferentieel systeem, gebaseerd op nader genoemde beginselen en op basis van wederkerigheid tussen het Gemenebest aan de ene en de overige betrokken gebieden aan de andere kant. De voordelen van Colombo-plan en Straatsburgplan zijn evident. Meer dan in het kader van de hulpverlening door de Verenigde Naties wordt hier aangesloten bij bepaalde bestaande situaties. Historische banden worden niet zonder meer doorgescheurd met alle nadelige konsekwensties van dien. Ook het probleem van de hulpverlening door kommunistische instellingen speelt in dit verband geen rol. Daarnaast brengt het regionale karakter van de plannen met zich mede, dat de kwestie van het eigen belang niet al te zeer op de voorgrond wordt geschoven en een meer evenwichtige verhouding is geschapen tussen belangen en idealistische drijfveren. Helaas moet worden gekonstateerd, dat het Straatsburgplan tot dusver door het Ministerscomité van de Raad van Europa nog niet is geaksepteerd, terwijl ook de tot nog toe door middel van het Colombo-plan verleende bijstand voor de hulpverlening der Verenigde Naties moet onderdoen.

BIJSTAND DOOR BILATERALE PROJECTEN.

De wederkerigheid van belangen, gezien zowel naar de zijde van het hulpverlenende en het hulpverkrijgende land, kan zonder twijfel het best geregeld worden in bilaterale projecten van technische bijstand. Het visserijcontract tussen Noorwegen en India vormt daarvan een beter voorbeeld dan het Amerikaanse Punt 4 programma. Het verbinden van Punt 4 aan de Amerikaanse defensie-inspanningen brengt noodzakelijkerwijze met zich mede, dat de hulpverlening allereerst gericht zal zijn op het verkrijgen van een zo efficiënt mogelijke verdediging van het desbetreffende gebied in geval van agressie, tengevolge waarvan hulpverlening in de economisch-technische sektor de voorkeur geniet. Van een evenwichtige ontwikkeling van het hulpverkrijgende land kan onder zulke omstandigheden uit de aard van de zaak dan moeilijk meer sprake zijn. Bilaterale vormen van hulpverlening, waarbij beide landen onmiddellijk voordelen zoeken zijn dan ook meer aantrekkelijk. In het visserijproject Noorwegen-India werd de belangenkwestie in dier voege geregeld, dat de hulpverlening zou geschieden buiten de Verenigde Naties om doch op basis van door de Verenigde Naties te stellen regels. Een ernstige schaduwzijde van hulpverlening op bilaterale basis blijft echter, gelijk ook de praktijk van dit visserijproject heeft geleerd, dat zij het probleem teveel tot bepaalde facetten beperkt en zich te zeer verwijderd van de gedachte aan technische bijstand als een wereldomvattend probleem, waarvoor uiteindelijk slechts een multilaterale oplossing gevonden kan worden.

MULTILATERALE PLANNEN.

Zulk een multilateraal plan zal de voordelen van de tot dusver bestaande organen van hulpverlening hebben te combineren en de aan elk verbonden schaduwzijden overboord dienen te zetten. Welke die schaduwzijden zijn moge uit het bovenstaande genoegzaam zijn gebleken. Op twee bijzondere aspecten lijkt het niettemin van belang nog eens extra de aandacht te vestigen. Teveel nog wordt bijstand aan minder geprivilegieerde gebieden gezien als een bij voorbaat financiële aangelegenheid. Inderdaad moet worden vastgesteld, dat men er met de tot dusver bijeengebrachte fondsen niet komt. Konkreter uitgedrukt: alles wat op het ogenblik aan hulpverlening wordt gedaan betekent niet veel meer dan een druppel op een gloeiende plaat. Dit betekent niet, dat drastische industrialisatie in de minder geprivilegieerde gebieden met uitgebreide buitenlandse fondsen onder de op het ogenblik bestaande en hierboven geschetste omstandigheden zonder meer baat brengt. In geval van buitenlandse investeringen immers worden de machines en installaties weliswaar door de buitenlandse investeerder ingebracht, doch de steeds terugkerende invoer van voor de produktie benodigde machine-onderdelen, grondstoffen, materialen e.d., de transfer van winsten en de met de stijgende koopkracht gepaard gaande grotere importbehoefte, blijken de deviezenbesparing als gevolg van de binnenlandse vervaardiging van vroeger geïmporteerde produkten veelal te boven te gaan. De industrialisatie zal slechts dan geen nadelige gevolgen hebben indien de reële koopkracht van het betaalmiddel niet

wordt aangetast. Dit doel zou kunnen worden bereikt door een met de verplichtingen jegens het buitenland gelijke tred houdende stijging van de deviezenopbrengende export, hetgeen te meer klemt aangezien de onderontwikkelde gebieden ook reeds voor de voorziening in hun noodzakelijke levensbehoeften veelal in belangrijke mate op het buitenland zijn aangewezen. Deze stijging doet zich echter in het merendeel van de gevallen niet voor; de toeneming van de traditionele uitvoer is te gering en de nieuwe industrieën zullen zich doorgaans op de vervaardiging van produkten voor binnenlands verbruik toeleggen. Wel oefent dit echter een opwaartse druk uit op de bestedingsdrang, terwijl de trek van arbeiders van het platteland naar de stad een soortgelijk proces in de hand werkt en daarnaast nog de agrarische produktie afremt. Anderzijds dient rekening gehouden te worden met een verhoging van de kostenfactor als gevolg van een steeds toenemende vraag naar behoorlijke huisvesting, medische voorziening en scholing van onontbeerlijke krachten, terwijl de voorsprong, die het politieke denken in de hier bedoelde gebieden pleegt te hebben op het economisch denken (ideeën omtrent vakverenigingen e.d.) een sterke druk op de loonfactor legt.

Met andere woorden: hulpverlening zou slechts kan op succes bieden indien de desbetreffende volken bereid waren zichzelf grote opofferingen te getroosten ten einde het beoogde doel na te streven, in welk verband wederom niet zonder meer met een beroep op de interne soevereiniteit kan worden volstaan. De gehele opzet en organisatie zal daarom in het kader van het multilaterale plan dienen te worden bestudeerd en uitgewerkt, waarbij aan een harmonische, geleidelijke en op elkaar afgestemde ontwikkeling der verschillende maatschappelijke onderdelen de vereiste aandacht moet worden geschonken, een en ander ter vermindering van krampachtige inwendige spanningen, welke uiteindelijk inflatie en verdere sociaal-economische ontreddering tengevolge zouden hebben. Hoe vaak hoort men dan ook niet het argument: „Laat Nederland dicht bij huis blijven en allereerst aandacht besteden aan de hulpverlening aan eigen achtergebleven overzeese rijkdelen als Suriname en Nederlands-Nieuw-Guinea?” Een argument waar veel voor te zeggen valt. Wie de situatie ter plaatse in ogeschouw heeft genomen en de stukken terdege bestudeerd, weet dan tevens, dat de bijstand niet in de allereerste plaats een vraagstuk is van een gebrek aan beschikbare middelen — die in een land als Nieuw-Guinea bijvoorbeeld heden ten dage zelfs niet volledig kunnen worden opgemaakt — doch van organisatie en improvisatie. Indien de bijstand aan minder geprivilegieerde gebieden in het kader van de Verenigde Naties werkelijk konsekwent zou worden aangepakt zou dit Nederland nog heel wat duurder komen dan de bedragen, die het thans in Nieuw-Guinea kwijt kan, terwijl op een efficiënte besteding van de fondsen geen rechtstreekse controle mogelijk is.

HULPVERLENING AAN KOLONIALE GEBIEDEN.

Dit brengt ons meteen op het andere aangekondigde aspekt van de zaak, te weten de in het kader van de Verenigde Naties bestaande

situatie, dat hulpverlening slechts geboden wordt aan soevereine gebieden, terwijl het vraagstuk van de nog gekoloniseerde volken in het geheel geen belangstelling krijgt anders dan een door de beherende mogendheden niet steeds ten onrechte als onbevredigend beschouwde inmenging in hun interne aangelegenheden. Te snelle overdracht van soevereiniteit heeft in menig geval de tot standkoming van een onvoldoende competent bestuursapparaat en een te weinig perfecte interne organisatie in de hand gewerkt. Het probleem van de nog gekoloniseerde gebieden in Azië, Amerika, Afrika en de Pacific doet de vraag rijzen hoe men de daar wonende volken op de meest doeltreffende wijze naar politieke zelfstandigheid kan voeren met vermindering van een abrupte en overrijde breuk met het moederland, gelijk deze zich in het verleden ten aanzien van belangrijke naties heeft voorgedaan. Deze naties immers beschikken thans over een bewind, hetwelk doorgaans liever naar de landen achter 't IJzeren Gordijn dan naar de Westerse landen pleegt te lonken, terwijl in het gunstigste geval een positie van nauwgezette neutraliteit in acht wordt genomen.

Wellicht waren deze moeilijkheden te overbruggen, indien hulpverlening aan nog gekoloniseerde gebieden wel volgens de door het multilaterale programma gestelde regels zou worden gegeven, echter bij uitsluiting door personeel van het moederland en rekening houdende met de bestaande of eventueel nader uit te breiden kulturele en/of religieuze betrekkingen van de in het Overzeese gebied wonende bevolking met de bevolking van het moederland, welke kontakten voor het behoud van onderlinge banden, gezien o.m. de geschiedenis van de Zuid-Amerikaanse naties in haar betrekkingen met Spanje en Portugal, het meest essentieel moeten worden geacht. Op die manier zou wellicht kunnen worden bereikt, dat de beherende mogendheden niet langer te werk gaan volgens verouderde in vroegere koloniale gebieden gewoonlijk toegepaste methoden, die ginds enorme weerstanden hebben gewekt — hetgeen helaas ook nu nog in tal van gevallen moet worden geconstateerd — terwijl anderzijds in het mentaal-psychologische vlak niet zonder meer op een radikale breuk met het moederland wordt aangestuurd (wat op het ogenblik in brede kringen van de Verenigde Naties de hoogste wijsheid met betrekking tot gekoloniseerde gebieden schijnt te zijn), zelfs indien na verloop van tijd de bevolking rijp geacht kan worden over eigen lot te beschikken en politieke zelfstandigheid te erlangen.

FINANCIERING DOOR HET WESTEN.

Hoe men de zaak ook wendt of keert, in elk geval zullen de landen van het Westelijke blok het grootste gedeelte van de middelen ten behoeve van de hulpverlening aan minder geprivilegieerde gebieden bijeen hebben te brengen. Indien men verspilling dezer fondsen wenst te voorkomen, af wil stappen van ondoelmatige aanwending of hulpverlening, die in feite de positie van de landen achter het IJzeren Gordijn ten koste van die van het Westen versterkt, wordt het tijd te breken met allerlei naast elkaar werkende, elkaar overlappende of bekonkur-

rerende plannen doch zal het Westen zelfstandig met een eigen afgerond programma voor de dag dienen te komen. De landen van het Westelijk blok zullen met de opstelling van een dergelijk programma het bewijs leveren zich hun grote verantwoordelijkheden met betrekking tot de minder met materiële en geestelijke waarden bedeelde volken terdege bewust te zijn. Zo kernachtig mogelijk geformuleerd komt deze gedachte hier op neer: Het opstellen, ter doorbreking van allerlei naast elkander werkende en doorkruisende initiatieven met veel schaduwzijden, van een eigen, gericht, plan ter evenwichtige ontwikkeling allereerst van die minder geprivilegieerde gebieden, die krachtens innerlijke structuur primair voor deze vorm van hulpverlening in aanmerking komen, een en ander met inbegrip van de eigen overzeese gebiedsdelen. In het kader van dit programma zullen de hulpverlenende landen moeten afzien van hun uitsluitend recht op de vorm van besteding der eigen ingebrachte middelen, terwijl de hulpverkrijgende landen bereid moeten zijn hun interne organisatie in meerdere mate op de ter hand te nemen projecten af te stemmen. Er zal dus enerzijds geen hulp worden opgedrongen, doch anderzijds verbinden de staten, die de hulp aanvaarden, zich tot het in acht nemen van de daartoe gestelde regels. Naar weerszijden wordt het soevereiniteitsbegrip enigermate ingeperkt en voor chantage-pogingen van bepaalde slecht georganiseerde gebieden, die met één oog naar de Sowjet-Unie lonken wordt niet langer gebukt. Slechts volgens de geschetste gedachtengang zal het wellicht mogelijk zijn een toestand in het leven te roepen, waarbij het Westen opnieuw het initiatief herneemt door de in bovenstaande uiteenzetting als positief gesignaleerde aspecten in de activiteiten der Verenigde Naties, het Colombo-plan, het Straatsburgplan en het Punt 4 programma alsmede die verwerkt in andere bilaterale vormen van hulpverlening te coördineren met vermijding van alle nadelen aan de werkwijze der tegenwoordige organisaties en programma's verbonden.

SAMENVATTING.

Nog een laatste maal puntsgewijze samenvattend betekent dit in concreto:

1. Hulpverlening aan minder geprivilegieerde gebieden op basis van een multilateraal programma van het gehele Westelijk blok.
2. Toetreding op basis van wederkerige instemming doch verplichtend tot het nakomen van de gestelde regels volgens welke zowel de hulpverlenende als de hulpbehoevende landen zich neerleggen bij de uitwerking der projekten en de besteding der fondsen op de wijze door het centrale orgaan te bepalen.
3. Hulpverlening aan nog niet zelfstandige gebieden in het kader van dit programma op basis van dezelfde regels met personeel van het moederland en in acht nemend de bestaande of nader uit te breiden religieuze en kulturele banden tussen het betrokken gebied en het moederland.

HERNIEUWDE SCHOOLSTRIJD

RUIM 100 JAAR GELEDEN begon de felle 80-jarige oorlog die in ons land gevoerd werd tussen de voorstanders van het openbaar en die van het bijzonder onderwijs. Deze strijd vond een voorlopig einde in 1920, toen de wet op het Lager Onderwijs tot stand kwam en daarbij bepalingen in werking traden, volgens welke het openbaar en bijzonder onderwijs op gelijke wijze zouden worden bekostigd.

De subsidiëringseisen, waaraan na deze „pacifikatie” moest worden voldaan kwamen er in het kort op neer, dat de subsidie zou worden verleend, indien de op te richten bijzondere lagere school bevoegde leerkrachten, een vastgesteld aantal leerlingen en een rechtspersoonlijkheid bezittende vereniging tot bestuursorgaan had. Tevens werd de storting van een waarborgsom verlangd.¹⁾ Een gevoel van tevredenheid en een begrijpelijk enthousiasme deed alle onderwijssdienaren vol hoop op een succesvolle verbetering van het gehele Nederlandse onderwijs de handen aan de ploeg slaan. Uit het liberale vrijheidsbeginsel vloeit voort, dat een ieder het recht heeft voor zijn kinderen volgens bepaalde levensbeschouwing ingerichte scholen te eisen. Dat men in ons land daarbij zelfs volledige financiële gelijkstelling heeft ingevoerd (dit in tegenstelling met de meeste andere landen) heeft het rechtsgevoel bevredigd.

Al spoedig bleek, dat het openbaar onderwijs geen reden tot juichen had over deze wettelijke gelijkstelling. Bij de uit de wet voortvloeiende koninklijke besluiten, algemene maatregelen van bestuur en ook bij later doorgevoerde incidentele wetswijzigingen werd de positie van het openbaar onderwijs steeds slechter. Zo werden bij de bezuinigingsmaatregelen, getroffen door minister Marchant vele openbare lagere scholen opgeheven, hetgeen de minister via de gemeentebesturen bevorderde. Bij het bijzonder lager onderwijs echter had het schoolbestuur de vrije hand om al of niet tot opheffing te besluiten. De minister stelde opheffing slechts „op prijs”. Dat de schoolbesturen hieraan meestal geen behoefte voelden is vanzelfsprekend, maar bevoordeelde het bijzonder onderwijs wel zeer sterk.

Ook in onze dagen komen voorbeelden van de nadelige positie van het openbaar onderwijs duidelijk naar voren. Als illustratie moge hier het „geval Heer” worden genoemd.

De ouders van meer dan 160 (!) leerlingen in deze Limburgse gemeente hebben nu tot twee keer toe een afwijzende beschikking moeten inkasseren op hun verzoek om een openbare Lagere School in de gemeente op te richten, terwijl op grond van de Lager Onderwijswet in een gemeente van de grootte van Heer het Gemeentebestuur mag overgaan tot stichting van een openbare Lagere School bij een te verwachten leerlingenaantal van 51 leerlingen.

¹⁾ Zie de artikelen 72, 73 en 129—132 van de Lager Onderwijs-wet 1920.

Als argument voor de afwijzing verschuilen gemeente-bestuur, Ged. Staten en de Kroon zich achter de uitwijkmogelijkheid die de Lager Onderwijswet biedt²⁾: Een gemeentebestuur mag overgaan tot het sluiten van een overeenkomst met een naburige gemeente om de leerlingen aldaar een openbare school te laten bezoeken, mits de afstand door de leerlingen af te leggen kleiner is dan 5 km.

In Heer is deze afstand inderdaad gemiddeld „slechts” 4 km, maar het is toch vanzelfsprekend dat de wetgever hier slechts een oplossing voor zeer bijzondere gevallen ter voorkoming van dwergschooltjes heeft willen geven!

Bezien we hiernaast de eisen, die gesteld worden bij de stichting van een bijzondere lagere school, dan treft onmiddellijk, dat het gemeentebestuur verplicht is financiële medewerking te verlenen indien het schoolbestuur een verklaring overlegt, dat ten minste 50 leerlingen de school zullen gaan bezoeken. (Dit in gemeenten met minder dan 25.000 inwoners.) In de grootste gemeenten (met meer dan 100.000 inwoners) geldt het aantal van 125 leerlingen.

Wel gelden hierbij nog enkele belemmerende bepalingen, om te voorkomen, dat steeds gelijksoortige kleine schooltjes zouden worden gesticht, maar uit de voorgenoemde gegevens blijkt toch wel duidelijk, dat zelfs indien in een kleine gemeente de ouders van een aantal leerlingen, dat ver boven dat van de voor bijzondere scholen in de grootste gemeenten vereiste minimum van 125 leerlingen uitgaat, voor hun kind openbaar onderwijs verlangen, onze wetgeving hen hierbij in de steek kan laten.

Naar mijn mening is een ernstige waarschuwing dan ook op zijn plaats, om de in het parlement van rechtse zijde ondernomen pogingen de pacifikatie ook uit te breiden tot de overige takken van ons onderwijs (in het bijzonder Nijverheids Onderwijs en Middelbaar Onderwijs) voorlopig zeer kritisch te beschouwen.

Zolang de Lager Onderwijswet nog niet zodanig is gewijzigd, dat de artikelen, die de diskriminatie van het Openbaar Lager Onderwijs mogelijk maken, in gunstiger zin zijn herzien, ware geen steun aan nieuwe pacifikatie onderwijswetten te verlenen.

De minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen kent deze bezwaren, (welke ook door grote onderwijsorganisaties als de Nederlandse Onderwijzers Vereniging en Volksonderwijs herhaaldelijk onder zijn aandacht worden gebracht) en heeft bij de indiening van het wetsontwerp betreffende het Kleuteronderwijs een aantal nieuwe regels ontworpen, omdat ook hij klaarblijkelijk de huidige toestand bij het Lager Onderwijs onbevredigend vindt. Er zijn immers in ons land ongeveer 300 gemeenten, waar geen openbaar onderwijs wordt gegeven, terwijl de Grondwet eist, dat in alle gemeenten voldoende gelegenheid tot het ontvangen van openbaar onderwijs in een genoegzaam aantal scholen moet worden gegeven.

De eis van de Lager Onderwijs-wet, dat 12 (!) leerlingen voldoende zijn om over te gaan tot stichting van een openbare school, is volko-

---

²⁾ Zie artikel 19 vierde lid van de Lager Onderwijs-wet 1920.

men krachteloos gemaakt door een te veelvuldig hanteren van de dispensatiemogelijkheid, dat enige gemeenten samen een overeenkomst kunnen sluiten om hun kinderen in een gemeenschappelijke school openbaar onderwijs te geven.

De minister stelt nu bij het wetsontwerp tot regeling van het kleuteronderwijs voor om de gemeentebesturen (in gemeenten met minder dan 50.000 inw.) te verplichten een openbare kleuterschool op te richten, indien deze school voor minimaal 30 leerlingen wordt aangevraagd. Voor het bijzonder onderwijs gelden dezelfde getallen.

Zo op het oog lijkt deze nieuwe methode dus wel een verbetering, maar helaas ook hier is de ontduikingsmogelijkheid weer zeer duidelijk ingevoerd met de bijzondere bepaling (welke vanzelfsprekend alleen voor het openbaar onderwijs geldt!) dat de plicht tot oprichting van een kleuterschool vervalt indien de Raad van oordeel is, dat in naburige gemeenten op „bevredigende” wijze in de behoefte aan openbaar kleuteronderwijs is voorzien. Wat dat „bevredigend” wil zeggen zal voor voorstanders van openbaar onderwijs wel angstige gedachten met zich meebrengen!

Het is dan ook verheugend, dat de minister (zij het op aandrang van de Tweede Kamerfrakties!) in de memorie van antwoord op de beschouwingen van vele Kamerleden is ingegaan, door nadrukkelijk de verzekering te geven, dat een regeling tussen twee gemeenten onderling slechts bij hoge uitzondering wenselijk zal worden geacht. Regel zal volgens de nadrukkelijke belofte van de minister zijn, dat in iedere gemeente openbaar kleuteronderwijs wordt gegeven.

Toch zal men nog duidelijker uitspraken en vooral daden van de minister verlangen alvorens mede te kunnen werken aan overigens misschien ook nog zo begrijpelijke voorstellen tot uitbreiding van de pacifikatie tot andere onderwijstakken. Temeer daar een bekende figuur als de oud-minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, prof. J. J. Gielen (K.V.P.) en een rechts georiënteerd dagblad als „Trouw” als hun mening hebben gegeven: „Openbaar onderwijs moet een uitzondering zijn en het bijzonder onderwijs regel!”³⁾

Onder deze omstandigheden past een liberaal wel uiterste waakzaamheid, opdat de democratische rechten van de minderheden in ons volk niet in verdrukking komen.

Het wonderbaarlijke feit doet zich nu voor, dat de schoolstrijd begonnen is door de voorstanders van het bijzonder lager onderwijs, met als strijdleus „Volledige financiële gelijkstelling met het openbaar lager onderwijs”, terwijl het er nu op gaat lijken, dat deze strijd net andersom zal moeten worden hervat om ook een volledige objectieve beoordeling van de noodzaak van stichting voor de openbare school te verkrijgen.

³⁾ Dagblad „Trouw” van 28 juni 1951: „Wij moeten ons bewust worden, dat de schoolstrijd in Nederland pas geëindigd zal zijn door de verdwijning van de openbare school. Die school kan alleen verdwijnen als de bijzondere school en de idee van het bijzonder onderwijs weer in den aanval zijn”.

Prof. J. J. Gielen (in „Limburgs Dagblad” van 9 oktober 1954): „De enige rationele oplossing te aanvaarden die in een gemengd land alle onrust kan wegnemen n.l. dat het bijzonder onderwijs primair, het openbaar aanvulling wordt”.

INHOUD

Mr. H. van Riel: <i>Jacques Mallet du Pan</i>	49
Dr. H. J. Roethof: <i>Hulpverlening aan minder geprivilegieerde gebieden</i>	58
P. C. Boevé: <i>Hernieuwde schoolstrijd</i>	70

In volgende nummers kan publikatie worden verwacht van:

H. J. Noortman: *Het liberalisme in West-Duitsland.*

Dr. K. van Dijk: *Het liberale standpunt inzake het maatschappelijk werk.*

Prof. Dr. C. Goedhart: *Liberale fiskale politiek.*

Mr. A. Stempels: *Herziening grondwetsbepalingen inzake processies en de Europese conventie voor de rechten van de mens.*

Drs. A. Eizinga: *Een protestantse visie op het liberalisme.*

DEZE WERELD IS, MET AL HAAR ELLENDE, te schoon om haar te laten verzinken in een nacht van menselijke ontaarding en blindheid van den geest. Wij rekenen niet meer met een spoedig einde van allen tijd. Dit erfgoed der eeuwen, dat Westerse cultuur heet, is ons toevertrouwd, om het uit onze sterfelijke handen over te leveren aan de komende geslachten, gespaard, behoed, als het kan vermeerderd en verbeterd, als het moet geslonken, maar tot elken prijs zoo zuiver, als ons beste kunnen het vermag. Het vertrouwen in den arbeid, het geloof in de mogelijkheid van redding, den moed, om die te bevorderen, kan niemand ons ontnemen. Wij vragen niet, wie het zullen zijn, die van ons werk de vruchten plukken."

JOHAN HUIZINGA

„In de schaduwen van morgen”, p. 211.

OCTOBER 1956

L*iberaal*
R*eveil*

EERSTE JAARGANG NR 4

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL · SECRETARIAAT BOTTICELLIJSTRAAT 8, AMSTERDAM (Z.)

REDACTIE

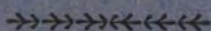
W. Altink	<i>Amsterdam</i>
P. C. Boevé	<i>Amstelveen</i>
Prof. Mr. N. E. H. van Esveld	<i>Rotterdam</i>
Mr. W. H. Fockema Andreae	<i>Rotterdam</i>
H. H. Jacobse	<i>Amsterdam</i>
Drs. H. A. Korthals	<i>Voorschoten</i>
Drs. R. H. Neuberg	<i>Amsterdam</i>
Dr. E. Nordlohne	<i>Amsterdam</i>
Drs. L. D. Oosterveld	<i>Amsterdam</i>
Dr. H. J. Roethof	<i>Den Haag</i>
Prof. Dr. H. J. Witteveen	<i>Rotterdam</i>

DOELSTELLINGEN

LIBERAAL REVEIL zal een discussie- en studieorgaan zijn met betrekking tot de formulering en toepassing van de liberale beginselen in het licht van de tegenwoordige tijd;

LIBERAAL REVEIL zal daartoe als vernieuwende factor op verantwoord niveau onderwerpen van politieke, sociale, culturele en economische aard behandelen;

LIBERAAL REVEIL zal onafhankelijk zijn van enige politieke organisatie, teneinde zijn taak op onbevangen en kritische wijze te kunnen verrichten.

Redactie adres: Botticellistraat 8. Amsterdam-Z.

Administratie: p/a Uitgeverij G. Stempfer, Prinsengracht 1079, Amsterdam-C

Abonnementsprijs: f. 5.50 per jaar. Losse nummers f. 1.50

Postgironummer: 65.61.16, ten name van

Stichting Liberaal Reveil
te Amstelveen.

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL

Liberaal Reveil

EERSTE JAARGANG No. 4

A. Szász

DRIE EUROPA'S

EEN VERSCHIJNSEL, dat voor het Europa van de twintigste eeuw kenmerkend kan worden genoemd, is de opkomst van de integratiegedachte. Niet, dat het denkbeeld van een verenigd Europa nieuw is; zo men dit al niet tot Karel de Grote terug wil voeren, tot Napoleon kan men gerust gaan. Maar de gedachte van integratie op grond van gelijkwaardigheid begint pas in deze tijd veld te winnen. Het is opmerkelijk, dat dit gebeurt in een tijd, dat er duidelijker dan ooit een scheidingslijn door ons werelddeel loopt. Juist deze scheiding heeft naar verhouding homogene delen doen ontstaan, waar vroeger een heterogeen geheel was.

Spreekt men in het westen over Europa, dan bedoelt men meestal West-Europa; hier gaat de Europese Geschiedenis van uit, die men op school leert, hierop heeft de Europese integratie betrekking. Ondanks vele onderlinge verschillen is dit gebied cultuur-historisch één. Het werd vanuit Rome gekerstend en lag gedurende de middeleeuwen in het krachtveld van de Rooms-katholieke Kerk. Een gemeenschappelijk geloof en zelfs een gemeenschappelijke taal, het Middeleeuws Latijn, door prof. Mohrmann in haar oratie substraat van de Westeuropese cultuur genoemd, scheidden het van het orthodoxe, Grieks georiënteerde oosten. Het leven in de middeleeuwen werd door de Kerk beheerst; de Staat was een Christelijke Staat, die in samenwerking met de Kerk voor de handhaving van de door God gewilde orde zorgde.

Dit werd anders in de late middeleeuwen. Met de investituurstrijd zien wij de scheiding komen tussen Kerk en Staat, die na de Renaissance zijn stempel drukt op Westeuropa. Tezamen waren zij bij machte, het leven van het individu geheel te beheersen, afzonderlijk kunnen zij zelfs op hun eigen gebied hun oude gezag niet handhaven. De Kerk niet, omdat haar het machtsapparaat daartoe voortaan ontbreekt (behalve in Spanje); zo kan de reformatie zich doorzetten, terwijl ook in de landen, die katholiek blijven, de positie van de Kerk een geheel andere wordt. Maar ook de Staat verliest aan autoriteit, als hij de kerkelijke steun ontbeert; zelfs op een uitgesproken werelds gebied als het economisch leven wordt zijn dominerende positie althans na het mercantilistische tijdperk niet meer geduld. De scheiding tussen Kerk en Staat is een der belangrijkste factoren, waardoor de Westeuropeaan zich kan emanciperen; zowel op geestelijk als op economisch gebied wordt hij handelingsbekwaam.

Men kan de ontwikkeling na de Renaissance typeren als vier eeuwen individualisme. Hiermee hangen samen verdraagzaamheid en een zeker relativisme, eerder karaktereigenschappen dan beginselen; zij vormen de basis van de Westeuropese democratie. In feite is dit liberalisme, maar deze mentaliteit heeft het gehele Westeuropese leven doordrongen, zelfs religieuze en politieke richtingen die oorspronkelijk en theoretisch ook nu nog diametraal tegenover het liberalisme staan.¹⁾

* * *

Zien wij thans naar de andere kant van Europa: het eigenlijke Oosteuropa of Europees Rusland. Een vaag besef van de grote verschillen met het westen brengt velen er toe, de Russen min of meer als Aziaten te beschouwen, hetgeen echter slechts wijst op een gebrekkige kennis van Russen en Aziaten beide. Rusland werd gekerstend vanuit Byzantium; het schisma van 1045 tussen het Oost- en het Westromeinse Rijk had nog niet plaats gevonden, doch wierp zijn schaduw reeds vooruit, en het besluit van Wladimir van Kiew in 988 om het orthodoxe geloof te omhelzen betekent tevens een plaatsbepaling in dit conflict tussen Oost en West. Veel meer nog dan dit heeft de Mongoolse overheersing er toe bijgedragen, de kloof met het westen te verbreden. Met het orthodoxe geloof kwam het Byzantijnse „caesaropapisme”, de verbon-

---

¹⁾ Men ziet dit bijvoorbeeld aan de Nederlandse socialisten, al beseffen wij het lang niet altijd; hun „burgerlijkheid” schijnt in internationale socialistische kringen bijna spreekwoordelijk te zijn.

denheid van Kerk en Staat, naar Rusland. Ook in het westen bestond tussen beide een sterke band, doch in Rusland werd deze door geen Renaissance of hervorming verbroken. Integendeel, nadat het Mongoolse juk was afgeschud, ontwikkelde de eenheid Kerk-Staat zich tot een volkomen overheersing van de Kerk door de Staat. Het was de Goddelijke positie van de Tsaar, die het Rijk bijeenhield; heerser „bij de gratie Gods” was hier geen lege formule. De Staat verenigde wereldlijk en Goddelijk gezag in zich; expansie van de Staat was verbreiding van het geloof. Dit heeft het messianisme, aanwezig in ieder volk (men denke slechts aan de Nederlandse roeping in Indië) bij de Russen sterk gestimuleerd. Het werd nog versterkt door de val van Byzantium in 1453, waardoor Moskou het laatste bolwerk werd van het ware (orthodoxe) geloof, waarmee het als het ware werd vereenzelvigd. Berdjajef drukt het zo uit, dat de orthodoxe Kerk werd genationaliseerd. Beroemd is de uitspraak van de monnik Philoteos, dat twee Rome's gevallen zijn, het derde staat, en een vierde nooit zal komen. Men moet het Russische messianisme echter niet uitsluitend godsdienstig zien. Vooral in de negentiende eeuw kreeg het een overwegend sociaal karakter. Telkens weer komt men de overtuiging tegen, dat Rusland een roeping te vervullen heeft tegenover het westen, ja de gehele wereld; zeer sterk vindt men het bij de Russische communisten, maar het is verre van nieuw.

Nog een andere Russische eigenschap is terug te voeren tot de versmelting van Kerk en Staat. In de scheiding tussen deze twee kan men, zoals gezegd, in belangrijke mate de wortels zien van het westerse individualisme. In Rusland nu ziet men van ouds een geestesgesteldheid, die men als het tegengestelde van westers individualisme kan beschouwen: „sobornost”²⁾, het „wij-principe”. Als uiting van een traditioneel collectivisme noemt men vaak de bekende Russische dorpsgemeenschap, de „mir” of „obsjtjina”, meer dan eens met de moderne kolchoz vergeleken. De Russische boeren kenden altijd een sterk saamhorigheidsgevoel. Het Romeins eigendomsbegrip was hun vreemd, „hun” grond was van de mir. Zelfs in de tijd, dat niet alleen de grond maar ook de opwonenden eigendom waren van de grondbezitter, bestond dit gevoel bij de boeren, zoals blijkt uit het gezegde: „wij horen U, maar de grond hoort ons”. Toen in de tweede helft van de vorige eeuw de lijfeigenschap werd opgeheven en men begreep, dat de bevrijde boeren ook land moesten krijgen, werd dit land aan de mir overgedragen. Eerst minister

---

²⁾ En onvertaalbare term, ingevoerd door de filosoof Chomjakof en afgeleid van sobor-concilie. Berdjajef bespreekt dit begrip uitvoerig; men vindt het ook bij S. Frank en voorts bij Normano.

Stolypin trachtte het privé-bezit bij de boeren te stimuleren, maar dit heeft niet meer veel uitgemaakt.

Ook de Russische intelligentsia uit de vorige eeuw kende het westerse individualisme niet. De gehele vorige eeuw stond in het teken van de strijd tussen Slaphophilen en westerlingen (zapadniki), een strijd die de positie van Rusland ten opzichte van het westen betrof. Niettemin waren de verschillen tussen beide richtingen in dit opzicht niet zo groot: beide namen tegenover de westerse „burgerlijkheid” een afwijzend standpunt in. Hun grote angst was, dat deze met het westerse kapitalisme hun land zou binnendringen; ook het westen zou er immers aan ten gronde gaan, als het niet door Rusland werd gered. Afkeer van het burgerlijk individualisme is, zoals bekend, ook de huidige Russische communisten niet vreemd.

Een derde kenmerk van de Russen is hun gebrek aan relativisme; men spreekt in dit verband wel van maximalisme. Frank noemt dit „.....mischien het grootste verschil tussen de Westeuropese en de Russische geest. Aan de Russische geest is de gedifferentieerdheid, de afzondering van aparte gebieden en waarden van het Westerse leven vreemd en onbekend.....”

Deze „afzondering van aparte gebieden en waarden” in het westen betreft lang niet in de laatste plaats de reeds meermaal genoemde scheiding van het religieuze en het wereldlijke leven, die zoveel tot het westerse relativisme en westerse verdraagzaamheid heeft bijgedragen. Het maximalisme, aldus Berdjajef, is de oorzaak van het extreem karakter van het Russische communisme. Met name schrijft hij dit niet toe aan het sociaal en economisch stelsel van het communisme. Zou het communisme niet in Rusland zijn verwezenlijkt, maar in Westeuropa, dan zou het volgens hem een geheel ander, een veel burgerlijker karakter hebben gehad.

Het is wellicht van belang er op te wijzen, dat de veranderde positie van de Kerk in Rusland veel minder heeft veranderd, dan op het eerste gezicht lijkt. Het is niet verwonderlijk, dat na de vernietiging van het oude regime ook de ermee verbonden Kerk in discrediet is geraakt. Een scheiding tussen de van ouds verbonden geestelijke en wereldlijke gebieden heeft dit echter niet teweeg gebracht. Ook het gezag van de huidige Staat berust op religieuze grondslag; echter niet op het orthodoxe geloof, maar op het communisme, dat — weer in Berdjajef's woorden — er op gericht is, alle religieuze behoeften van de mens te bevredigen en hem de zin van het leven te openbaren.

Nog één belangrijk verschil met het westen zij hier genoemd: de diepe kloof tussen de bovenlaag, of liever lagen, en het „duistere volk”;

geen middenstand vulde deze op. Een deel van de intelligentsia, vooral de populistten (narodniki) voelden dit als een kwaad en trachtten, gedreven door romantische ideeën, de kloof te overbruggen. Een tijdlang was het onder hen zelfs mode, het „volk” in zijn kleding te imiteren en men vertelde van iemand, dat zijn verkleeding zo goed gelukt was, dat voorbijgangers op straat hem voor een Pers hielden!

Het is waarschijnlijk, dat de veranderingen in het materiële en culturele peil van het volk met een verandering van geestesgesteldheid gepaard zullen gaan; een toenemend individualisme in de toekomst is niet onmogelijk. Dit zou gebeuren in een tijd, dat in het westen de gemeenschap steeds meer nadruk krijgt. Het zou niet de eerste keer zijn, dat de Russische ontwikkeling tegen de westerse ingaat; de lijfeigenschap werd tijdens Iwan de Verschrikkelijke ingevoerd in de zestiende eeuw, juist toen deze in het westen begon te verdwijnen.

* * *

Centraal Europa, dat tussen de hierboven genoemde uitersten inligt, kan in twee stukken worden verdeeld.

Het westelijk deel, in hoofdzaak Duitsland en Italië, heeft veel overeenkomst met Westeuropa. Prof. Bouman, die aan de verschillen een grote betekenis toekent, plaatst de verwijdering in de zeventiende eeuw. Op het ogenblik rekent men dit gebied (op Oost-Duitsland na) tot het westen, doch een verschil in democratische traditie is niet te ontkennen.

Een geheel eigen plaats neemt oostelijk Centraal Europa in. De Duitsers noemen het met een grammaticaal wonderlijke, doch overigens zeer treffende benaming „Zwischeneuropa”. De brede strook, die zich uitstrekt van de Oostzee tot de Adriatische en Zwarte Zee, wordt bewoond door vele volken met uiteenlopende taal en godsdienst. In feite hebben al deze volken slechts hun ligging tussen verschillende grootmachten gemeen; deze ligging heeft in grote mate hun geschiedenis en cultuur bepaald.

Het Christendom ontvingen zij hetzij uit Rome, hetzij uit Byzantium; de scheidingslijn, die veel meer aangeeft dan een verschil in godsdienst, loopt soms dwars door één volk, zoals in Joegoslavië, waar Serven en Kroaten, die dezelfde taal spreken, zich tot verschillende werelden rekenen.

Gedurende hun gehele geschiedenis vormde voor al deze volken de Drang nach Osten (in de een of andere vorm) een voortdurende bedreiging uit het westen. Uit het oosten drongen de Russen op, de

Mongolen hierin aflossend, terwijl in het zuiden lange tijd het Turkse Rijk een groot gebied beheerste.

Men kan zeggen, dat Tusseneuropa gedurende de middeleeuwen tot de Europese gemeenschap behoorde, voor zover het niet onder Turkse overheersing stond. De Universiteiten van Krakau en Praag behoorden tot de centra van Europese cultuur; de typisch Westeuropese Renaissance zette zich via Boeda, Praag en Krakau door tot de Russische grensgebieden.

Het is interessant, dat — geheel anders dan in Rusland — in Hongarije reeds in 1222, slechts zeven jaar na de Engelse Magna Charta, de Gouden Bul de macht van de koningen beknotte, terwijl ook in de Pools-Lithause unie een voor die tijd uitzonderlijke vrijheid heerste. Van een politiek belangrijke burgerstand kon toen nog nergens worden gesproken; de vrijheid kwam ten goede aan de adel, die het parlement beheerste. In Polen was dit de szlachta, een groep die weliswaar zo groot was dat men wel van adelsproletariaat spreekt, doch die haar voorrechten niet alleen naar boven, maar ook naar beneden angstvallig verdedigde. In Westeuropa was de toestand vaak niet zo heel anders, maar toen in Frankrijk de derde stand de macht veroverde, was Tusseneuropa reeds door de omringende mogendheden onder de voet gelopen, waardoor een normale ontwikkeling niet mogelijk was. Daarbij komt, dat de middenstand hier voor een belangrijk deel uitheems was. Duitse kolonisten werden vaak opzettelijk aangetrokken, zoals in Hongarije, waar de Duitse immigratie door een in 1766 speciaal hiertoe in Wenen opgerichte commissie werd bevorderd. Ook de Joodse minderheid was in de middenstand sterk vertegenwoordigd. Door de uitheemse overheersing en de afwezigheid van een eigen sterke middenstand werd de positie van de adel een geheel andere, een meer nationale, dan in West- of Oosteuropa. De grote afstand tussen de bovenlagen en het grotendeels agrarische volk was echter met de Russische toestand te vergelijken.

De opkomst van het liberalisme van Tusseneuropa verdeeld en overheerst door de omringende machten. Het is niet verwonderlijk, dat het opkomende vrijheidsbeginsel hier met nationale onafhankelijkheid werd verbonden en niet, althans lang niet in de eerste plaats, met individuele vrijheid. Hier ligt de oorsprong van het chauvinisme, dat in deze gebieden zo veel kwaad heeft gesticht. Dit betekent niet, dat een liberale geestesgesteldheid geheel afwezig was; zij was echter veel zwakker dan in het westen en door de omstandigheden omgevormd.

Het economisch liberalisme had er weinig betekenis. Een groot-scheepse industriële revolutie had in de vorige eeuw niet plaats ge-

vonden; toen industrialisatie in onze tijd steeds nodiger werd, lag het voor de hand om voor hulp naar de Staat te kijken; ook de internationale toestand werd voor een economisch liberalisme steeds minder gunstig. Wat liberalisme op politiek gebied betreft, dit kon weliswaar aansluiten op een eeuwenlange parlementaire traditie, doch deze was steeds tot een kleine groep beperkt. De middenstand, betrekkelijk jong en nog steeds in wording, was zeer nationalistisch en voor een opkomende democratie geen gunstige voedingsbodem.

Doordat na de eerste wereldoorlog de druk der omliggende machten wegviel en de Donaumonarchie werd opgedeeld, werd Tusseneuropa onafhankelijk. De dringende problemen, waarvoor de nieuwe landen stonden, vertoonden met de Russische veel overeenkomst:

1. Een schrikbarende armoede en overbevolking op het land, en
2. een overeenkomstig laag sociaal en cultureel peil.

Een extreem nationalisme en conservatisme, aangewakkerd door ingewikkelde nationaliteitenproblemen, maakte regionale samenwerking van enige betekenis en daarmee een ontwikkeling op grote schaal onmogelijk; de crisis en de internationale toestand maakten de toestand nog veel erger.

Velen vestigden in deze tijd hun hoop op de Duitse „nieuwe orde”, die echter slechts oog had voor directe Duitse belangen en de verschillende Tusseneuropese landen tegen elkaar uitspeelde.

Het hierop volgende Russische tijdperk, hoezeer ook Rusland bevoorrelend, verschilt hierin van het Duitse. De ongetwijfeld dringend noodzakelijke industrialisatie werd aangepakt met hetzelfde extremisme als in Rusland, vooral in het Stalinistische tijdperk, doch sloot hier veel minder bij de traditie aan en veroorzaakte veel meer wrijving. Dit neemt niet weg, dat de economische en culturele ontwikkeling en ook de regionale samenwerking, die vroeger ondanks de algemeen erkende noodzaak niet konden worden doorgevoerd en thans met geweld en ten koste van grote offers worden opgelegd, later als een belangrijke fase in de geschiedenis van deze landen zal worden gezien, wellicht zelfs een, die Tusseneuropa dichter bij Westeuropa brengt.

Men kan, waar het gaat om vrijheid en democratie, West- en Oosteuropa als uitersten tegenover elkaar plaatsen en Tusseneuropa in een tussenpositie zien. In dit artikel is hiertoe een poging gedaan. Verwijdt men echter zijn beschouwing tot groter dan Europese schaal, dan zullen uitersten zich naderen en verschillen blijken te zijn in één cultuur van gemeenschappelijke oorsprong.

Het besef van deze betrekkelijkheid is even noodzakelijk als de onderkenning van de verschillen om te komen tot een juist perspectief, waar een liberaal meer dan wie ook op prijs stelt.

L i t e r a t u u r :

- Prof. dr. P. J. Bouman: Van Renaissance tot Wereldoorlog.
Prof. O. Halecki: Borderlands of Western Civilization - A. History of East Central Europe.
N. Berdjajef: The Russian Idea - Betekenis en Oorsprong van het Russische Communisme.
Prof. dr. S. Frank: De Russische Wereldbeschouwing.
J. F. Normano: The Spirit of Russian Economics.
E. Lemberg: Osteuropa und die Sovjetunion.
H. Ripka: The Liberal Tradition (in Challenge in Eastern Europe, ed. C. E. Black).
„Europe and Russia”, notes drawn up by the European Cultural Centre, Outline for discussion no. 13 (European Youth Campaign).

DE ANTI-REVOLUTIONAIRE RICHTING EN WIJ

WIE IN ZIJN LEVEN voor het eerst van een anti-revolutionaire partij of van een anti-revolutionaire staatkunde hoort spreken, vraagt zich meestal nieuwsgierig af, tegen welke revolutie die politiek gekeerd is. Men denkt natuurlijk, tegen de communistische revolutie, want deze revolutie vormt een bedreiging voor de toekomst. Merkwaardig genoeg wordt die revolutie niet bedoeld. De anti-revolutionair is stellig wel tegen de communistische revolutie, maar hij ontleent zijn naam niet aan de bestrijding van die revolutie. Als men achter deze wijsheid gekomen is, gaat men denken, dat de anti-revolutionairen tegen elke revolutie als zodanig zijn. Doch dan is men op de verkeerde weg. Vraagt u maar aan een anti-revolutionair, of hij tegen de opstand van 1568, van de Nederlanden tegen Spanje, is. Hij zal ontkennend antwoorden. Integendeel, hij beschouwt de opstand, ten eerste niet als een opstand, en ten tweede als het stempel dat ons volkskarakter, door Oranje en onder invloed der hervorming, ontving.

Vraagt u maar eens aan een anti-revolutionair of hij tegen de omwenteling van 1688 is, the Glorious Revolution, van stadhouder Willem III tegen Koning James II Stuart. Ook nu weer zal hij ontkennend antwoorden en het, integendeel, een daad van anti-revolutionaire staatkunde achten, dat de stadhouder, eenmaal koning van Engeland geworden, een „Verklaring van parlementaire rechten” uitvaardigde, waarbij in Engeland de protestantse parlementaire monarchie werd gevestigd.

U kunt zelfs nog een stap verder gaan, en een anti-revolutionair de vraag voorleggen, of hij gekant is tegen de opstand der dertien Amerikaanse koloniën tegen de Engelse koning, in 1774. De anti-revolutionair zal ook nu weer ontkennend antwoorden en zal zelfs zijn instemming betuigen met de Onafhankelijkheidsverklaring van 1776. Deze verklaring, opgesteld door Thomas Jefferson, zeide:

- „Wij houden de volgende waarheden voor vanzelfsprekend:
„ — dat alle mensen gelijk geschapen zijn, dat zij door hun schepper
„ begiftigd zijn met bepaalde onvervreembare rechten, waaronder het
„ recht op leven, op vrijheid en op nastreven van geluk;
„ — dat, om deze rechten te waarborgen, besturen onder de mensen
„ zijn ingesteld, die hun juiste macht afleiden van de instemming
„ dergenen die bestuurd worden;
„ — dat, wanneer ooit enigerlei vorm van bestuur deze doeleinden af-
„ breuk doet, het een recht is van het volk, dit bestuur te wijzigen
„ of op te heffen en een nieuw bestuur in te stellen, waarbij zijn
„ grondslag op zulke beginselen wordt opgetrokken en zijn uitvoe-
„ rende organen op zo'n wijze vorm zullen krijgen als het volk het
„ meest gewenst acht ter verzekering van zijn veiligheid en geluk.”

Is „1776” voor de anti-revolutionair een goed jaar, bitter smaakt hem „1789”. De revolutie, die hij bestrijden wil, is de Franse revolutie. Nu wordt met de woorden „Franse revolutie” een tamelijk langdurige ontwikkeling in de Franse geschiedenis aangegeven. Men kan in de geschiedenis der Franse revolutie duidelijk twee perioden aanwijzen. De eerste periode is liberaal en duurt van 1789 tot 1792. Haar wijsgeer is Voltaire, haar staatsman graaf Mirabeau. De tweede periode is radicaal en duurt van 1792 tot 1795. Haar wijsgeer is Rousseau, haar vertolker in het politieke treurspel is Robespierre.

De liberale periode bracht de vrijheid van de burger, zij bracht geestelijke vrijheid; hervormde de absolute monarchie tot een constitutioneel koningschap met ministeriële verantwoordelijkheid; verdeelde het grootgrondbezit van rooms-katholieke kerk en adel en maakte de boer tot eigenaar van de grond; vernietigde de horigheid en hief de belemmeringen in het bedrijfsleven, veroorzaakt door 't gildewezen, op.

De radicale periode verving, op grond van het beginsel der volkssoevereiniteit, de constitutionele monarchie door een republiek; de soevereine collectieve wil leidde tot het vooropstellen van de staatsalmacht. De gedachte van de gelijkheid werd op het sociale vlak ingevoerd met beperking van het bezitsrecht. Er kwam ten slotte zelfs een staatsgodsdienst van de rede. In de radicale periode komen personen naar voren die de nivellering nastreefden en een socialistische omwenteling voorbereidden.

Wanneer men zegt, tegen de Franse revolutie te zijn, zal men, lijkt mij, toch ten minste nader moeten aangeven, tegen welke periode, en zo mogelijk tegen welke verrichtingen in die periode, bezwaar gevoeld wordt. Wie dit nalaat, loopt wel gemakkelijk heen over bijv. de beginselen van „plakkaat van verlatinge” van 1581, de „bill of rights” van 1689 en de „declaration of independence” van 1776, die in de „déclaration des droits de l'homme et du citoyen” van 1789 duidelijk weerpiegeling vinden. Wie iets van de Nederlandse, Engelse of Amerikaanse vrijheidsverklaringen meent te moeten aanvaarden, kan de Franse verklaring niet volledig van de hand wijzen, zonder met zich zelf in strijd te komen.

DE SCHOOLSTRIJD, OORZAAK VAN ANTI-REVOLUTIONAIRE ORGANISATIE.

Zoals bij elke politieke stroming, heeft ook bij de anti-revolutionaire richting een bepaald belang de stoot gegeven tot oprichting en uitbouw van een organisatie. Ditmaal was het belang de confessionele, de christelijke school.

Sedert de Bataafse republiek (Van der Palm) was het lager onderwijs een voorwerp van overheidszorg. Na de invoering van de liberale grondwet van 1848 mocht een particuliere, christelijke school wel worden opgericht, maar zij kon van de overheid geen financiële tegemoetkoming ontvangen. Hierdoor werd het confessionele onderwijs dus duur voor degenen, die dit onderwijs voor hun kinderen wensten. De financiële zorgen van het confessionele onderwijs werden vooral ver-

groot, toen de lager onderwijswet van 1878 op verschillende punten uit overwegingen van hygiëne zwaardere eisen ging stellen, waaraan lokalen, klasse-indeling, enz. in alle scholen van lager onderwijs moesten voldoen.

De strijd voor de christelijke lagere school, dat wil zeggen, de strijd om overheidssubsidie voor het christelijke lagere onderwijs bracht het reformatorische deel van het Nederlandse volk bijeen.

Het typeert de veelzijdigheid van de gereformeerde theoloog-journalist-staatsman dr. A. Kuiper, dat hij de basis van deze strijd wist te verbreden tot strijd voor de emancipatie van de „kleyne (gereformeerde) luyden”, die, ten gevolge van het censuskiesrecht, een minder dan evenredige invloed in de Staten-Generaal bezaten. Kuiper was het, die de anti-revolutionaire kiesverenigingen samensmeedde tot de anti-revolutionaire partij en bovendien haar eigen theoretisch fundament nader uitwerkte.

Dit fundament is samen te vatten in de woorden: „Alle gezag is van God”, en staat dus in onverzoenlijke tegenstelling tot de gedachte van Rousseau, dat het gezag ontstaat bij maatschappelijk verdrag. De overheid is, er, naar anti-revolutionaire opvatting, „om der zonde wil”, dat wil zeggen omdat de maatschappij nu eenmaal geen leiding missen kan. De overheid is geen doel in zich zelf, maar zij is Gods dienaar met een eigen roeping en een eigen taak.

De anti-revolutionaire partij is er om te getuigen, dat ook op politiek terrein het woord Gods de beslissende factor is en zij keert zich derhalve tegen de rationalistische ideeënwereld van de leiders der Franse revolutie in de radicale periode. Het staatkundige leven wordt gekenmerkt door de strijd tussen gezag en vrijheid, tussen macht en recht. Waar ligt de grens tussen beide polen? De anti-revolutionair aarzelt niet en zegt terstond: de grens van het gezag en de grens van de vrijheid zijn, in de consciëntie van overheid en onderdaan, gebonden aan de ordinantiën Gods. De overheid is gehouden in de consciëntie een grens te erkennen voor haar macht, voorzover die consciëntie het vermoeden van achtbaarheid niet mist en haar uitspraak geen afbreuk doet aan de vervulling van de noodzakelijke overheidstaak.

GRONDSLAGEN VAN DE ANTI-REVOLUTIONAIRE RICHTING.

In het gesprek over de grondslagen voor partijvorming stelt de anti-revolutionair steeds centraal de vraag, wat dunkt u van de oorsprong van het gezag. Wie dan bestrijdt dat het gezag van God afkomstig zou zijn, dan wel zegt, ten aanzien van de oorsprong van het gezag geen mening te hebben, wordt beschouwd het essentiële te missen om samen mee in één partijverband georganiseerd te kunnen zijn. Telkens laat de anti-revolutionaire partij weten, dat iemand, die als christen in de wereld wil staan, geen goede invloed kan uitoefenen, wanneer hij met aanhangers van de leer van de volks- of staatssoevereiniteit in één partijverband optrekt. De anti-revolutionaire partij verwijt in het bijzonder de partij van de arbeid en de volkspartij voor vrijheid en democratie, de mens, — en niet God —, centraal in haar gedachten te plaatsen.

Nu de anti-revolutionaire partij zo duidelijk het liberalisme verwerpt, is het zaak, haar fundament op hechtheid te onderzoeken en na te gaan, of het werkelijk tot een eigen, van het liberalisme afwijkende, staatkunde voert.

Wanneer de anti-revolutionairen zeggen, dat alle gezag van God is, nemen zij hun uitgangspunt in de ontoereikendheid van de zinnen. Hun gezagsleer heeft een mistieke kern. God is immers niet waarneembaar. In wetenschappelijke zin, en derhalve ook in staatsrechtelijke zin, existeert God niet. God bestaat slechts, voorzover de individuele mens daarvan de innerlijke zekerheid heeft. Het gelóóf in God is voor velen een werkelijkheid. Die werkelijkheid ligt in het bereik der waarneming en is ook voor de staatkunde van belang. Er zijn inderdaad individuen, die menen, dat God met hen spreekt, en die „door de verborgen omgang met God” normen in zich voelen opdringen waardoor zij tot handelen of dulden komen. Aldus en in zover is het duidelijk, dat er een nauw, een oorzakelijk verband kan bestaan tussen geloofsovertuiging en politiek handelen. Voor een individu, voor een „onderdaan” is het mogelijk, in consciëntie aan God gebonden te zijn. Hoe kan nu de consciëntie van de overheid aan Gods ordinantiën zijn gebonden? Wie of wat is de overheid? De overheid is een abstractie, een personificatie van de rechtsorde. Zij heeft derhalve geen normen, geen geloofsovertuiging en geen geweten. De overheid doet niets, zij bestaat zelfs niet. Toch is er een staat, toch wordt met de staatsmacht ingegrepen in het aanzijn van het grondgebied, in het maatschappelijk leven der gemeenschap en zelfs in het particuliere leven der burgers. Dat alles geschiedt door natuurlijke personen, die bevelen en met machtsmiddelen gehoorzaamheid kunnen afdwingen. De bevelen worden geduld en soms gaarne opgevolgd, wanneer hun doel begrepen en aanvaard wordt. Als abstracte grootheid kan de staat geen geloof belijden en zijn er voor haar geen genademiddelen. De genade van het geloof kan uitsluitend geschonken worden aan natuurlijke personen van vlees en bloed, met lichaam, geest en ziel. De „christelijke staat” is derhalve een niet bestaanbaar begrip. Willen zij, die in de volksgemeenschap bevelen geven en gehoorzaamd worden, het christendom bevorderen, dan kan dit slechts langs één weg: dan zullen zij de leden der christelijke genootschappen de vrijheid moeten laten, om naar eigen overtuiging te handelen. Wordt deze weg bewandeld, dan wordt het doel bereikt, en zulks geschiedt dan zelfs zonder dat iemand zich behoeft uit te spreken over het karakter van het gezag dergenen die bevelen. In feite is de beantwoording van de vraag, waar de oorsprong van het gezag ligt, niet belangrijk. Gezien het feit, dat elke mens slechts in gemeenschap met anderen kan leven, enerzijds, en dat elke mens een unieke verschijning is met eigen eigenschappen, kwaliteiten en ambities, anderzijds, ontwikkelt zich in de groep een arbeidsverdeling waarbij, in de uitvoering, een hiërarchie ontstaat. De groep ontwikkelt zich, omdat de strijd voor het behoud noodzaakt tot een doelmatig gebruik van de aanwezige krachten en talenten. Het is denkbaar, dat de eerste leider spontaan naar voren kwam, omdat zijn opmerkingen en aanwijzingen tot goede resultaten leidden. Maar men kan zich ook voorstellen, dat het streven

naar macht aan sommigen de stimulans heeft gegeven, zich als leider op te werpen. Een samenleving die tot enige beschaving is gekomen, heeft de wijze, waarop iemand een plaats in de hiërarchie kan innemen, nader geregeld en daarbij waarborgen geschapen, dat de bevelen (en de machtsmiddelen) in overeenstemming zijn met het doel van de samenleving. Deze regels en waarborgen zijn nodig, omdat het feitelijke gedragingen voor enkelen soms indruisen tegen het rechtsbewustzijn, het normgevoel, dat door velen inwendig wordt beleefd.

In de staatkunde gaat het om het doel van de samenleving en om de organisatie van de middelen, ter bereiking van dit doel, in overeenstemming met het rechtsbewustzijn. Wanneer omtrent dit doel, deze organisatie en dit rechtsbewustzijn bij een aantal personen eensgezindheid bestaat, kunnen deze personen vruchtdragende arbeid verrichten binnen één verband, bijv. in één politieke partij. De partij heeft een op de mens gericht doel: zij dient de bevordering van omstandigheden, waaronder de mens in overeenstemming met eigen aard en eigen opvattingen kan leven. Wat nastrevenswaard geacht wordt, wordt uiteraard mede beïnvloed door geloofsovertuiging of levensbeschouwing, maar de partij is per definitie niet de organisatie ter beleving en verdieping van de geloofsovertuiging of levensbeschouwing.

Op grond van deze beschouwingen moet, meen ik, de conclusie getrokken worden, dat de anti-revolutionaire partijgrondslag niet deugdelijk is, en dat de verwijten, gericht tot de partij van de arbeid en de volkspartij voor vrijheid en democratie geen steek houden.

Wonderlijk is het, in het anti-revolutionaire beginselprogram dingen te lezen, die bepaaldelijk onchristelijk wreed zijn, of met christelijkheid niets uitstaande hebben.

Voltrekking van straf aan de gevonniste volge allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid. Desnoods door de doodstraf, waartoe het recht in beginsel aan de overheid toekomt (art. XIV).

— Mij dunkt, het voltrekken van de doodstraf is wel het laatste wat de staat een burger mag aandoen. Wanneer men nochtans de doodstraf wenst op te leggen, dan is men in het gezelschap van de dictator uit de radicale periode der Franse revolutie: Robespierre!

In het belang der openbare gezondheid acht de partij, dat de overheid zich houde aan de eerbare begrafenis der lijken (art. XVI).

— Mij dunkt, dit heeft met christelijke staatkunde niets te maken; het is enkel onlogisch, aan de crematie geen voorkeur te geven, als men de openbare gezondheid wenst te bevorderen.

Na al het voorafgaande is het wel opvallend, dat de anti-revolutionaire partij, ondanks haar afkeer van de beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap en van de leer der volkssouvereiniteit, in haar beginselprogram onder meer de volgende zinsnede heeft opgenomen:

De overheid behoort in de consciëntie, voor zover die het vermoeden van achtbaarheid niet mist en haar uitspraak geen afbreuk doet aan de vervulling van de noodzakelijke overheidstaak, een grens te erkennen voor hare macht (art. IV).

— Wat is dit anders dan bevestiging van de vrijheid van geweten en van menings-uiting?

De overheid behoort alle kerken of godsdienstige verenigingen en voorts alle burgers, onverschillig welke hun belijdenis aangaande de eeuwige dingen zij, te behandelen op voet van gelijkheid (art. IV).

— Wat is dit anders dan het beginsel der principiële gelijkheid der burgers voor de overheid, en het beginsel van de godsdienstvrijheid?

De partij verwerpt de leer der klassenstrijd en eist, dat hetgeen maatschappelijk zwakker is, beschermd en gesterkt wordt, en dat de overheid de zwakkeren met haar schild dekt (art. XVIII).

— Wat is dit anders dan het beginsel der broederschap?

De partij verlangt bevestiging van de rechtmatige volksinvloed, die door de Staten-Generaal op het staatsgezag wordt uitgeoefend (art. VIII).

Zij erkent het aan de grondwet gebonden koningschap als de voor ons meest geschikte regeringsvorm (art. VI).

— Wat is dit anders dan het beginsel van het constitutioneel koningschap met ministeriële verantwoordelijkheid, in Frankrijk ingevoerd tijdens de eerste periode van de Franse revolutie?

Om langs wettige weg tot een hervorming van onze staatsinstellingen naar eis der anti-revolutionaire of christelijk-historische beginselen te geraken, aanvaardt de partij de grondwet, gelijk die in 1848 gewijzigd is (art. VII).

— Wat is de grondwet van 1848 anders dan de basis van een liberale staatsinrichting, gelegd door mr. J. R. Thorbecke!

Deze opvattingen komen in wezen overeen met het liberalisme; al is het in liberale kring gewoonte een andere woordkeus te gebruiken. Maar men moet door de predikantenstijl héénzien, en dan ontwaart men een groot stuk staatkundige vrijzinnigheid in het anti-revolutionaire beginselprogramma. Terstond moet er echter bij gezegd worden, dat deze staatkundige vrijzinnigheid vaak verloren gaat, wanneer de anti-revolutionaire groep een meerderheidspositie inneemt. Dit kan worden toegelicht aan de beperkingen, opgelegd aan de voorstanders van lijkverbranding, aan de sportbeoefenaars en aan de gehuwde vrouw.

Allereerst de lijkverbranding. Eigenlijk is dit geen beginselkwestie voor de anti-revolutionair. In het belang der openbare gezondheid — dus op grond van doelmatigheidsoverwegingen — is de anti-revolutionaire partij voorstandster van het begraven van lijken. Wanneer anderen kunnen aantonen, dat het verbranden van lijken hygiënischer is, zou zij zich voor crematie gewonnen moeten geven. Doch dan verandert zij plotseling van stelling en zegt, dat cremeren niet in overeenstemming met de christelijke traditie is. Of deze mening nu wel geheel juist is, kan in het midden worden gelaten. Waar het op aankomt, is, dat deze mening opgelegd wordt aan anderen, die de mening niet delen. De dwang, die hier door anti-revolutionairen opgelegd wordt aan voorstanders van lijkverbranding is lijnrecht in strijd met art. IV van het anti-revolutionaire beginselprogramma, waarin o.m. wordt gezegd, dat de overheid een grens voor haar macht moet erkennen in de consciëntie, voor zover die het vermoeden van achtbaarheid niet mist.

Dan de beoefening van sport. Lange tijd heeft men de sportbeoefening als zodanig geen goed hart vermogen toe te dragen. Daarna is een wijziging ingetreden en is de sportbeoefening op zaterdag aanvaard. Doch ten aanzien van de beoefening van sport op zondag wordt een volkomen afwijzend standpunt gehandhaafd. Met een beroep op de in haar kring levende opvattingen omtrent de zondagsheiliging, zou de anti-revolutionaire partij elke sportbeoefening op zondag willen verbieden, ook aan degenen, die hieromtrent van een ander gevoelen zijn. Ook hier weer zien wij een bereidheid tot onderdrukken en een neiging tot geestelijke dwingelandij, die met haar beginselprogram in strijd zijn.

Ten slotte de positie van de vrouw. Terwijl alle kringen van het Nederlandse volk geleerd hebben, de vrouw als een volwaardig mens te zien, en derhalve bereid zijn gebleken, de vrouw in het maatschappelijke leven elke gelegenheid tot ontplooiing van haar persoonlijkheid te geven, pleegt men in anti-revolutionaire kring slechts vrouwen te dulden in huis, voor de klas of..... op de troon. Het eerste vrouwelijke anti-revolutionaire kamerlid moet nog steeds haar intrede doen! Zelfs het recht om te stemmen misgunt de anti-revolutionaire partij aan de vrouw. In art. IX van het beginselprogram wordt o.m. gewenst, dat de politieke vertegenwoordiging tot stand komt door middel van een kiesrecht, uit te oefenen door gezinshoofden (en daarmee gelijk te stellen personen). Als dit „huismanskiesrecht” een realiteit werd, zou slechts bij wijze van uitzondering, een vrouw naar de stembus mogen gaan! Hoe zeer is dit artikel in tegenspraak met art. IV, waarin staat, dat de overheid alle burgers (dus ook de vrouwen) behoort te behandelen op voet van gelijkheid.

GEVAREN VAN CONFESIONELE PARTIJVORMING.

Deze verschijnselen maken duidelijk welke gevaren aan confessionele partijvorming verbonden zijn. De confessie is naar haar aard onverbiddelijk en alomvattend. Men kan in oprechtheid geen confessie belijden, zonder haar in beginsel te aanvaarden voor het gehele leven en onder alle omstandigheden. Komen de belijdenaren bijeen, dan verheugen zij zich in de gemeenschap die zij vormen, en bespeuren zij een gemeenschappelijke band. Zij menen de waarheid geschouwd te hebben en denken, veelal, er goed aan te doen anderen — in hun belang — de weg naar die waarheid te wijzen. Organiseert men een partij op de confessie, dan wordt de macht dienstbaar gemaakt aan die confessie, door ondersteuning van eigen confessionele organisaties, maar bovendien door bestrijding van het opkomen van ideeën en organisaties, die van de belijdenis en de zedelijke opvattingen der belijdenaren schijnen te verschillen. Door de confessionele partij gaat het besef, dat men een ander niet mag weigeren wat men voor zich zelf begeert, verloren. Collectivistische tendenties krijgen de overhand, en worden vergoelikt en gerechtvaardigd met redeneringen als de volgende:

- Wie anders is, geeft aanstoot, en moet zich derhalve voegen;
- De overheid moet de wet Gods handhaven;
- Naast de waarheid kan aan de dwaling geen legaal bestaan worden gelaten.

Het beroep op de christelijke religie om bepaalde onwelgevallige stromingen te onderdrukken klinkt onoprecht. Het christendom stelt immers voorop, dat elke mens steeds zijn eigen geweten moet volgen. Gericht als het is op de verlossing van elke mensenziel afzonderlijk (en niet op zo iets als de ziel van de staat of het volk), kan men aan het christendom een wezenlijk individualistisch karakter niet ontzeggen. Ondanks hun ijver voor verheerlijking van Gods naam en voor verbreiding van het evangelie zullen leiders van christelijke politiek nimmer mogen vergeten, dat staat en kerk niet hetzelfde zijn. Een kerk is een gemeenschap van personen, die Jezus Christus belijden, maar de staat omvat een veel ruimere kring van personen, omvat n.l. ook niet-christenen. Derhalve is het in de staatkunde de hoogste wijsheid ten aanzien van godsdienstzaken neutraliteit te betrachten. Dat wil zeggen, dat de dragers van het overheidsgezag in hun functie geen enkele godsdienstige of levensbeschouwelijke groep moeten voortrekken of verstoten. De staat is een gemeenschap van mensen die de uiterlijke vrijheid en vrede nastreven. De staat is niet een produkt van de zonde, maar een instelling ter voorkoming van chaos. Zonder de humaniserende invloed van de staat zouden de kerken niet kunnen voortleven. Daarom mag de kerk niet onverschillig tegenover de staat staan. Maar kerk en staat hebben ieder een eigen taak.

De kerk heeft voor de politieke vraagstukken geen eigen theorie. Men moet naar menselijk inzicht en vermogen kiezen en proberen. In een democratisch staatsbestel is de keuze voor een partij de vorm, waarin ieder zijn politieke verantwoordelijkheid uitdrukt. Over die partijkeuze kan tussen leden van Christus' lichaam een diepgaand verschil bestaan. De keuze voor een bepaalde politieke partij is een zaak van het gelovig geweten van de enkeling, die zich heeft af te vragen, waar hij naar beste weten het vruchtbaarst kan medewerken aan de verwerkelijking van Gods gebod in de onderhouding van het menselijk bestaan.

De kerk kan zich nimmer met een bepaalde politiek vereenzelvigen, zij kan nooit een systeem tot het christelijke systeem verklaren. Toch kan zij door haar voorbeeld de keuze vergemakkelijken. In de kerk wordt God gediend, derhalve moet in de staat niet geheerst, maar ook gediend worden. De kerk is oecumenisch, derhalve dient de christen geen chauvinist te zijn, maar moet hij werken aan internationale samenwerking. Geen mens is een god; derhalve mag niemand met almacht bekleed worden en moeten de gezagsdragers de macht delen en dienen zij elkaar te controleren en in evenwicht te houden. Men kan slechts christen worden, wanneer men in vrijheid belijdt, Gods kind te zijn. Een ieder komt het recht toe, in vrijheid tot zijn belijdenis te komen. Derhalve moet in de staat volledige gewetensvrijheid toegestaan en gewaarborgd worden.

Het is niet moeilijk, op deze wijze parallellen trekkend, nog een vrij groot aantal andere punten te noemen, die een christen in de samenleving moet nastreven. Het is echter gevaarlijk al deze punten samen als christelijke politiek te bestempelen. Wil men de punten in het maatschappelijk leven tot gelding brengen, dan zal men er in georganiseerd

verband propaganda voor moeten maken en zullen stemmen gewonnen moeten worden. Men zal, als groep, met andere geaarden moeten samenwerken en men zal in vele gevallen tot compromissen bereid moeten zijn. Zou men dit alles doen als „christelijke partij”, dan compromitteert men het christendom. De christen, bewust van zijn taak, zal, waar hij staat, voor zijn opvattingen moeten werken. Het zal hem daarbij niet moeilijk behoeven te vallen, zijn weg naar de vrijzinnige staatkunde te vinden.

Noch de organisatorische, noch de programma-kenmerken der protestants-christelijke partijen zullen hem onweerstaanbaar kunnen aantrekken. De protestant zal immers van de organisatorische kenmerken, n.l. het bidden en het zingen van psalmen op vergaderingen, geen principieel punt maken: het bijwonen van een politieke bijeenkomst is geen godsdienstoefening. De protestant zal — krachtens zijn geloof — geen voorstander behoeven te zijn van het typisch anti-revolutionaire verlangen naar begrafenisdwang, doch alleen een eerbare lijkbezorging eisen; de kwestie begraven of verassen is geen geloofspunt, maar hoogstens een kwestie van traditie. De protestant heeft — krachtens zijn geloof — geen voorliefde te hebben voor de doodstraf: een ander merkwaardig punt op de verlanglijst der anti-revolutionairen. Denkbaar is juist, dat de protestant, het leven als een gave Gods beschouwend, nimmer het voltrekken van de doodstraf als een recht van de overheid zal erkennen. De protestant zal evenwel ten aanzien van de theorie der staatkunde de leer der volkssouvereiniteit verwerpen en voorts van de overheidspersonen en de burgers-„onderdanen” verlangen, dat zij het morele fundament der menselijke samenleving, n.l. de tien geboden, zullen handhaven.

NADERE UITWERKING VAN HET V.V.D.-BEGINSELPROGRAMMA NOODZAKELIJK.

Is er voor de protestant plaats in de volkspartij voor vrijheid en democratie? De V.V.D. stelt zich gaarne voor iedere Nederlander open, die haar beginselprogram meent te kunnen onderschrijven, zeker ook voor de protestant. In art. 3 van dit program staat o.m. geschreven: „De partij is diep overtuigd, dat de grondslagen der Nederlandse beschaving wortelen in het christendom, al moge dit door de onderscheidene groepen nog zo verschillend worden verstaan”. Hoe oprecht deze passage ook gemeend moge zijn, zij is onvoldoende om een protestant uit de anti-revolutionaire sfeer te overtuigen zich bij de V.V.D. te voegen. Een uitwerking naar het punt van het gezag en het morele fundament is nodig. Dat deze uitwerking ontbreekt, is te betreuren en is een onvolmaaktheid die aangevuld dient te worden. Slechts met moeite is, in art. 6, de distanciëring van de volkssouvereiniteit te vinden. Doch over het morele fundament wordt niet gesproken. Een mededeling als in art. 4, lid 2, luidende: „De partij is er zich van bewust, dat ware vrijheid alleen bestaanbaar is, indien zij gepaard gaat met verantwoordelijkheid”, is onvoldoende, temeer daar verdere analyse ontbreekt en

slechts gezegd wordt, dat daaruit voortvloeien een parlementair regeringsstelsel en instellingen, die een verantwoordelijk beleid van werkgevers en werknemers verzekeren!

KENMERKEN VAN EEN LIBERALE POLITIEK.

De liberale politiek wordt gekenmerkt door het woord, dat de mens de maat aller dingen is, dat wil zeggen, dat de dingen dienstbaar moeten zijn aan de mens, en niet omgekeerd. Het is dus liberale politiek, met open oog, concrete noden van de burgers hier en nu tegemoet te treden en zo goed mogelijk op te heffen. Een politiek, die offers vraagt voor „grote dingen” ter verheerlijking van abstracties als volk of vaderland, wijst zij energie van de hand. Het inspirerend motief van de liberale staatkunde is het streven naar een samenleving, waarin de menselijkheid ongerept behouden blijft. Aangezien elk mens zijn grootste zedelijke kracht bereikt, wanneer hij in vrijheid leeft, wordt aan liberale staatkunde de eis gesteld, telkens bij elke fase in de geschiedenis van het volk aan te geven, welke maatregelen getroffen dienen te worden om de vrijheid tot een levende werkelijkheid te maken. Die maatregelen hebben steeds een tijdelijk karakter. Toch kunnen enkele algemene beginselen geformuleerd worden. Steeds zal de overheid de particuliere levenssfeer van elke burger dienen te eerbiedigen.

Steeds zal, hoeveel er in de samenleving ook georganiseerd wordt, gelegenheid moeten bestaan voor groei van nieuwe vormen en voor opheffing van vormen, die, hun tijd gehad hebbende, lege hulzen zijn geworden.

Steeds zal de ongelijkheid voor zover zij in de maatschappij geduld wordt, redelijk moeten zijn gemotiveerd.

Steeds zullen de burgers de gemeenschappelijke lasten samen moeten dragen in evenredigheid met ieders kracht.

Deze wensen betekenen onder meer een voortdurend zorgen voor een evenwicht tussen de machten in staat en maatschappij. Macht, zij het in de vorm van bevoegdheden of in de vorm van geld, zal gedeeld en gespreid moeten zijn, zodat allen tegen elkaar opwegen en de weegschaal niet te zeer naar één zijde doorslaat. De liberaal verwerpt derhalve de leer van de volkssouvereiniteit, waarbij de wil van de kleinste meerderheid steeds de zedelijke waarde van het gelijk zou hebben, en stelt daartegenover de leer van de souvereiniteit van het recht, waarbij aan de minderheid geen rechten worden onthouden, die aan de meerderheid zijn toegekend.

Het is de bedoeling van de liberale staatkunde, staat en maatschappij zo te organiseren, dat zij voor een mens waardig zijn. Het milieu is de mens waardig, wanneer de mens kan genieten van de vruchten van zijn arbeid en wanneer hij gevrijwaard is tegen willekeur. Deze vrije samenleving is mogelijk bij een goed werkende, doeltreffende organisatie. Voorwaarde voor een goed werkende organisatie is altijd een groep mensen, beziel met de goede gezindheid. Die gezindheid kan goed zijn, als er eerbied is voor de fundamentele normen. Het is de taak van de godsdienstige en levensbeschouwelijke organisaties die fundamentele

normen — de tien geboden — in te prenten in de harten en hoofden der mensen.

Wanneer deze organisaties waarschuwen tegen vergoddelijking van de staat en tegen verabsolutering van idealen, en de mens richten naar het wonder dat boven hem uitgaat, wanneer zij waken tegen misbruik van woorden en tegen verzinking in materialisme en aansporen tot oprechtheid en bezinning, wanneer zij wijzen op de rijkdom van het gave gezinsleven en zij de cultuur bevorderen, wanneer zij de mensen aansporen elkaar met eerbied te benaderen en niet toe te geven aan afgunst en haat, dan worden in de samenleving op deugdelijke wijze de grenzen der vrijheid verankerd.

Aan het slot der beschouwingen gekomen, wordt de lezer ter overdenking gevraagd, of het beginselprogram der V.V.D. in art. 4 niet iets anders over zijn fundering moet zeggen. Ik moge dan zelf de volgende formulering in discussie stellen:

„De partij wenst vorm te geven aan de politieke stroming, die de menselijkheid ongerept handhaaft in staat en maatschappij. Aangezien elke mens zijn grootste zedelijke kracht bereiken kan, wanneer hij in vrijheid leeft, is doeltreffende organisatie nodig, waarbij ieder gevrijwaard is tegen willekeur en waarbij ieder kan genieten van de vruchten van zijn arbeid. Zowel de burgers die tot uitoefening van gezag worden geroepen, als de anderen, zullen, in de tien geboden het fundament dienen te vinden voor hun handelingen. De vraag naar de oorsprong van het gezag in het midden latende, stelt de partij, onder verwerping van de leer der volkssouvereiniteit, dat handhaving ener hiërarchie in de staat noodzakelijk is en dat deze hiërarchie in de wet dient te zijn geregeld als een constitutioneel, parlementair koningschap.”

L i t e r a t u u r :

- Barth, K.: Christengemeinde und Bürgergemeinde, Zollikon - Zürich, 1946.
Beginselprogram van de Antirevolutionaire Partij, 2 p., z. j.
Christen-zijn in de Nederlandse samenleving, Den Haag, 1955.
Gerretson, C.: De historische richting, in: Principiële staatkunde, deel II, Rotterdam, 1931.
Gonggrijp, G.: De sociale betekenis der tien geboden, Den Haag, z.j.
Pot, C. W. van der: Handboek van het Nederlandse staatsrecht, Zwolle, 1946.
Smit en Z. W. Sneller, H. J.: Leerboek der algemene geschiedenis, Wageningen, z.j.

DE FREIE DEMOKRATISCHE PARTEI EEN LIBERALE PARTIJ?

HOEWEL AAN DE DUITSE LIBERALEN en hun activiteiten in de Nederlandse pers regelmatig aandacht wordt geschonken en wij bij min of meer schokkende politieke gebeurtenissen ook voorzien worden van voor- en nabeschouwingen, blijkt het toch moeilijk te zijn zich een oordeel te vormen over de plaats van de „Freie Demokratische Partei” (F.D.P.).

De kernvraag: „Is de F.D.P. een liberale partij?” wordt vrijwel door niemand met een eenvoudig ja of neen beantwoord. Dit is in het licht van de gebeurtenissen der laatste jaren haast niet anders te verwachten.

Men behoeft zich slechts in herinnering te roepen het congres te Bad Ems in 1952, met zijn verontrustende redevoeringen van verschillende partijleiders; de activiteiten van ex-nazi's in Noordrijn-Westfalen, die aanleiding gaven tot een ingrijpen door het hoofdbestuur der F.D.P.; de gebeurtenissen in Neder-Saksen, waar in 1954 de Oud-Liberalen uit het Bestuur werden gezet en waar zich een jaar later het „geval Schlüter” afspeelde; de houding van de heer Mende tegenover de Bredase gevangenen; de campagne van Schneider in het Saarland en zijn houding op het congres te Würzburg in april j.l.; de gebeurtenissen in februari, die aanleiding gaven tot een scheuring in de F.D.P. en de oprichting van een nieuwe liberale partij: „Freie Volkspartei”.

Deze opsomming, zeker niet volledig, moet toch zelfs bij de meest onbevooroordeelde geest, tenminste een aarzeling doen ontstaan indien hij zich wil uitspreken over de Duitse liberalen.

ACHTERGRONDEN VAN HET DUITSE LIBERALISME.

Wij willen trachten de achtergrond van de bovengenoemde gebeurtenissen te verklaren uit een aantal factoren, die ten dele specifiek zijn voor Duitsland, anderdeels ook bij politieke groeperingen in andere landen worden teruggevonden. Typisch voor de Duits liberale partij is wel de tegenstelling tussen hen, die het liberalisme aanhangen, zoals de westeuropese landen dit kennen en degenen, die wel de Nationaal-Liberalen worden genoemd. Deze geheel verschillende opvatting van het liberalisme gaat terug tot het Duitsland van de 19de eeuw.

De liberale beweging van 1848 vond in Duitsland vooral weerklank in Württemberg. Van hieruit verbreidde zich deze stroming, die thans, naast Württemberg ook nog een sterke aanhang heeft in Baden, Hamburg en Berlijn. Typische hedendaagse vertegenwoordigers van deze richting zijn president Heusz en dr. Blücher.

Een zeer sterke kracht ging in de 19de eeuw echter uit van de drang tot nationale eenheid, hetgeen leidde tot het ontstaan van de groepering

der Nationaal-Liberalen. Deze beoogde in eerste aanleg de vrijheid en eenheid van het land te realiseren, daar dit een grotere betekenis zou hebben dan, en zelfs voorwaarde zou zijn tot de realisering van de persoonlijke vrijheden.

Deze theorie hoort men thans nog verdedigen in Hessen, Noordrijn-Westfalen en Neder-Saksen.

Vooraf door het optreden van de Nationaal-Liberalen vond er in de periode 1848—1918 een voortdurende afsplitsing plaats. Na de eerste wereldoorlog kende Duitsland twee belangrijke liberale partijen, de meer rechtse Volkspartei en de Demokratische Partei. Tijdens de Weimar-republiek werd door de liberalen de regeringsverantwoordelijkheid aanvaard, maar ten tijde van de macht-overname door Hitler waren er nog slechts kwijnende resten over.

DE LIBERALE PARTIJ NA 1945.

Na 1945 kon men op geen enkel restant van een organisatie terugvallen. Plaatselijk, in de afzonderlijke landen werden liberale verenigingen gevormd, die geheel waren afgestemd op de structuur van de betrokken gebieden. Daar men de verbroekeling uit de Weimar-republiek met zijn fatale gevolgen wilde voorkomen, sloten zich in 1948 liberalen van velerlei schakering in de Freie Demokratische Partei aaneen.

Het kan niet ontkend worden, dat de statuten van deze partij liberaal zijn. Verschillende factoren maakten het echter zeer moeilijk, zo niet onmogelijk, om tot een goed program te komen. Allereerst had men in de partij figuren van sterk uiteenlopende richtingen verenigd. De controverse tussen de 1848-liberalen en de nationaal-liberalen trad weldra naar voren. De tweede moeilijkheid was, dat de partij werd samengesteld uit landelijke verenigingen, die elk voor zich reeds fragmentarische programma's hadden. De oplossing van deze problematiek werd nog bemoeilijkt door de federale opbouw van de partij, waardoor het statutair niet mogelijk was, in de landelijke organisaties dwingend in te grijpen. Het resultaat was, dat men een economisch- en sociaal program formuleerde, dat voor Nederlandse begrippen misschien nog in de dertiger jaren aanvaardbaar zou zijn geweest. De reeds genoemde moeilijkheden en het feit, dat de verantwoordelijke partijleiders door urgente problemen in beslag werden genomen, vertraagde een herziening van deze situatie. Eerst in februari j.l. kon een daartoe ingestelde commissie tot overeenstemming komen over een in te dienen concept voor een meer passend sociaal program.

Het voorafgaande had ten doel een indruk te geven van de ideale mogelijkheden tot activiteits-ontplooiing, die de F.D.P. bood aan al diegenen, die zich geroepen voelden tot deze partij toe te treden.

Indien tot nu werd gesproken van stromingen binnen de partij, dan werd daarbij gedoeld op hen, die, zij het soms met de nodige goede wil, toch liberaal te noemen zijn. Immers, de werkelijk Nationaal-Liberalen stellen wel als doel de persoonlijke vrijheden, maar de weg tot realisering van deze vrijheden is voor de meesten van ons toch onaan-

vaardbaar en kan (moet?) tot consequenties leiden als die in het huidige Duitsland.

Bij de eerste parlaments-verkiezingen was het aantal stemmen, dat de F.D.P. verkreeg redelijk verdeeld over de belangrijkste landen. In de loop der jaren trad er echter een verschuiving op, waardoor Noordrijn-Westfalen sterk aan invloed won, hetgeen zijn terugslag vond in de interne partij-verhoudingen. Immers, in dit land hebben de Nationaal-Liberalen een belangrijke aanhang. Het was hier en in Hessen en Nedersaksen, dat de omstandigheden het gunstigst waren voor de infiltratie van personen, die het middel der Nationaal-Liberalen: nationale eenheid en vrijheid van de staat, als hoogste doel zien. Deze infiltratie werd nog versterkt door een verontrustende politiek van ledenwerving in deze gebieden. Zelfs indien in aanmerking wordt genomen, dat het ex-Nazi probleem voor Duitse partijen anders ligt dan in andere Westerse landen, dat het in Duitsland beter is argeloos gedwaalden op te vangen dan hen af te wijzen en bijeen te drijven in een ongecontroleerde partij, zelfs dan rijst de vraag of te goeder trouw zijnde functionarissen van de F.D.P. zich niet op bepaalde momenten hebben laten gebruiken door diegenen, die in deze partij een toevluchtsoord zochten voor ontevreden en neo-nazi's. Hier werden in ieder geval ernstige fouten gemaakt en het pleit voor de goede trouw van hen, die dit durven erkennen en die onder meer in 1953 een zuivering van het bestuur in Noordrijn-Westfalen gelastten.

Zijn de verwickelingen, die het gevolg waren van een foutieve ledenwervingspolitiek terug te brengen tot specifieke na-oorlogse verhoudingen in Duitsland, daarnaast kunnen ook tenminste twee concentraties in de F.D.P. genoemd worden, die, gebruik makend van een zwakke organisatie van deze partij, hebben bijgedragen tot de gereserveerde houding in het buitenland, zonder dat hier het argument van bijzondere omstandigheden kan worden aangevoerd. Gedoeld wordt in de eerste plaats op de grote invloed van belangen-groepen (zeker niet alleen industriële), die het voeren van een consequente binnenlandse politiek bemoeilijkten en in de tweede plaats op hen, die men wel betitelt als de groep der „managers”, zij die de tijd gekomen achten, dat de 1848-heren het veld ruimen, die zélf politiek willen maken, het zien als een business en Amerikaans pragmatisme prefereren boven de theorie.

In hun optreden schuilt een groot gevaar. Hen als ex-nazi's te betichten is naar onze mening niet juist, hoewel in hun gesprekken de invloed van een opvoeding onder een door hen verworpen regiem toch merkbaar blijft.

De democratie en de partij-politiek vormen voor hen nieuw verworven instrumenten, die zij nog niet kunnen beheersen. Het verzet tegen de Adenauer-politiek kwam voor een groot deel uit hun midden en de breuk met de C.D.U. werd door velen van hen toegejuicht. Het gevaar is niet denkbeeldig, dat zij in hun enthousiasme voor een „positiever” politiek een willig werktuig worden in handen der nationalistische infiltranten.

De breuk met de C.D.U. was aanleiding tot een scheuring in de F.D.P. en zelfs tot de oprichting van een nieuwe liberale partij. Dit was

geen afsplitsing op grond van een geschil over de interpretatie van het liberalisme. Hoewel een integer man als Blücher zich aan het hoofd stelde van de nieuwe partij, bleven toch vele goede liberalen de F.D.P. trouw.

VERWACHTINGEN VOOR DE TOEKOMST.

Wij zouden bij de huidige stand van zaken de vraag willen opwerpen: Welke eisen moet men thans aan de Duitse liberalen stellen en wat kan men in dezen verwachten?

Als eerste eis zouden wij willen noemen de opstelling van een concreet liberaal program, waarbij men bereid is, het „elck wat wils” te laten vallen, waardoor weliswaar een aantal stemmen verloren zal gaan, maar anderzijds de mogelijkheid van steun door andere groepen ontstaat, die thans worden weerhouden door de grote speelruimte, welke aan niet-liberale figuren wordt gelaten.

Nauw verbonden met deze eis is de noodzakelijke verandering in ledenwervingspolitiek. Schneider-methoden zal men moeten vervangen door een apellering aan liberale beginselen. Ten derde zal het partijbestuur moeten zorgen, dat het beleid ook in de afzonderlijke landen in handen blijft van werkelijke liberalen.

Tenslotte het tweede deel van onze vraag, wat mogen wij verwachten. ten aanzien van het program werd reeds gemeld, dat op sociaal gebied enige vorderingen zijn gemaakt. Een nieuw economisch program wordt noodzakelijk geacht en enkele vooraanstaande functionarissen houden zich hiermee bezig.

Een moeilijk punt vormt het toekomstige politieke beleid. In de kringen der jongeren-organisaties, die voor een belangrijk deel de in onze ogen linkervleugel vormen, zoekt men een mogelijkheid tot doorbreking van een vicieuze cirkel: men zou graag de Zweedse omzwaai volgen en gelooft, dat er interesse bij nieuw aan te trekken sociologische groepen bestaat, die echter op een voor hen aanvaardbaar plan wachten; maar de capabele oudere krachten, waarover men beschikt om een dergelijk plan op te stellen, blijven tot nu inert, daar zij op hun beurt wachten op de aandrang van de zijde der betrokken groepen.

Naar onze mening zal het komende jaar beslissend kunnen zijn voor de toekomst van de F.D.P. en daarmee voorlopig misschien ook voor de Duitse liberalen. De strijd zal goeddeels worden bepaald door de krachtverhouding tussen de groep Schneider en zijn geestverwanten en anderzijds de „managers”, gesteund en beïnvloed door de jongeren.

Het is bedenkelijk, dat de oudere liberalen in het partij-bestuur zich het laatste jaar het initiatief uit handen hebben laten nemen. Hun verdediging van het principiële liberalisme moet als een onmisbare basis van het beleid worden beschouwd, ook in het gunstigste geval, dat de goedwillende jongeren de interne strijd winnen.

De verlamme invloed van belangen-groepen op het beleid kan misschien worden opgeheven door de invoering van een soort economische raad, een plan van Hermann Schäfer, waarvoor ook bij andere partijen belangstelling bestaat.

INHOUD

A. Szász: *Drie Europa's* 73

Dr. E. Nordlohne: *De anti-revolutionaire richting en wij* . . . 81

H. J. Noortman: *De Freie Demokratische Partij een liberale partij?* 92
